

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc 03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЮЛЧИЕВ ҚАҲҲОР ВАҲОБОВИЧ

**ҲОЗИРГИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА МАКОН ВА ВАҚТ
КАТЕГОРИЯСИ**

(кичик лирик шеърлар мисолида)

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2021

Докторлик диссертацияси автореферати мундарижаси

Content of the abstract of doctoral dissertation

Оглавление автореферата докторской диссертации

Юлчиев Қаҳҳор Ваҳобович

Ҳозирги ўзбек шеърлятида макон ва вақт категорияси (кичик лирик шеърлар мисолида)..... 3

Юлчиев Қаҳҳор Ваҳобович

The category of space and time in modern uzbek poetry (on the space of example of small lyric versis)..... 37

Юлчиев Қаҳҳор Ваҳобович

Категория пространство и время в современных узбекских стихах (на примере малых лирических жанрах)..... 70

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works 75

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc 03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЮЛЧИЕВ ҚАҲҲОР ВАҲОБОВИЧ

**ҲОЗИРГИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА МАКОН ВА ВАҚТ
КАТЕГОРИЯСИ**

(кичик лирик шеърлар мисолида)

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2021

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2019.2.DSc/Fil168 рақам билан рўйхатга олинган.

Тадқиқот Фарғона давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифасининг www.fdu.uz ҳамда "ZiyoNet" ахборот-таълим порталида www.ziyounet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Расмий оппонентлар:

Сувон Мели

филология фанлари доктори, профессор

Ҳасанов Шавкат Аҳадович

филология фанлари доктори, профессор

Тожибоева Муқаддас Абдурахимовна

филология фанлари доктори

Етакчи ташкилот:

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети

Диссертация химояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг 2021 йил "14" декабрь соат 10:00 даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: Фарғона шаҳар, Мураббийлар кўчаси, 19. Тел.: (99873) 244-44-29, факс (99873) 244-46-03; e-mail: fardu_info@mail.ru).

Диссертация билан Фарғона давлат университети Ахборот ресурс марказида танишиш мумкин (126 рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100151, Фарғона, Мураббийлар кўчаси, 19. Тел.: (99873) 244-46-02.

Диссертация автореферати 2021 йил "30" ноябрь куни тарқатилди.
(2021 йил "30" ноябрь даги 37 рақамли реестр баённомаси).

Ш.М. Искандарова
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, филол. ф. д., профессор

М.Т. Зокиров
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш котиби, филол. ф. н., доцент

А.Ф. Сабиринов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол. ф. д., доцент

КИРИШ (фан доктори (Dsc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон халқлари бадиий-эстетик тафаккурида борлиқнинг мавжудлик шартларидан бири бўлган бадиий макон ва вақт категориясининг алоҳида ўрни бўлиб, ҳар бир миллат, халқнинг адабий-бадиий асарлари мазкур тизимнинг таркибий қисми ҳисобланади. Бадиий асар шакл ва мазмун бирлигини намоён этувчи функционал категория бўлган бадиий макон ва вақт, топохронос бадиий асар кўринишларини тўла намоён этиб, асар мазмунидаги салмоқдорлик, ифодадаги оригиналликни акс эттиради. Адабиётшунослик илми учун мазкур категориялар бўйича амалга оширилган изланишлар, жумладан борлиқни яхлит тушуниб, ифодалаш анъаналари амалий аҳамият касб этади.

Дунё адабиётшунослигидаги бадиий макон ва вақт категорияси, хронотоп, топохронос, кичик лирик шеърда композиция, лирик жанрда сюжет, образ ва образлилик таҳлиliga оид илмий-назарий тадқиқотлар, ўзбек учликлари, япон хайкуси ва корейс сичжоси орасидаги ўзаро яқинлик, алоқадорлик, фарқли томонлари ҳақидаги назарий масалалар мазкур ўзбек шеърятини намуналаридаги поэтик муаммоларни ёритишда фундаментал асос вазифасини ўтайди. Лирик топохронос атамасининг луғавий маъноси, илмий истилоҳи, назарий хусусиятларини таснифлаш, топохроноснинг лирик шеър композицияси, сюжети, образи, кечинмасига таъсири лирик шеър жанрини белгилашда қўлланиши мумкинлигини, бу эса ўз навбатида лирик шеърларни тарихий-маданий, тарихий-қиёсий, қиёсий-типологик, онтологик ва структурал таҳлил усуллари аспектида ўрганишни тўлиқ асослаши мумкин.

Ўзбек адабиётшунослигида кейинги беш йилда бирлик, иккилик, учлик, тўртлик, бешлик, ғазал, туюқ, рубоий каби кичик лирик шеърлар шакл ва мазмуни ҳамда улардаги лирик кечинма, образларга алоҳида эътибор берилиб, мазкур жанрлар доирасида кенг қамровли тадқиқотлар йўлга қўйилган. Лирик шеърда топохроноснинг кенг қўлланиши кичик шеърдаги лирик сюжет унсурлари, лирик кечинма табиати, лирик ифода ва образ масалалари орқали замонавий лирик қаҳрамон муаммоларини тадқиқ этишни тақазо этади. Зеро, “Бугун жонажон Ўзбекистонимиз “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари” деган устувор ғоя асосида ўз тараққиётининг янги босқичига дадил қадам”¹ кўяр экан, олимларимиз дунё адабиётшунослари билан ўзбек адабиёти ва адабиётшунослигининг бадиий-эстетик, илмий-назарий, илмий-амалий доирадаги тадқиқотларни бажаришлари керак бўлади. Ижодкорларимиз одамнинг ички кечинмаси, ўй-фикри, орзумидини тасвирлаяптилар. Шу орқали ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришларнинг инсон руҳиятига таъсири очиқ берилмоқда. Зеро, адабиёт одам учун ҳаёт мактаби ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини

¹ “Миллий ўзлгимиз ва мустақил давлатчилигимиз тимсоли”. Президент Ш.Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. // Ўзбекистон овози. – Тошкент, 2019, 22 октябрь.

тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-2789-сон “Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995 сон “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271 сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари тараққиётининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича халқаро илмий-тадқиқотлар шарҳи². Бадиий макон ва вақт категорияси, топохоронос, хронотоп ҳамда уларнинг қўлланиши бўйича тадқиқотлар жаҳоннинг қуйидаги етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасаларида олиб борилмоқда: Оксфорд университети (Марк Брюн, Сэмюэл Тейлор Кольдриж – Буюк Британия), Кейс шарқий захиралар университети (Марк Тернер, Case Western Reserve – АҚШ), Париж университети (Жан Поль Сартр, Гастон Башлярд, Кевинтин Мейясу – Франция), Амстердам университети (Вивиан Эванс – Нидерландия), Санкт-Петербург университети (М.В.Никитин), Москва давлат университети (Д.С.Лихачёв, М.М.Бахтин, Е.Хализев, Н.Д.Тамарченко – Россия), Калуга давлат университети (Балашова Е.А. – Россия), Андижон давлат университети (С.Мирзаева), Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти (С.Мели), Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети (Б.Каримов, У.Жўрақулов), Тошкент давлат педагогика университети (И.Ёқубов).

Жаҳон адабиётшунослигида бадиий макон ва вақт бирлигига оид тадқиқотларда мазкур категориянинг бадиий асар композициясидаги ўрни, образ, сюжет муносабатлари, шу категорияни “топохоронос”, “хронотоп” дея талқин этиш ёки бадиий макон ва вақтни алоҳида ўрганиш асосида қуйидаги илмий натижаларга эришилган: Марк Брюн бадиий маконнинг асар структурадаги ўрнини У.Ворстворднинг “Муқаддима” романи мисолида;

²Диссертация мавзуси бўйича хорижий адабиётлар шарҳи: <http://www.oxfordhaqngfbooks.com>; <http://poemhunter.com>; <http://www.psu.com>; [www://spsu.ru](http://www.spsu.ru) www.atibook.ir; www.gumer.ru; <http://books.mgu.ru>; www.dissercat.com, www.royallib.ru каби сайтлардаги илмий асар, автореферат ва маълумотлар асосида тайёрланди. Улар бўйича тадқиқот давомида яна кенгрок маълумотлар берилди.

Марк Тернер асардаги макон структурасида бадий вақт жойлашувини уч қисм ва унинг таркиблари билан очиб берган (Оксфорд университети, Буюк Британия); Ж.П.Сартр макон асос эмас, шакл ҳам эмас, асоснинг мукаммалиги эканлигини, Г.Башлярд макон бирламчилигини кўрсатган (Париж университети, Франция); Жон Каддон бадий асарнинг мавжудлиги макон ва замонда ифодаланишини “аура” деб аташни таклиф этади (Лондон Университети, Буюк Британия); Квентин Мейясу вақт тугаса ҳам макон мавжуд бўлиши мумкинлигини кўрсатган (Париж университети, Франция); Вивиан Эванс эса макон ва замон муаммосини онтологик нуқтаи назардан ўрганган (Амстердам университети, Нидерландия); Д.С.Лихачев бадий макон ва замон категориясини рус адабиёти тадрижи такомлида беради (Москва давлат университети, Россия); М.М.Бахтин хронотоп атамасини (Мордовия педагогика институти, Россия), М.В.Никитин топохронос адабиётшуносликка олиб кирган (Санкт-Петербург давлат университети, Россия).

Жаҳон адабиётшунослигида бадий асардаги макон ва вақт бўйича, хусусан, лирик шеърдаги бадий макон ва вақт бирлиги, топохронос, хронотоп бўйича изланиш олиб борилмоқда: бадий макон ва вақт бир вазиятнинг икки жиҳати эканлиги; лирик шеърда хронотоп бадииятини кўрсатиш; учлик шеър бадииятида маконнинг юзага чиқиши; лирик шеърда топохронос композицияга асос бўлиши; учлик, хайку, сичжонинг ўхшаш ва фарқли томонларини асослаш; лирик кечинмани хусусиятларини пейзаж ва портрет каби унсурлар асосида очиб бериш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Адабиётшуносликда борлиқни бадий идрок этиш ва шу асосда лирик асар яратиш муаммоси Платон, Аристотель асарларидан бошлаб тадқиқ этиб келинади. Абу Райҳон Беруний маълум макондаги ҳодиса вақт чегарасидан ўта олмаслигини таъкидласа, Абу Наср Форобий мутлақ макон, субстанция ва ундаги замон муносабатларини метафизик нуқтаи назардан баён этади. Абу Али ибн Сино шеърдаги ритм, ўлчов, интонация вақт билан боғлиқлигига урғу беради, Имом Ғаззолий борлиқдаги макон ва вақт категориясини мушоҳада йўли билан англашни таъкидлаган. Нажмиддин Кубро макон ва вақт бирлигини икки қисмга ажратиб, “офоқ ва анфусия” назариясини илгари сурган³. Муаммо бўйича Ғарбий Европанинг Квинт Гориций Флакк, Иммануэл Кант, Георг Вильгельм Фридрих Гегель, Иоганн Готфрид Гердер, Мартин

---

³ Афлотун. Давлат: насрий дoston. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015; Аристотель. Метафизика. Перевод с греческого П.Д.Первова и В.В.Розанова. – Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006; Бируни А. Индия: Пер. с араб./Репринт с изд. 1963 г. –Москва:Ладомир, 1995; Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри (Танланган асарлар). – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993; Абу Али ибн Сино. Шеър санъати <http://www.e-adabiyot.uz.adabiyotshunoslik>. Абу Ҳомид Ғаззолий. Ихёу улумид-дин. Тафаккур китоби. – Тошкент: Тошкент ислом университети, www.ziyouzcom.uz; Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1997. Исҳокова З. Шайх Нажмиддин Кубро. – Тошкент: O‘zbekiston, 2013. – 136 б.

Хайдеггер, Жан-Поль Сартр, Жон Каддон⁴ каби олимлари томонидан изланишлар олиб борилиб, фикрлар билдирилган.

XX аср иккинчи ярмидан бошлаб муаммога эътибор янада кучайди. Рус филологиясида “топохронос” атамасини М.В.Никитин қўллайди. Аслида бу атама Италияда XVII асрда Габриэл Бичелинининг тасвирий санъат асарига нисбатан қўлланган. Кейинчалик Л.Тимофеев, Ю.М.Лотман, Г.Поспелов, М.Д.Ахундов, И.Султон, Ё.Исоқов, Х.Гадамер, И.В.Стеблева, Е.В.Хализев, В.Н.Топоров, Н.Д.Тамарченко, А.Хайитметов, Ҳ.Умуров, Д.Тўраев, Д.Курунов, Қ.Йўлдошев, С.Мирзаева, Б.Каримов, Е.А.Балашова, У.Жўрақулов кабилар ҳам муаммога эътибор қаратишди⁵.

---

⁴ Квинт Горация Флакк / Курунов Д., Раҳмонов Д. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Тошкент: Фан, 2008; Кант, Иммануэл. Критика способности суждения. – Москва: Искусство, 1994; Гегель. Эстетика. Биринчи жилд. Рус тилидан Махмуд Абдуллаев таржимаси. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар жамияти, 2011; Гердер, Иоганн Готфрид. Идеи к философии истории человечества. 674 с. [www/bdn-steiner.ru](http://bdn-steiner.ru); Хайдеггер М. Бытие и время. Пер. с нем. В.В. Библихина. – Харьков: «Фолио», 2003. – с. 59–78 <http://yanko.lib.ru>; Жан-Поль Сартр. Бытиеи ничто. [www//royallib.ru](http://royallib.ru); Cuddon, J. A. A dictionary of literary terms and literary theory / – 5th ed. – London: Wiley Blackwell, 2013. www.Atibook.ir

⁵ Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.; Germania topochno stemmata grahica sacra et profana Gabrieli Bucelini, Ulmate, 1655 / <http://www.collecta.fr/p/col-ouv-03075>. www.books.google.co.uz; Тимофеев Л.И. Проблемы теории литературы. – Москва: Учебно-педагогическое издательство, 1955; Ахундов М.Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы. – Москва: Наука, 1982. – 224 с.; Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998; Поспелов Г.И. Теория литературы. – Москва: Высшая школа, 1979; Исоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент: Фан, 1983; Хализев В.Е. Теория литературы. Москва: Высшая школа, 1999; Гадамер Х. Истина и метод: Основы филос. герменевтики: Пер. с нем./Общ. ред. и вступ. ст. Б.Н.Бессонова. – М.: Прогресс, 1988; Теория литературы: В 2 т. / Под ред. Н. Д.Тамарченко. – Т. 1: Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. – М.: Издательский центр «Академия», 2004; Стеблева И.В.К реконструкции древнетюркской религиозно-мифологической системы. / Тюркологический сборник. – Москва: Наука, 1972. – С.213–226. Топоров В.Н. Пространство и текст. Текст: семантика и структура. – М., 1983; Темирболат А.Б. Проблема хронотопа в современной прозе: Учебное пособие. – Алматы, 2003. – 199 с.; Каменарович М.Б. Проблемы пространства и времени: Монография. – М.: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2004. – 432 с.; Sul-ton, Izzat. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005; Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – 548 б.; Мирзаева С. Ўзбек халқ романик дostonлари поэтикаси. – Тошкент: Фан, 2004. – 146 б.; Ёкубов И. Ўзбек романи тадрижи. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2006; Шутая Н.К. Типология художественного времени и пространства в русском романе XVIII – XIX вв. Автореф. дисс. ... док. филол. наук. – Москва, 2007. – 35 с.; То‘раев Д. Yangi o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Fan, 2008. – 136 б.; Умарова М. Тарихий драмаларда бадий вақт концепцияси (Шекспир ва Фитрат драмалари мисолида): Филол...фан... номз...дисс... автореф. – Тошкент, 2011. – 24 б.; Ёкубов И. Бадий матн ва эстетик талқин. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2013; Каримов Б. Рухият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2016; Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. жанр, Хронотоп. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2015; Инг Ёнг О. “Алпомиш” ва “Жумўн” дostonларининг қиёсий типологияси. Фил.фан. ... док. дис. автореф. – Тошкент: ТАИ, 2014; Жўрақулов У. Алишер Навоий «Хамса»сида хронотоп поэтикаси. Филол. фан. док. дисс. – Тошкент, 2017. – 288 б.; Маслова А.Г. Поэтика времени и пространства в русской поэзии последней трети XVIII века. Автореф. диссерт ... док. фил. наук. – Киров. 2014; Милиев Сувонкул (Сувон Мели). Глобал илмий-бадий талқин поэтикаси. Филология фанлари доктори (DSc.) диссертацияси. – Тошкент, 2020; Ни Н.И. Сиджо в системе жанров мировой лирике и традиций корейской национальной культуры. Автореф. ... дисс. канд. филол. наук. – Алматы. 1999; Балашова Е.А. Функционирование русской стихотворной идиоллии в XX–XXI вв.: вопросы типологии. Диссертация на соискание ... док. филол. наук. – Калуга, 2015. – 625 с.; Қувватова Д.Ҳ. XX аср иккинчи ярми ўзбек дostonчилигининг тараққиёт хусусиятлари. Фил.фан. док. Диссертацияси, 2016; Ҳамдамов У.А. XX аср ўзбек шеърининг бадий тафаккур тадрижининг ижтимоий-психологик хусусиятлари. Филология фан. док. диссертацияси. 2017; Рязанова С.В. Пространство и время в художественном творчестве. Дисс. ... канд. филос. наук. – Санкт-Петербург, 2017. – 221 с.; Назаров Ў.Ж. Омон Мухтор романларида бадий хронотоп муаммоси (ўзбек адабиёти материаллари асосида). Филол. фан. фалс. док. ... дисс. – Тошкент: 2018. – 157 б.; Тўраева Б. Тарихий романларда бадий замон муаммоси. Филол. фан. фалс. док. ... дисс. – Тошкент: 2018. – 157 б.; Хурсандов Д.Б. Ҳозирги ўзбек шеърининг хронотоп поэтикаси. Филол. фан. б. фалсафа доктори (PhD) диссер. автореф. – Самарқанд, 2020; Шульдо

Ўзбек адабиётшунослигида ҳам бадиий замон ва бадиий макон, хронотоп шакллари бўйича тадқиқотлар олиб борилди. Хусусан, С.Мирзаеванинг ўзбек халқ романик дostonларидаги бадиий макон (тоғ, чўл, дарахт) ва замон муносабатлари, Б.Каримовнинг насрий асарларда, И.Ёкубовнинг мустақиллик даври романларида макон ва замон, У.Жўрақуловнинг Алишер Навоий “Хамса”сида хронотоп бўйича тадқиқотлари шулар жумласидандир. Д.Кувватова дostonлардаги замон ва даврга, У.Ҳамдамов лирик шеърятга замон таъсирини, С.Мелиев эса глобал талқиндаги макон ва замон ҳақида фикр юритган. Олиб борилган изланишларда муаммога турлича ёндашувлар кўринади. Хусусан, замон ва макон, хронотоп муаммоси насрий асарларда кўпроқ тадқиқ қилинган, лирикада эса нисбатан камроқ изланишлар олиб борилган. Лирик шеърятда бадиий макон ва бадиий вақт категориялари, уларнинг бирлиги – топохронос нуқтаи назаридан тадқиқ этилмаган. Зеро, лирик композиция, лирик сюжет, лирик образ ва бадиий тил муносабатларини ғазал, рубоий, учлик каби лирик жанрлардаги ўрни ва аҳамиятини тадқиқ этиш, бадиий тафаккур тадрижини ўрганиш орқали бадиий-эстетик қарашларни сайқаллаб, теранлаштириб бориш зарур бўлади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Фарғона давлат университети илмий-тадқиқотлар режасига мувофиқ “Ўзбек адабиётшунослиги бўйича илмий-тадқиқотларнинг илмий-назарий асослари” дастури доирасида амалга оширилди.

Тадқиқотнинг мақсади кичик лирик шеърнинг юзага чиқиши, жанр, композиция, лирик кечинма, образ ва образлиликда бадиий макон ва бадиий вақт категорияси, жумладан, топохроноснинг ўрнини аниқлашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

адабиётдаги бадиий макон ва замон категориясига оид илмий-назарий қарашларни ижтимоий-фалсафий, бадиий-эстетик ва тарихий аспектда тадқиқ этиш, тизимлаштириш;

ўзбек мумтоз шеърятда бадиий макон ва вақт категориясининг тарихий тараққиёти ҳамда такомилени кўрсатиш;

лирик шеърятдаги бадиий макон ва бадиий замон, бадиий замон ва бадиий макон, хронотоп, топохронос каби тушунчаларнинг терминологик маъноларига аниқлик киритиш, қўлланиш доирасини белгилаш;

лирик шеър композицияси, сюжети ва лирик кечинма ифодасида топохроноснинг мувофиқлаштирувчи, умумлаштирувчи, лирик субъект ички

И.А.Имплицитность как принцип текстообразования анализа литературного текста(на материале испанских литературных памятников XII–XVII вв.). Диссертация ... док. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2016. – 34 с.; Насиров А.Н. Одил Ёкубов романлари поэтикаси. Филология фан. док. дисс. автореф. – Самарқанд: 2018. – 70 б.; Давлатова Р.Х. Ўзбек тилининг дейктик бирликлари. Филол.фан. доктори (DSc) автореф. – Тошкент: 2020. –71 б.; Ёкубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. – Тошкент: Nurafshon business, 2021. – 336 б. Гарипова Г.Т. Принципы миромоделирования в русской прозе хх века (неклассическая парадигма художественности). Специальность 10.01.01 – Русская литература. Диссер. на соиск. ... доктора филол. наук. – Владимир, ВГУ, 2021. – 612 стр.

оламидаги ботиний оламини аниқлаштирувчи каби қатор бадий-эстетик функцияларини аниқ мисоллар ёрдамида исботлаш;

кичик лирик шеър жанрини белгилашда топохроноснинг ўрни ва аҳамиятини учлик лирик жанри мисолида кўрсатиш, шу йўл билан улардаги шаклий-услубий ўзига хослик, жанрий такомил ва бадий-эстетик хусусиятларни баҳолаш;

учликларнинг япон хайку ва корейс сичжолари билан қиёсий-типологик таҳлил қилиш ҳамда уларнинг шаклланишида бадий топохроноснинг ролини аниқлаш, мисралар миқдори ва композицион қурилишига кўра ўзаро яқин жанрларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини ўрганиш;

кичик лирик шеър структурасида топохроноснинг шеърий матндаги вазифаси, унинг ўтмиш, бугун, келажак топослари билан яхлит тизимга киришишини ўрганиш;

шеър структурасидаги топохронос билан образ ва образлиликнинг ўзаро муносабатини ўрганиш ҳамда шу йўл билан бадий макон ва бадий замон мутаносиблигининг бадий тафаккур тадрижидаги аҳамиятини очиб бериш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида замонавий ўзбек шеъриятининг Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Анвар Обиджон, Шавкат Раҳмон, Ҳалима Худойбердиева, Усмон Азим, Турсун Али, Фулом Фатҳиддин шеърлари олинган. Шунингдек, қўйилаётган муаммонинг генезисини аниқлаш мақсадида Ҳофиз Хоразмий, Атоий, Лутфий, Алишер Навоий, Бобур, Ҳамза шеърларига ҳамда ўзбек мумтоз адабиётининг бошқа намуналарига ҳам мурожаат қилган.

Тадқиқотнинг предмети ишга жалб этилган лирик шеърлардаги бадийликни таъминловчи бадий макон ва бадий вақт категорияси ҳамда унга боғлиқ бўлган лирик композиция, лирик кечинма, лирик образ, лирик сюжет, лирик жанрлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида тарихий-қиёсий, систем-структурал, қиёсий-типологик, онтологик таҳлил методлари, тавсиф, тасниф усуллари қўлланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

кичик лирик шеър поэтик структурасидаги бадий макон ва вақт унсурларининг композиция, сюжет, образ моҳиятини очиб беришдаги аҳамияти ўзбек фольклори, ўзбек мумтоз адабиёти намуналари ва ҳозирги ўзбек шоирлари шеърлари асосида аниқланган;

ғазал, рубоий каби кичик лирик шеърлардаги пейзаж, портрет, образ каби топохронос воситаларининг лирик кечинма табиати, шеър мазмуний композициясининг юзага чиқишидаги ўрни асосланган;

бадий макон ва бадий вақт категориясининг муайян шеър матни доирасидаги юзага чиқиш ҳодисаси топохронос сифатида олиниб, барг, йўл, боғ, денгиз каби аниқ деталлар орқали топохроноснинг шеър моҳиятини кўрсатувчи макон ва вақт муносабатида макон-вақт шаклини ифодалаши ҳақидаги назарий қараш илгари сурилган;

Рауф Парфи, Анвар Обиджон, Абдулла Шеър учликлари япон хайкуси ва корейс сичжоси билан қиёсий таҳлил этилиши натижасида шу типдаги шеърларда топохронос юзага чиқишининг ўзбек учликларида метафора, ирония, мажоз, қофия, вазн каби фарқли ва шеърларнинг уч мисра бўлиши, афористиклик хусусияти, ассоциатив фикрлашга ундаши каби муштарак жиҳатлари саналган бўлиб, бунда ҳар бир миллат, халқ бадий тафаккурининг ўзига хослиги далилланган;

кичик лирик жанрлар, жумладан, учликнинг композиция, образ, кечинма сингари бадий константаси сифатида топохронос ҳам олиниши зарурлиги ҳамда унинг лирик образ ички кечинмасини реал борлиқнинг поэтик юклама олишга қодир унсурларини шеъринг матнга киритиш орқали юзага чиқиши Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Анвар Обиджон, Усмон Азим шеърлари мисолида исботланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

ўзбек шеърлятида макон ва замон категориясини ижтимоий-фалсафий, бадий-эстетик ва тарихий аспектда тадқиқ этиш орқали чиқарилган назарий ва илмий хулосалар адабиётшунослик учун янги илмий-назарий маълумотлар бериши, ўзбек адабиёти тарихи, адабиёт назарияси, ўзбек адабий танқиди тарихи, ҳозирги адабий жараён, бадий таҳлил асослари каби фанлардан яратиладиган дарслик ва қўлланмаларнинг мукаммаллашувига хизмат қилиши асосланган;

макон-замоннинг кичик лирик шеър поэтик хусусиятларини аниқлашдаги бадий-эстетик вазифалари кўрсатилган;

кичик лирик шеър структурасидаги топохронос ва унинг турли хусусиятлари шеър структураси, сюжети, кечинма ифодасини конкретлаштиришга хизмат қилиши исботланган;

тадқиқот натижалари асосида яратилган монография ва илмий мақолалар адабиёт таълимида талаба ва ўқувчиларнинг бадий-эстетик дидини ошириши, ўзбек шеърлятини ўргатишдаги амалий аҳамиятга асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилгани, чиқарилган хулосаларнинг тарихий-маданий, тарихий-қиёсий, қиёсий-типологик, структурал таҳлил, тавсиф ва тасниф усуллари орқали асослангани, ўзбек ва жаҳон адабиётининг турли даврларга оид ишончли назарий манбаларидан фойдаланилганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти шундан иборатки, изланиш хулосалари ўзбек шеърлятининг бутун тараққиёти давомида, айниқса, замонавий шоирлар ижодидаги шаклий-услубий ва композиция янгиланиши ҳақидаги билимларни тўлдириб, адабиётшунослик назарияси, ўзбек адабиёти тарихи, ўзбек адабий танқиди тарихи, қиёсий адабиётшунослик каби фанлардаги лирик шеърда макон ва вақт бирлиги, топохроноснинг лирик жанр, композиция, сюжет ва конфликтни ташкиллашдаги ўрни ҳамда учликнинг

хайку, сичжо билан қиёсий-типологик таҳлиliga оид қарашларнинг ривожига хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундан иборатки, макон ва замон категориясининг кичик лирик шеърятдаги ўрнига оид илмий-амалий қарашлар замонавий ўзбек шеърятдаги шаклий-услубий изланишлар бўйича илмий кузатишлар олиб боришда, келажакда қиёсий адабиётшунослик бўйича тадқиқотлар яратишда ёрдам беради.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. “Ҳозирги ўзбек шеърятда бадиий макон ва вақт категорияси (кичик лирик шеър мисолида)” мавзусидаги диссертациядан олинган илмий натижалар асосида:

кичик лирик шеър поэтик структурасидаги бадиий макон ва вақт унсурларининг композиция, сюжет, образ моҳиятини очиб беришдаги аҳамиятига оид хулосалардан Қўқон давлат педагогика институтида 574097-ЕРР-1-СУ-ЕРРКА2-CDHE-JP рақамли, “RUECVIT: Россия ва Ўзбекистон миллий касб-хунар таълими ва ўқитиш тизимларида касбий таълим ва ўқитиш учун Европа кредит трансфери тизими (ECVET)ни синовдан ўтказиш бирликларини бошқариш (2016-2019 г.г.) номли халқаро лойиҳасида фойдаланилган (Қўқон давлат педагогика институтининг 2021 йил 15 апрелдаги 279-сон—маълумотномаси). Натижада шеърый асар таҳлиliga янгича ёндашувга эришилди;

кичик лирик шеър поэтик структурасидаги шаклий-услубий ўзгаришлар ўзбек фольклори, ўзбек мумтоз адабиёти, жаҳон адабиёти услуб ва тамойиллари ҳамда ижодкорлар шахсий изланишлари асосида шеърятимизнинг кейинги ривожланишини белгилаб берганига оид асосий натижалардан Германия Федератив Республикаси Бохум Рур университети филология факультетида “Адабиёт назарияси”, “Қиёсий адабиётшунослик” фанларини ўқитишда фойдаланилган (Бохум Рур университетининг 2021 йил 25 мартдаги маълумотномаси). Натижада Германиялик талабаларни ўзбек шеърятини намуналари ва уларнинг мазмуни билан таништириш имконияти яратилди;

кичик лирик жанрлар, жумладан, учликнинг композиция, образ, кечинма сингари бадиий константаси сифатида топохронос олиниши зарурлиги ҳамда унинг шеър бадиий хусусиятларини очишига оид илмий-назарий хулосалардан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Гуманитар фанлар илмий тадқиқот институти 2012-2016 йилларда бажарилган Ф1-ФА-0-43429-рақамли “Қорақалпоқ фольклори ва адабиёти жанрларининг назарий масалаларини тадқиқ этиш” мавзусидаги фундаментал илмий лойиҳани бажаришда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоқ бўлимининг 2021 йил 29 апрелдаги 212-сон маълумотномаси). Натижада лойиҳа доирасида яратилган танқидий матнларнинг илмий-назарий асослари кенгайтишига эришилди;

ғазал, рубоий каби кичик лирик шеърлардаги пейзаж, портрет, образ каби топохронос воситаларининг лирик кечинма табиати, шеър мазмуний композициясининг юзага чиқиши ҳақидаги илмий-назарий хулосалардан

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтида 2015-2017 йилларда бажарилган ФА-А1 Г006-рақамли “Қорақалпоқ халқ кўшиқларининг тестологик таҳлили ва нашрга тайёрлаш” мавзусидаги илмий-амалий лойиҳасини бажаришда фойдаланилди. ((Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоқ бўлимининг 2021 йил 29 апрелдаги №212-сон маълумотномаси). Натижада таҳлил этилаётган матнлар структурасининг назарий асосига ҳисса қўшилди;

Рауф Парфи, Анвар Обиджон, Абдулла Шеър учликлари япон хайкуси ва корейс сичжоси билан қиёсий таҳлил этилиши натижасида шу типдаги шеърларда топохронос юзага чиқишининг ўзбек учликларида метафора, ирония, мажоз, қофия, вазн каби фарқли ва шеърларнинг уч мисра бўлиши, афористиклик хусусияти, ассоциатив фикрлашга ундаши каби муштарак жиҳатлари ҳақидаги хулосалардан ОТ-Ф-1-100 рақамли “Имконияти чекланган болалар ижтимоий-маданий фаолиятининг бадий-ижодийёт воситалари асосида назарий ва амалий такомиллашуви” мавзусидаги 2017-2020 йилларда бажарилган лойиҳа доирасида чоп этилган “Баркамол авлод – давр талаби” номли илмий-услугий кўрсатмада фойдаланилди. (Фарғона давлат университетининг 2021 йил 25 мартдаги 121-сон маълумотномаси). Натижада ижодкорларга илмий янгиликлар етказилишига эришилди;

учликнинг мазмуний композицияси, лирик кечинманинг оний лаҳзада улкан ботиний маконни шакллантириши ҳақидаги мулоҳазаларидан Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Фарғона вилоят бўлими қошидаги “Олтин қалам” адабий тўғараги фаолиятида, адабий кечаларда, ёш ижодкорлар билан бўлган учрашувларда фойдаланилган (Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси. 2021 йил 13 июлдаги 01-03/944-сон маълумотномаси). Натижада тўғарак машғулотлари илмий-назарий жиҳатлари, адабий учрашувлар илмий савияси ортди;

бадий макон ва бадий вақт категориясининг муайян шеър матни доирасидаги юзага чиқиш ҳодисаси топохронос сифатида олиниб, барг, йўл, боғ, денгиз каби аниқ деталлар орқали топохроноснинг шеър моҳиятини кўрсатувчи макон ва вақт муносабатида макон-вақт шаклини ифодалаши ҳақидаги фикр-мулоҳазалардан Тожикистон Республикаси академик Б.Ғафуров номидаги Хўжанд давлат университети ўзбек филологияси факультетида “Ўзбек адабиёти”, “Адабиёт назарияси” фанларини ўқитишда фойдаланилган (Тожикистон Республикаси Б.Ғафуров номидаги Хўжанд давлат университетининг 2021 йил 15 мартдаги 124-сон маълумотномаси). Натижада маъруза, семинар ва амалий машғулотларнинг ўзбек адабиёти тарихи, ҳозирги адабий жараён мавзуларининг мазмуни бойитилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Ишнинг асосий илмий хулосалари 8 та халқаро, 3 та республика миқёсидаги илмий конференцияларда апробациядан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 33 та илмий иш, жумладан, 2 та монография, Ўзбекистон

Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 20 та илмий мақола, улардан 2 таси халқаро журналларда чоп этилган.

Диссертациянинг ҳажми ва тузилиши. Диссертация кириш, тўрт боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан таркиб топган. Тадқиқотнинг ҳажми 266 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Тадқиқотнинг кириш қисмида қўйилган назарий муаммонинг долзарблиги ва зарурати, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объекти ва предмети ёритилган. Диссертация мавзуси бўйича халқаро илмий-тадқиқотлар шарҳи, мавзунинг ўрганилганлик даражаси, республика фан ва технологиялари ривожланиши устувор йўналишларига мослиги кўрсатилиб, тадқиқотнинг объекти, предмети, тадқиқот усуллари, ишнинг илмий янгилиги, тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий этилиши, нашр қилинган ишлар, диссертация тузилиши ҳақида маълумот берилган.

Диссертациянинг биринчи боби **“Бадий макон ва вақт: генезис ва ривож”** деб номланиб, муаммо икки фаслда муҳокама этилган. Биринчи фаслда “Муаммонинг асослари: ижтимоий-фалсафий, бадий-эстетиква тарихий аспектда” ўрганилган. Фасл аввалида макон ва вақт категориясининг умумфалсафий категория эканлиги, лирик шеърятда хронотоп ва топохронос тушунчаси бир ҳодисанинг икки қирраси эканлиги ҳақида сўз юритилади. Топохронос макон ва вақт бирлигини ифодаловчи атама бўлиб, унда макон бирламчи, вақт иккиламчи, хронотопда эса бунинг акси бўлади. Топохронос маданиятшунослик, тилшунослик каби соҳаларда ишлатилиб келинади⁶. Тилшуносликка уни М.Никитин жорий этган.

Платон лирикадаги бадий макон ва вақт бирлигини иккига ажратади: 1) кўриладиган бадий макон ва вақт (реал) – бунга лирик субъектнинг ташқи борлиқни ифодалаш билан боғлиқ объектив деталь, жараён кабилар киради. Улар кўпроқ воқеабанд шеърлар, баллада, дostonларда учрайди; 2) идрок қилинадиган бадий макон ва вақт бирлиги (ирреал) эса субъектив оламда яратилган ички мавжудлик бўлиб, уни лирик шеърятдаги субъектив макон ва вақтга нисбатан қўллаш мумкин.

Арастунинг “Поэтика санъатининг келиб чиқишига очиқ-ойдин иккита сабаб бўлиб, иккаласи ҳам табиийдир. Биринчидан, тақлид, ўхшатиш инсонга болалиқдан хос бўлган хусусият... ўхшатиш гармония ва ритм сингари қадимданок, одамларнинг табиатига хос хусусиятдир”⁷, дея қайд этади. Инсон табиатга ўхшатиб асар яратар экан, демак, у табиатдаги макон ва

⁶ Қаранг: а) Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.; б) Грачев В.И. Парадигмально-аксиологический анализ мифопоэтики “крымского романтизма” как хронотопного художественного культуряфеномена. / Культура культуры. Научное рецензируемой периодическое электронное издание. <http://cult-cilt.ru.paradigmamal-axioloical-analisisof-mythopoetic/> 2021.15.01.16.13. ташриф буюрилган.

⁷ Юкоридаги манба. – Б.24.

ҳаётдаги вақт, ҳаракатларга ўхшатиб ҳам бадиий макон ва бадиий вақтни яратади, дейиш тўғри бўлади.

Форобий “Балки билиш инсон моҳияти ёки инсон моҳияти таъсирларидан биридир. Агарда билиш инсон моҳияти таъсирларидан бири бўлса, унинг моҳияти, бу таъсир (ҳаракат) рўй бераётган онда энг юксак баркамолликка эришишига бўлган интилиш узра пайдо унинг (моҳиятнинг) таъсиридан (ҳаракатидан) иборат бўлади”, дейди⁸. Инсонни кичик олам эканлиги ҳақидаги нуқтаи назардан келиб чиқиб, катта оламда мавжуд бўлган макон ва вақт тушунчаси, нарса ҳаракати инсон ботинида ҳам юз беришини тўғри тасвирлайди. Абу Райҳон Беруний фикрича, “Қадимги юнонларнинг таълимотига биноан қадимдан бешта нарса мавжуд: Яратувчи (унга шарафлар бўлсин!), умумий қалб (жавҳар), биринчи материя, абстракт макон ва абстракт вақт. Мана шу беш асосда у (ар- Розий – Ю.Қ.) ўзининг таълимотини яратган”⁹. Гарчи бу ерда гап, асосан, оламнинг яратилиши ҳақида борса-да, ундаги асослар бизнинг тадқиқотимизга яқин бўлиб, олим вақт ва макон дунёнинг асосини ташкил этишини алоҳида кўрсатган. Бу борада Абу Али ибн Сино, Имом Ғаззолий, Нажмиддин Кубролар салмоқли фикрлар билдиришган. Манбаларда вақт ва макон бирлиги муаммосида гоҳ макон етакчи бўлиши, гоҳ эса вақт етакчи деган мулоҳазалар кўзга ташланади. И. Кант буюмларнинг маконга хос сифатидан ташқари, уларни ҳиссий тасаввур қилиш соф субъектив эканлигини, шундай бўлса-да макон буюм, ҳодисаларни юзага чиқаришда етакчилигини эътироф этади¹⁰.

Гегель “У (яъни гўзалликнинг мавжудлик чегараси) табиатдаги гўзаллик билан санъатдаги гўзаллик тўғрисидаги тасаввурларнинг фақат бир маконда ёнма-ён туришини англатади, чунки улар ўртасида микдорий, демак, фақат ташқи тафовутлар мавжуд бўлади. ... Фақат руҳгина ҳақиқий, кенг қамровли асос сифатида ҳақиқатни англатади ва жами гўзалликлар Олийга даҳлдорлиги ҳамда унинг томонидан яратилганлиги учун ҳақиқий гўзаллик ҳисобланади,¹¹ дейди. Мазкур мулоҳазаларда Гегель реал макон билан ботиний макон ўзаро нисбий тенгликка эгаллиги, шундай бўлса-да, руҳий макон нисбатан олий эканлигини таъкидлайди.

Замонавий адабиётшунослигимизда макон ва вақт муносабати тўғрисида баъзи фикрлар учрайди. Хусусан, А.Саъдий “санъатни юрак ва миялар орқали янгидан гўзал равишда суратлаб кўрунган табиат ва турмушдир” дейишга ҳам мумкиндир. Ҳосил табиатда ишланмаган нарсалардан чиройлик – гўзаллиги билан одамнинг фикр ва ҳисларин, хаёлларин ҳаракатга келтирарлик бир равишда бир одам бошиндан ишланиб чиққан гўзал санъат бўладир”¹², дея қайд этади. Бу ерда олим кўриниб турган макон ва вақтни

⁸Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри (Танланган асарлар). – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – Б.57.

⁹Юқоридаги манба. Ўша жой.

¹⁰Кант, Иммануил. Критика способности суждения. – Москва: Искусство, 1994 – С.13.

¹¹ Георг Вильгельм Фридрих Гегель. Эстетика. Биринчи жилд. Рус тилидан Маҳмуд Абдуллаевтаржимаси. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар жамияти, 2011. – Б.3

¹² Саъдий, Абдурахмон. “Амалий ҳам назарий адабиёт дарслари”дан / Мумтоз шарқ поэтикасиманбалари Ҳ.Болтабоев талқинларида. 1-китоб. – Тошкент: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – Б.73.

шоир ўз ички оламида жиддий қайта ишлаб кўрсатиши ҳақида фикр билдирган. Реал маконнинг ботиний маконга таъсири тўғри кўрсатилган. Олим Гегель юксак деган ботиний маконнинг баъзи хусусиятларини кўришимиз мумкин. Демак, ботиний маконга кўчган ва бадий қайта ишланадиган реал воқеалик шоир кўрсатган структура, композиция, услуби ва тил воситаларига эга бўлади. Тўғри, асос реал макон, аммо, у жиддий қайта ишланган бўлади. Бу эса уни ташқи макондан юксакроқ эканлигини кўрсатади.

Б.Каримов Туркистон жадидлари етакчиси И.Гаспиринский ҳақидаги мақолада “Ҳар қандай насрий-бадий асар воқеалари маълум бир макон ва замонда содир бўлади.Шу воқелик пафосига мос хронотопни адибнинг ўзи танлайди ёки ўз поэтик тафаккури орқали яратиб олади”¹³, деган хулосавий фикрни беради.У.Жўракуловнинг Алишер Навоий асарлари ҳамда “Ўткан кунлар” романидаги хронотоп шакллари ҳақидаги тадқиқоти эътиборга ҳам лойиқ ҳисобланади¹⁴. И.Ёкубов эса борлиқдаги жараёнларга муносабат инсон фикри ва кайфиятидан бошланишини таъкидлар экан, бунда вақт ва макон бирлигининг инсонга таъсирини кўрсатган¹⁵.

Профессор Д.Қувватова “Геро ва Леандр” (Ф.Шиллер) достонини Эркин Воҳидовнинг “Орзу чашмаси” достони билан солиштирар экан, улардаги ўхшашликдан бирини “воқелик юз берган макон муштараклигига кўра, ҳар икки асарда ҳам асосий воқеалар сув, яъни денгиз бўйида бўлиб ўтади”, деган тўғри хулосага келади¹⁶. Эътибор қилинса, достонлардаги воқеалар аниқ маконда, айниқса, улардаги композиция, персонаж ва унинг ички кечинмаси моҳиятига кўра, асосий воқеалар сувга яқин жойда кечишига эътибор қаратилган.

Замонавий шеършунослиқда макон ва вақт категориясининг ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-психологик аспектдаги тадқиқини Ўзбекистон шароитидаги тадрижий тақомили олим У.Ҳамдамов диссертациясида учратиш мумкин¹⁷. Уларда “даврнинг парчаси” бўлган шоирлар ғояси, психологияси муҳрланиб қолди. Шеърятда макон ва вақт бирлигида фақат замон категориясига ортиқча боғланиб қолиш ҳам реал борлиқни бадий-эстетик англашга салбий кўрсатиши мумкин.

Демак, макон ва вақт категорияси бадий тафаккурнинг асосидир дейишга тўла ишонч бор.

Бобнинг иккинчи фасли “**Ўзбек мумтоз шеърятда бадий макон ва вақт категорияси**” муаммосига бағишланган бўлиб, дастлаб фольклорнинг миф, халқ мақоли, халқ кўшиғи, тошбитиг кабилар, сўнгра ёзма адабиёт мисолида Ҳофиз Хоразмий, Атоий, Лутфий Навоий ғазал, рубойлари

¹³ Каримов Б. Рухият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2016. – 364 б.

¹⁴ Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. жанр, Хронотоп. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2015. – 356 б.

¹⁵ Ёкубов И. Бадий матн ва эстетик талқин. – Тошкент: Fan va texnologiyalar, 2013. – Б. 121.

¹⁶ Қувватова Д.Ҳ. XX аср иккинчи ярми ўзбек достончилигининг тараққиёт хусусиятлари. Филология фан. док. диссертацияси. 2016. – Б.150-151.

¹⁷ Ҳамдамов У.А. XX аср ўзбек шеърят бадий тафаккур тадрижининг ижтимоий-психологик хусусиятлари. Филология фан. док. диссертацияси. 2016. – 260 б.

тахлилга тортилган. Бунда Ё.Исҳоқов, А.Ҳайитметов, Н.Раҳмон, И.Ҳаққул кабификрларига таянилган.

Атойининг қуйидаги байтида ҳам портрет орқали лирик сюжет тасвири бошланганига гувоҳ бўлиш мумкин:

Ул санамжисув яқосинда паритек ўлтурур,
Ғояти нозуклукидин сув била ютса бўлур¹⁸.

Мазкур байт ҳаётининг картинанинг сўз ёрдамидаги ифодаси бўлиб, унда аниқ макондаги мавжудлик лирик субъект туйғулари, ички оламига таъсир этувчи гўзаллик сифатида олинган. Унда реал ҳаётдаги санам сув париси ҳақидаги афсонада таърифланган парига ўхшатиш. Шу билан санамнинг ғоятда нозик, тенгсиз гўзал эканлигини ифодаланган.

Алишер Навоийнинг “тамаъ” радифли ғазалида бадиий вақт ва макон категориясига тегишли хусусиятларни аниқлаш мумкин.

Тортгим ранжи хумор айлаб майи аҳмар тамаъ,
Ул кишидекким қозар тоғ айлабон гавҳар тамаъ.

Байт-матлаънинг биринчи мисрасида тезис берилиб, унда лирик қаҳрамоннинг ўз ҳаётини таҳлил этиши натижасида туғилган умумий фикр лирик сюжетдаги экспозиция вазифасини ўтайди. Мисрадаги “майи аҳмар” сўз бирикмаси маконий деталь бўлиб, у ғазал мазмунини структурасининг моҳиятини очишга хизмат қилади. Яъни майи аҳмарошиқ руҳнинг ўз аслияти, манбаи Аллоҳга интилиши, мақсади, идеалига эришиши йўлидаги машаққатларининг якуни сифатида келган. Бу ерда мазкур ҳолат аҳмар, қизил ранг билан ифодаланиши лирик қаҳрамон, ошиқ ҳолатини янада таъсирчан қилиб кўрсатмоқда. Лирик қаҳрамоннинг ҳолати гавҳар истаб, тоғ қазийдиган кишига ўхшатилиш орқали конкретлик касб этган. Бу ерда аниқ макон ва унда аниқ касб эгаси (кончи) орқали муаллиф ўз ғоясини жонли тарзда ифодалайди. Яъни биринчи мисрадаги тезис иккинчи мисрада сюжетлилик касб этган.

Алишер Навоий ғазалларида ўз замонасини ифодалайди, ўз образи ва руҳий ҳолатини акс эттириш орқали аниқ вақт ва маконнинг штрихларини беради. Масалан, “*Олам аҳлига неча қилдим вафо, кўрдум жафо, Эй кўнгул, келгилки, тарки жумлайи олам тутай*”¹⁹ деган байтида чуқур руҳий изтиробни ифодалашда образ (“олам аҳли”) фаолиятининг сабаб ва оқибатлари макон ва вақт категориясининг белгилари (узлат, олам) орқали тасвирланган.

Алишер Навоий портрет усули орқали кичик шеърда образ характерини очиш йўли билан рубой жанри имкониятларини кенгайтирган. Қуйидаги рубойида портрет орқали лирик қаҳрамоннинг руҳий ҳолати, шеър пафоси юқори эканлиги ифодаланган бўлиб, бу ерда ҳам руҳий параллелизм мавжуд:

Кўз бирла қошинг яхши, қабоғинг яхши.
Юз бирла сўзинг яхши, дудоғинг яхши.
Энг бирла менгинг яхши, сақоғинг яхши,

¹⁸ Юқоридаги манба. –Б.352.

¹⁹ Навоий, Алишер. МАТ. Йигирма томлик. Биринчи том. Бадойиъ ул-бидоя. – Тошкент: Фан, 1987. – Б.559.

Бир-бир не дейин, бошдин-аёғинг яхши²⁰.

Мазкур рубоийда лирик қаҳрамон маъшуқаси портретини содда, аммо таъсирли тарзда ифодалаган. Бунда унинг кўзи, қоши, лаби, дудоғи, ияги, ёноғи таърифланади. Бундан ташқари, бу ерда ёрнинг характери, очик юзлиги, яъни ширин сўзлаши ҳам келтирилган. Муаллиф инсон қиёфасининг барча қисмларига яхши таърифини берар экан, яхши сўзини етти марта такрорлаб, ўзига хос маъно кучайтиришни амалга оширган. Яхши сўзининг такрор қўлланиши орқали бадий тафаккур ва оҳанг бирлигидаги эстетик завқ усулини кўрсата билган.

Бошқа бир рубоийсида эса пейзаж ёрдамида бошига тушган фожеа, яъни севган кишининг вафотини ифодалайди:

Ёшунгон эмиш қаро булутқа моҳим,
Гардунни совурмоғлиғ эрур дилхоҳим.
Кирмиш қаро туфроққа куёшдек шоҳим,
Невчун қаро қилмасун куёшни оҳим?!²¹

Рубоийдаги ойнинг булут билан ёпилиши ва ундан сўнг бўрон туриши табиат ҳодисаси саналади. Куёш ботгач ҳам олам зимистон бўлиб, ҳамма нарсалар қатор кўринади. Шоир табиатдаги ана шу ҳодисаларга руҳий параллелизм, риторик савол, истиора, ташбиҳ, муболаға орқали янги маъно юклайди. Ой қора булут орқасида ўтганидек, севган кишим йўқ бўлгач, нима учун атрофни чанг тўзонга айлантирмай, куёшим ботди-ку, энди нега оҳим куёшга етиб, унинг юзини қора қилмасин, дейди. Демак, Алишер Навоий пейзаж, портрет усуллари қўллаш билан руҳий ҳолатини ҳам ифодалайди, ўзининг бадий-эстетик тамойилларини ҳам ифодалайди.

Тадқиқот предмети Ҳамзанинг “вор” радибли ғазали таҳлилида ҳам кўрсатилди:

Бу кунлар фурқатингда турфа ҳолу изтиробим вор,
Нафас ичра туман-турлу чекарга кўп азобим вор²².

Ғазал ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзилган бўлиб, ҳижрон мотивига асосланган. Аслида мотив ҳам макон ва вақтнинг бирлигини юзага чиқишида асосий ўринга эга. Шу маънода ҳижрон мотиви ва унда кечаётган турли лирик кечинмалар лирик субъектнинг маълум вақт ичидаги ҳаёти ифодаси сифатида ўзига хос лирик сюжет вазифасини ҳам бажаради.

Хуллас, ўзбек мумтоз шеърлятида, хусусан, кичик лирик жанрдаги асарларда ҳам лирик вақт ва макон мавжуд бўлиб, уларда шоирлар жанр имкониятларидан келиб чиқиб гўзал бадийлик яратган.

Диссертациянинг иккинчи боби “**Лирик композициядатопохронос**” деб номланади. Унда ҳам қўйилган муаммони икки фаслда тадқиқ этиш мақсад қилинган. “**Лирик сюжет ва топохронос**” дейилган биринчи фаслда дастлаб М.В.Никитиннинг нутқий фаолиятга таъриф бераётиб, вақт ҳаракати,

²⁰ Навоий Алишер. Қаро кўзим. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б.765.

²¹ Навоий, Алишер. МАТ. Йигирма томлик. Биринчи том. Бадойиё ул-бидоя. – Тошкент: Фан, 1987. – Б. 654.

²² Ҳамза Ҳ.Н. Тўла асарлар тўплами: 5 томлик. Т.1. Девон. –Тошкент: Фан, 1988. – Б. 66.

ҳаракатнинг замон бўйлаб тақсимланиши ҳақидаги фикр ҳақида сўз юритилади.

Лирик шеърдаги воқелик муаллиф ва ўқувчиўртасидаги алоқа воситаси, мулоқот кўриниши сифатида маълум маконда юз беради. Бу эса лирик шеър ва ундаги кечинма, ўй-фикрларнинг сатрма-сатр ўсиб бориши лирик воқеликка алоқадор эканлигини исботлашга олиб келади. Яъни ҳар қандай лирик шеърда ҳам лирик композиция, лирик сюжет, лирик образ ва бадий тил мавжуд бўлади.

Масалан,

Ётар остонамда танҳо заъфар барг,
Шамолнинг оҳидан тўкилган парча.
Бу – ғамгин кузақдан энг сўнгги дарак,
Энг сўнгги ноладир яшаб чарчаган²³.

Банднинг биринчи мисраси сюжет композициясига кўра экспозициянинг бошланиши, мазмуний композицияга кўра, эса тезис вазифасида келган. Иккинчи мисрада метафорик усул ёрдамида барг деталени шамолнинг оҳидан парчага ўхшатилишида эса параллель равишда лирик субъект кечинмаси табиатидаги теран ғам кўринади. Шамол детали образга айланиб, унинг дарди, оҳу ноласидан парча сифатида барг олинган. Шамол куз ойларида иложсизликдан, чорасизликдан дод солиб ўкирган, дунёни остин-устун қилмоқчи бўлган одамга ўхшаб, дарахтларни силкитади, майсаларни юлқиб кетмоқчи бўлади, ковакларга кириб увлайди. Шоир парчадаги пейзаж орқали фикр ва туйғуларнинг ўзига хос диалектик ривожини акс эттирар экан, табиат манзараси замирида қалб уришлари, ҳислари, кечинмаларини ифодалайди. Биргина барг детали лирик субъектнинг ёлғизлигини, умр шамоллари унинг орзу-истакларини узиб ташлаганлигига ишора бор. Шеърнинг поэтик ғоясини ёрқин очиш учун барг деталининг шеърдаги шаклий-мазмуний тизими – барг → япроқ → ҳазондан унумли фойдаланилган. Бу тизим лирик субъектнинг эстетик идеалига олиб борувчи восита сифатида ҳам эътиборга лойиқ бўлиб, улар замиридаги лирик воқелик аниқ маконда тасаввур қилинади. Унга ёрдамчи деталлар – “остона”, “шамол”ларнинг танланишида шоирнинг аниқ нияти ётади. Остона айнан уйнинг бошланиши, ёки акси кўчанинг тугаши бўлиб, икки ораликнинг ўртаси саналади. Бу бадий маконнинг лирик сюжетдаги ўрнида фарқлари борлигини кўрсатади. Уй топохронос сифатида, аввало, лирик субъект вужуди, туйғулари, орзулар билан боғлиқ кадрдон жой бўлса, остона ташқи макон сифатида реал ҳаётнинг, уйда айтиладидиган нарсаларга бироз зид келадиган, ўзига хос тартиб қоидага эга бўлган жойнинг бошланиши сифатида эътироф этилган.

Санъаткор воқеликни бадий идрок этиш жараёнида уни уч ўлчамли маконда тасаввур қилади. Сўнгра ана шу тасаввурдаги предмет, воқеа-ҳодисага ва жараёнга субъект муносабати шаклланиши билан диспозициядаги воқеаларнинг ўзгариши, ривожини бошланади. Бироқ у ҳали бадий асар эмас, диспозиция. Аммо, ўзини қийнаётган муаммо, бадий

²³ Саид Ғани, Ҳабибулло. Осмон каби мангу. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2014. – Б.84.

ниятни ифодалаш учун керакли макон структураси – композицияни қайта яратади. Демак, лирик шеърятда бадий макон тасвирий деталь ёки лирик кечинмага алоқадор барча предмет, нарса-буюмлар билан тўлдирилиб берилади. Буни қуйидаги шеър таҳлилида кузатиш мумкин:

У боғда сен қолдинг –
Дарахтлар билан.
Қушлар билан қолдинг. Тушларинг билан...
Юрагингдан мени айладинг барҳам,
Қандайдир беқайғу ишларинг билан
Сўзларингда нега шеър йўқ?
Билмайсан²⁴.

Мазкур шеърда дастлаб умумий макон – боғ ифодаланган. Кейин эса шоир тасвирга янада аниқлик киритади ва дарахтлар, қушларни келтиради. Аслида боғ макониданоқ ўқувчи хаёлида ассоциатив тарзда дарахт кўплиги, унда қушлар борлиги ҳақидаги тасаввур шаклланади. Бу тасаввур ва ташқи борлиқдаги маконда ўхшашлик бор, лекин шеърдаги тасвир фонида лирик субъект мурожаат қилаётган шахс борлиги маконга муаллифнинг ўзгача бадий эстетик-функцияси юкланганини билдиради. Унда қачондир ўзи меҳр қўйган маъшуқа образини туш, юрак, шеър каби деталлар ёрдамида ўтган ва ҳозирги замон доирасида тасвирлайди. Айнан сюжет воқеаларига алоқадор деталь, образларни бир маконга тўплаши, шеър мазмунидаги асосий ғоя, лирик кечинма ва муаммони ёрқинроқлигини таъминлайди. Бу эса лирик композицияни шакллантиради. Бироқ, шоир тасвирлаётган макон ҳақидаги хотира, кечинмалар орасидан шеърдаги образ ва ғояга оид аниқ моҳиятни ажратиб бера олиши катта муаммо ҳисобланади.

Демак, М.В.Никитин илгари сурган топохронос назарияси макон бирламчилигини англатиш мақсадида қўлланса, лирик композиция ва унда сюжет, образ, тил ўзининг бадий мантиқий вазифасини нисбатан аниқроқ очиб беради. Шу ерда маконвақт ёки топохронос деганда яхлит маъно тушунилиши кўрилади. Бу маъно лирик асар (кенг маънода бадий матн)даги деталлар мазмуний тизимини лирик композиция билан структур яхлитликда ифодалайди.

Гастон Башлярд макон бадиияти ҳақида фикр юритар экан, Карл Юнг изидан бориб, оламни улкан уйга қиёслайди ва ундаги ертўла антик маданият, биринчи қаватдаги ҳар бир хона ва унинг деталлари инсон онгида унинг руҳи билан боғлиқ ноёб ҳодиса эканлигини, шеърда шоир ўзи босиб ўтган билим йўли, умрини англаш учун куч топади ва айнан шу аснода илҳом ва истисоднинг диалектик муносабатлари юзага чиқишини қайд этади²⁵. Дарҳақиқат шеърда рух, қалб, идрок бирлиги бадий макон сифатида юзага чиқади. Фаслда Ғ.Фатҳиддин ва Турсун Али шеърлари таҳлили мисолида бадий макон лирик композициянинг асоси бўлиб, шеър структурасида

²⁴ Азим, Усмон. Жимлик: назм, наср, драматургия. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – Б. 107.

²⁵ Bachelard, Gaston. The poetics of space. – New York: Orion press, 1964. – P. 3.

муҳим аҳамиятга эга эканлиги исботланган. Хуллас, лирик шеърдаги кўзга кўринмас саналган сюжет, лирик образ ва уларнинг ифодасидаги бадиий тил топохроносга ҳам дахлдор бўлиб, шеър бадиийлигини таъминлашга хизмат қилади.

Иккинчи бобнинг иккинчи фаслида “**Лирик кечинма ифодасида топохроноснинг ўрни**” муҳокама қилинади. М.Хайдеггер, Г.Кетрин, Б.Саримсоқов, Е.В.Хализев, Д.Тамарченко, В.И.Тюпа, С.Н.Бройтман, А.Сабирдинов каби олимларнинг фикрлари асосида Турсун Али, Гулом Фатҳиддин, Ш.Абдуллаев шеърлари таҳлилга тортилган.

Маълумки, ташқи таъсир натижасида “Сезги аъзолари орқали қабул қилинган сезим инсон табиатида мавжуд барқарор ва беқарор туйғуларга таъсир этиб, унинг ақл-идрокини, онгини жунбишга келтиради. Оқибатда, инсон қалбида туғилган ўзгариш унинг ақлий фаолияти билан, руҳиятида муайян жараёнларни вужудга келтиради. Мана шу жараён умумий тарзда кечинма, деб юритилади”²⁶. Демак, кечинма ифодасида топохроноснинг аҳамияти катта саналади. Аввал топохронос нисбатан кенг тушунча эканлигини тушуниб олиш лозим. Чунки “Оламга дахлдор бўлишлик” онтологик тушунча ва борлиқнинг оламга асос бўлувчи лаҳзаси тузилишини англатади. Шунинг билан “олам” феномени тадқиқи ички олам моҳияти ва унинг мавжудлигидан ўтишини инкор қилинмайди”²⁷. Демак, борлиқ ички оламдан ўтар экан, шоир ўзидан ўтказаётган маконнинг ўз кечинмаларига мувофиқ келадиган деталларини шеърга олиб қиради. Воқелик аниқ кўринишга кириши учун шоир уларга маконий деталлар ёрдамида топохронослик хусусиятини беради:

Йўл юраман. Йўл узун.
Теграмда тишларин қайраб.
Изғийди йиртқич совук.
Бутун борлиғимни куйдирар
Кўксимда ловуллаётган оловнинг тили²⁸.

Бандаги йўл детали, совуқнинг йиртқич образи сифатида берилиши ва унга қарши равишда юрак образининг қўйилиши улар ўртасидаги мазмуний зиддиятни юзага келтирган. Йўл детали биринчи ўринда оддий йўл, метафорик асосда маъно кўчади ва у ҳаёт йўлига айланади. Шу билан йўл топохроноси лирик тасвир ва метафорик асосда субъект ҳаётини англатмоқда.

Шоир шеърларида оний кечинманинг реал ифодасини маконий тасвир, пейзаж орқали етказди:

Йўл.
Буғдойзор
Ботаётган кун каби
Бормоқдаман уфқ сари.

²⁶ Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004. – Б. 78.

²⁷Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Биbihина. – Харьков: Фолио, 2003. – С.84.

²⁸Турсун Али. Ой япроғи.–Тошкент: Шарқ, 2008. – Б.103. Шоиршеърларимазкурманбаданоллинган. Шеърсўнгидасаҳифасикўрсатилади.

Тугамаса йўл...
Тугаса буғдойзор...[62]

Мазкур шеърда шоир йўл, буғдойзор топохронослари орқали заминни, Ватанни, уфқ тимсолида келажак ва ойдин орзуларини ифодалайди. Шу ерда қалбидаги Ватанга муҳаббат, ҳаётсеварлик, яратиш ғояларини кўрсатади. Йўл ва буғдойзор сўзларининг такрори эса улар англатган мазмунга таъкидни билдирса, кўп нуқта ҳаёт давомийлиги, кечинма табиатидаги табиийликни билдиради. Чунки шоир ички оламида синтезлашган топохронослар шоир бадий-эстетик қарашларитаъсирида янги юкламалар олади.

Аслида “бу ташқи макон – шунчаки биз тўқнаш келадиган макон бўлиб, биз у билан ўз мавжудлигимизнинг корреляти (мазмунни бошқа нарса билан тушуниладиган тушунча) сифатида тўқнаш келамиз. Шунинг учун бу оламга келгач, биз трансценденцияни амалга оширмаймиз: биз шунчаки “бир медалнинг икки томонини” тадқиқ этамиз, медаль эса ўзида фақат орқа томон борлигини билади”²⁹. Шу маънода топохронос макон-вақт категориясининг бирикувини ифодалаши билан бизга бошқа оламларни ҳам биз тушунадиган тилда кўрсатади. Масалан, шоир пейзаж ёрдамида бадий олам яратар экан, табиат тасвири (яъни топохронослар)нинг ҳар бир деталига янги маъно юклаб, сўзнинг янги семантик қиррасини очиб беради:

Рангпар деразадан мўраларди жим
Чинор оғушига яширинган ой.
Ғира-шира тунда сузар хотиржам
Жўнгина кулбамиз – тенги йўқ сарой.³⁰

Мазкур парча умумий шеърнинг бошланмаси сифатида лирик қаҳрамон кўнглидаги ҳаётсеварлик ғояси, ошиқнинг кузатувчанлиги ва бағрикенглигини очиб беради. Ундаги чинор, ой, деталлари ўз бахтидан масрур ошиқ ва маъшук тимсоли бўлса, “кулба” детали “сарой” детали билан метафорик муносабатга киришиб, мазмуний зид эпитетлар ёрдамида лирик қаҳрамон кечинмасининг теранлигини акс эттиради. Биринчи мисрада берилган “дераза” детали эса лирик қаҳрамон юрагига нисбатан олиб борувчи йўл ҳисобланади. Унга “рангпар” сифатининг берилиши эса, бир томондан бу йўл кўхналигига ишора бўлса, иккинчи томондан лирик қаҳрамоннинг ошиқлик ҳолати ҳақида ҳам бадий информация бермоқда.

Субъектив оламда намоён бўладиган кечинма ва топохронос таҳлилини Шамшод Абдуллаевнинг “Қишлоқ чоллари” номли шеърида бу ҳолатни аниқ кузатиш мумкин³¹:

Этик кўнжидаги қамчи,
хотиротга нақшбанд нигоҳ,
Бесўнақай, бироқ, сергак оёқлар,
остида кучукдай ғужанак ҳаёт.

²⁹Мейясу К. После конечности: Эссе о необходимости контингентное. / пер. Л. Медведевой – Екатеринбург-Москва : Кабинетный ученый, 2015. – С.14.

³⁰Фатҳиддин, Ғулум. Истақ. шеърлар. – Тошкент: Камалак, 1992. – Б.35.

³¹ Абдуллаев Шамшод. Қишлоқ чоллари. / Ўзбек модерн шеърляти. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2003. – Б.12. www.ziyouz.com kutubxonasi

Келтирилган парчада чоллар тасвири образ сифатида топохронос бўла олади. Образлар этик, қамчи, хотира, нигоҳ, оёқ, ҳаёт деталлари ёрдамида шоирнинг ички оламини ифодалаган. Шоир учун бошидан кўп воқеалар ўтган, кўзларидан бутун халқ хотираси кўриниб турадиган, этиклари кўнжигга қамчи тикиб олган сергак чоллар реал ҳаёт эгаси бўлиб, уларнинг оёқлари остидагина ҳаёт кучукдай беозор ётибди. Бу ватан тасвирининг ёрқин образи ҳисобланади. Чоллар бутун халқ тимсоли бўлиб, уларнинг олдида вақт ҳам тўхтаган. Вақтнинг кучукка ўхшатилиб, беозор ётиши замирида чоллар мутлоқ топохроносда мавжудлигига ишора бор.

Хуллас, лирик кечинма ифодасида топохронос улкан макон ва замон мавжудлигидан лирик субъект бадиий ниятига мувофиқ қисмини танлаб олади. Бунда макон маълум штрихларда ифодаланади, бутун маконни тўла тасвирламайди, вақтни ҳам, аввало, лирик кечинма динамикасига оид ҳаракатлари ифодаланади. Бу эса топохроносни реал эмас, балки, лирик топохроносга айлантиради.

Учинчи бобда **“Топохронос ва лирик жанр муаммоси”** ҳақида баҳсга киришилади. Бобнинг биринчи фаслида **“Учлик ва топохронос”** муносабатлари тадқиқ этилган.

Лирик шеърда макон қайси шаклда намоён бўлмасин асар мазмунини ифодалашга, шаклни ташкиллашга хизмат қилади:

Ғимир-ғимирларга тўладир ҳаёт.
сен қаёққа кетаяпсан, йўловчи?!
Бир оз тўхта тин ол,
Тингла ғаройиб баёт!³²

Шеърда тирикликнинг ўзи гўзал деган азалий ҳақиқатни ифодалайди. Биринчи мисрадаги “ғимир-ғимир” аниқловчиси ҳаётнинг доимий ҳаракатига ишора қилади. Дунёда оддий инсонлик бахти ҳаммага ҳам насиб этмаётган даврда *“ғимир-ғимирларга тўла ҳаёт”*ни кузатиш кишига завқ, шавқ беради. Лирик субъект ҳаёт, йўловчи, баёт деталлари ва метафора, эпитетлар орқали оний кечинмани ёрқин лирик тасвирга айлантириб, ҳаётнинг гўзал картинаси (топохронос)ни намоён этган. Ундаги уч деталлардан бирини олиб ташланса, топохронос ўзгаради, бу эса шеърни тавсифийликдан медитативликка ёки ижровийликка ўтказиб юборади.

Жанр тарихий категория сифатида ўсиб, ўзгариб, йўқ бўлиб ёки пайдо бўлиб, бошқаси билан бирикиб боради. Шоир ўз шеърига мос шакл, жанрни танлайдики, бу жанрнинг мазмун-мундарижага боғлиқлигини ҳам кўрсатади. Р.Уэллек ва О.Уорренлар жанрлар тарихини ўрганишдан маъни борми ёки йўқлиги, асарларни жанрларга бўлишда шу пайтгача аниқ, қатъий меъёр белгиланмаганини таъкидлаб, “Шу тариқа жанр муаммоси ҳам адабиётшунослик тарихи, ҳам танқидда асосий муаммолардан бири сифатида кўрилади”, деган хулосага келишади³³. Лирик жанрларнинг қатъий чегараси

³²Али, Турсун, Лахзалар суврати: – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – Б.73.

³³Рене Уэллек, Остин Уоррен. Теория литературы. – Москва: Прогресс, 1978. – С. 255.

ва алоҳида нормаларини ишлаб чиқариш имкони мураккаблиги сабабли рус манбаларида ҳам шеърни мавзу (севги, гражданлик, фалсафий ва пейзаж), медитатив ва суггустив, маиший вазифалари (фольклар лирикаси) бўйича бир нечта аспектида тасниф қилиш тавсия этилган³⁴.

Профессор Б.Саримсоқов қуйидагиларни ёзади: “Арасту поэзияни (адабиётни) турларга бўлганда амал қилган бош принцип мимессис, воқеликка тақлид қилиш, уни қайта яратиш бўлган... Ушбу тушунча асосида: 1) воқеликни қайта, ички идрок этиш асосидаги инсон ижоди; 2) бундай ижод эса онгли зот бўлган фақат инсон табиатига хос; 3) шу хусусияти билан у бошқа тирик мавжудотдан ажралиб туради; 4) инсонга завқ берувчи ижод; 5) мана шу хусусият билан инсон дастлабки билимларини олади; 6) инсон акс эттирган нарса яхлит ва фикрлашга ундайди; 7) умумлаштиради; 8) англаб этилган; 9) қайта идрок этилган нарса; 10) у ёки бу нуқтаи назар; 11) маиший-бетараф; 12) образ асосида ётган воқелик (прообраз) каби бир қатор яхлит олганда, реал-воқеликка тақлиддан яратилишга олиб борувчи ижодий жараённинг барча талаблари ётади”³⁵. Кўринадикки, олим яратилган асарни турларга ажратишнинг асосларини кўрсатади, холос. Шундай бўлса-да улардан деярли барчасини, айниқса, “*ички идрок этиш асосидаги инсон ижоди*”, “*инсонга завқ берувчи ижод*”, “*дастлабки билимларини ол*”иши, “*инсон акс эттирган нарса яхлит ва фикрлашга унда*”иши, “*умумлаштира*”иши, “*англаб этилган*”, “*қайта идрок этилган нарса*”, “*у ёки бу нуқтаи назар*”, “*образ асосида ётган воқелик*” кабиларни кичик лирик шеърларга ҳам жорий этиш мумкин. Масалан,

Қор ҳиди димокқа урилди.

Ухлайди шамолнинг қўйнида

Баргларини тўкмаган райхон³⁶.

Мазкур учликда шоир воқеликни бадиий қайта идрок этиш, шу орқали дастлабки билимни олиши, яхлит ҳолда қор остида қолган райхонни умумлаштириб, уни рамзийликка олиб чиқиши, ҳаётий воқеликни англаб, қайта идрок қилиб, образ асосидаги шахс турмуш қорлари остидаги одам эканлигини очиб берган. Бу ерда қиш топохроноси қор, шамол деталлари орқали ифодаланган. Чунки топохронос маконий деталь ва уларнинг вақт бўйлаб ҳаракатидан юзага чиқади. Демак, шоир учлик жанрини ифодалашда қиш топохроносидаги воқеани уч мисра ва композицияга жойлаштириб кўрсатган.

Ҳ.Умуоров қуйидаги таснифни келтиради: “1. Мазмун жиҳатидан: а) эстетик белги, пафос ва муайян мазмун йўналишига асосланадиган жанрлар: марсия, элегия, инвектива, баҳс, ҳасби ҳол, соқийнома, топишмоқ, қасида, муаммо, таърих, хат, манзара, монолог, бағишлов, васият, васф, дебоча,

³⁴ Литературный энциклопедический словарь. / Под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – Москва: Советская энциклопедия, 1987.–С.183-184.

³⁵ Саримсоқов Б. Адабий турлар ҳақида мулоҳазалар./ Ўзбек адабий танқиди: [антология] / тузувчи ва нашрга тайёрловчи Б.Каримов. – Тошкент: Turon-Iqbol, 2011. – Б.300.

³⁶ Рауф Парфи. Сўнгги видо. –Тошкент: Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2006. – Б.124.

назира, фахрия; б) асосан мусикий асари ҳисобланса-да, адабий матнга ҳам суянган жанрлар: романс, контата, марш, сюита, кўшиқ, мадҳия;

в) оғзаки ва ёзма лирикада қўлланиб келинган жанрлар: алла, ёр-ёр.

2. Шаклжиҳатдан: а) шаклмазмундорлигиватузилишига кўра лирика жанрлари: айтишув, мустазод, сонет, мувашшаҳ, мушоира, ширушакар, қитъа, ғазал, туюқ, рубоий, маснавий, фард, таркиббанд, таржиббанд, ўрама, шоирий, тирада, турли бандли жанрлар, оқ шеър, сарбаст; б) мисра сони ва композицияга кўра лирика жанрлари: мусаллас, мурабба, мухаммас, мусаддас, мусабба, мусамман, мутасаа, муашшар, тўртлик, октава; в) қайта ташкил топиш (трансформация)га кўра лирика жанрлари: қитъайий, кесишган, таронаий, рубоийёна”³⁷.

Бу борада профессор Д.Қуронови таснифи нисбатан тўғри саналади. “Ҳозирги шеърят жанрларини лирик кечинма субъекти ва объекти нуқтаи назаридан таснифлаш мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлаймиз. Бу жанрлардан лириканинг асосий жанрлари сифатида ижровий лирика, персонажли лирика, медитатив лирика ва тавсифий лирика (ва унинг кўринишлари: пейзаж лирикаси ва воқеабанд лирика) фарқланади. Аввало, мазкур тасниф билан боғлиқ битта муҳим нуқта – автопсихологик лирикани алоҳида ажратмаётганимиз сабабини изоҳлаш ўтишга зарурат бор. Гап шундаки, лирик асарларнинг аксарияти автопсихологик характерда, яъни ушбу шакл универсал табиатга эга: медитатив лирика ҳам, тавсифий лирика ҳам шаклдан автопсихологик бўлаверади”³⁸.

Биз бирлик ва учлик жанрларнинг идентификациясини ишлаб чиқишда, асосан, Х. Умутов таснифидаги мисралар миқдори ва композиция жиҳатига таянганмиз. Ўрни билан Д.Қуронови таснифидан фойдаланишга ҳам ҳаракат қиламиз.

Анвар Обиджон учликларида топохроноснинг пейзаж усули ёрдамидаги ифодаси ҳам катта бадиий-эстетик юк ташиydi:

Ёмғир тезлар ва тезлар,
Ажиб ёқимтой сўзлар
Оқиб тушар тарновдан. [99].

Лирик воқелик ташқи олам деталлари билан ифодаланар экан, шоир ўз асарига мос келадиган жанрни танлаш билан бирга зарур топохроносни ҳам танлайди. Чунки аниқ топохроносда намоён бўлган шеърини маълум жанр доирасида бадиий мукаммалликка чиқади. Ҳар қандай лирик жанр маълум топохронос асосида конкретлашади. Бунда лирик кечинма-топохронос-жанр лирик воқеликни ташкил этувчи, унинг бадиий-эстетик функциясини белгилайди.

Учинчи бобнинг иккинчи фасли “Учликларнинг қиёсий-типологик таҳлили”га бағишланган. Унда ўзбек учликларини япон хайку ва **корейс** сичжолари билан қиёсланиб, уларнинг лирик композициясида топохронос, лирик қаҳрамон муносабатлари қиёсий аспектда ўрганилади.

³⁷ Умутов Х. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Шарқ, 2002, – Б.227-228.

³⁸ Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. –Toshkent: Akademyashr, 2018. – B. 394.

Маълумки, бадий матнда ифодаланган воқеа, нарса, ҳодиса маконга, замон улардаги жараённинг кетма-кет амалга ошиши ва давомийлигини англатади. Масалан,

Бир ақлли-ей мана бу қурмағур,
Бир чиройлики мана бу,
Булар ҳам туғилганмикин?³⁹

Рауф Парфи риторик сўроқ ёрдамида ўзининг содир бўлаётган воқеага бўлган **кинояли** муносабатини ифодалайди. Бунда шоир реал борлиқдаги топохроносга лирик субъектнинг ички олами қарши қўйилган. Демак, ўқувчи ёки таҳлилчи учликдаги топохроносни ўрганиш давомида матн структураси ва унинг асосий мақсад-ғоясидан келиб чиқиб, матндан ташқарида бадий нутқ ёки матн парчасини структура доирасига жалб этиши лозим бўлади. Бу хусусият топохронос матн структураси ўртасидаги муносабатлар доирасини кенгайтиради.

Аслида хайку мисралари қофияланмайди, шеър 17 бўғиндан, ҳар қатори 5+7+5 бўғинли, кўпинча 2-мисрадан кейин цезурага эга. 15 асрда ҳазил мазмунидаги рэнганинг уч мисрали бошланиши – **зачин** сифатида пайдо бўлган. Мацуо Басё жиддий хайку яратиб, жанрнинг шаклий ва эстетик тамойилларини ишлаб чиқди⁴⁰. Оддий шеърий нутқ ва эркин ифода хусусиятига эга. Мавзусига кўра асосан табиат ҳақида сўз боради. Шоир шахсий кечинмаларини очиқ ифодалаш хоккулар учун унчалик хос эмас. Уларда рамзийлик катта ўрин тутаяди. Хайкунинг хосияти шундаки, шоир уч сатрда ё чиройли бир манзара яратиши, ё лаҳзалик лирик кечинмани тасвирлаши ёки теран фалсафий фикрларни ифодалаш зарур. Демак, шоир аниқ топохроносни ўз бадий оламида синтез қилиш орқали қайта яратади.

Хайкудахиссий тўлиб тошганлик, энго (механик ассоциативлик), ёдзу (таассурот туғдириш, ишонтириш, яъни суггустивлик – **Ю.К.**) етакчилик қилади. Шаклий томондан эса у уч мисрали шеър, асосан пейзаж етакчилик қилади. Демак, типологик жиҳатдан шунга ўхшаш бўлган учликдаги баъзи жиҳатларни текшириб кўриш мумкин:

Атиргул ўлибди, –
Хаёлимга урилди
Марҳума хидлар⁴¹.

Мазкур лирик воқелик ассоциатив тарзда гул ўсадиган **макон ва** уни кўрган одам мисолида топохроносга айланган. Шеърнинг биринчи қаторида мавзу ва асосий муаммо берилган. Икки қаторда тезис, учинчи қаторда эса хулоса **келтирилган**. Шеърдаги атиргул ва хид деталлари лирик қаҳрамоннинг ички кечинмаси билан тўйиниб образга айланган. Хид сўзига “марҳума” эпитетининг берилиши эса ўша кечинмаларнинг ўтиб кетгани, лекин лирик субъект ҳиссий идрокида унга дахлдор кечинмалар яшаётганини очиқ берган.

³⁹Рауф Парфи. Сўнги видо. – Тошкент: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2006, – Б.121.

⁴⁰Литературный энциклопедический словарь. Под.общ.ред. В.М. Кожевникова, П.А.Николаева. – Москва: Сов. энциклопедия, 1987. –С.484.

⁴¹Шер, Абдулла. Хоккулар // Шарқ юлдузи, 1991, № 4. – Б.38.

Сичжо уч мисрадан иборат мустақил шакл ва мазмунга эга жанр саналиб, унинг биринчи ва иккинчи мисраларида иккитадан, тўртта туроқ бўлади. Бешинчи туроқ эса алоҳида қатор бўлади ва у уч бўғиндан ташкил топади. Умуман шеърда 14, 15 ёки 16 бўғин мавжуд бўлган.

Сонган (1537 – 1593)нинг қуйидаги шеърда висол чексиз бахтдир деган ғоя диний тушунчалар замирида ёрқин ифодаланган:

Йўл четида, юзма-юздир
Тош Буддалар –
Йўқ ҳижрон.

Шеърдаги бу ердаги макон бутун борлиқ, замон эса ибтидо ва интиҳогача бўлган замонларни қамраб олади. Топохроноснинг бу каби улкан қамрови кичик лирик шеърдаги Яратган, яъни Будда номи билан боғлиқ. Шеърда Будда хайкаллари учрашиб, узоқ вақт йўл четида яшашлари куйланган. Тош сокинлик, давомийлик, умид, мангулик маъноларини билдиради Улар йўл – ҳаёт ўткинчилигини, тош эса букилмас ирода эканлигини англатади. Ҳижрон – бу ерда етук жамият ёки бадийий идеалга интилиш йўлидаги тўсиқ. Нурланиб комиллик касб этган Буддалар эса ўзаро учрашиб, мангу сокинликка эришган.

간 밤에 부던 바람에 만경도화 다 지거다
아이는 비를 들고 쓸오려 하는고야
낙환들 곁이 아니라 쓸어 무슴하리오

Тунги шамол тўккан шафтоли гулини,
Бола йиғиштирмоқда. Улар гуллар эмасми?!
Супуриб нима қияпсан.⁴²

Чон Минкё (1697–1731) шеърдаги шафтоли гули бир лаҳзалик нозик гўзалликни англатади. Кореяда шафтоли гули илоҳий неъмат саналади. Болага мурожат қиларкан шоир тўкилган шафтоли гули, яъни инсон умрини давом эттиришни боладан сўраяпти. Шу ерда инсонпарварлик, ҳаётсеварлик, авлодлар давомийлиги каби ғоялар намоён бўлади.

Рауф Парфи учликларида замонавий инсон руҳиятидаги эврилишларни, теран кечинмаларни тасвирлайди:

Кўзимга бир юлдуз йиқилди,
Эриди, айланди бир тошга,
Тешиб ўтди кафтимни⁴³.

Мазкур шеърда қачонлардир улкан орзу-умид, ҳаётий режалар қурган, аммо уларга эришолмай, орзулар кўзларида тошдек қотиб қолган лирик қаҳрамон кечинмаси тасвирланган. Шеърдаги асосий ғоя инсонпарварлик саналади. Шеърдаги кўз, юлдуз, кафт деталлари ана шу принцип асосида ишлатилган ва бадийий мазмунни очиш учун хизмат қилган. Юлдуз бўлиб туюлган орзулари кўзи орқали қалбида тошга айланган ва бир умр кафтдаги

⁴² Ни Н.И.Сиджо в системе жанров мировой лирике и традиций корейской национальной культуры. Автореф. ... дисс.канд. филол.наук. – Алматы. 1999. – С.22. Корейсча шеър таржимаси Н.И.Нига тегишли.

⁴³ Рауф Парфи. Сўнгги видо. – Тошкент: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2006. – Б.115.

оғриқ бўлиб қахрамонга азоб бераётган дард бу комиллик, етуклик, озодлик дарди саналади.

Хайку, сичжо ва учликда кичик топохронос ёки топохронос деталлари ёрдамида имкон даражада катта мазмунни ифодалаш бу шаклларнинг ўхшаш томонлари саналади.

Диссертациянинг тўртинчи боби “**Шеър структурасида топохронос, образ ва образлилик**” деб номланади. У ҳам ўз навбатида икки фаслга ажратилган. “Топохронос ва шеърий матн структураси” деб номланган биринчи фаслида А.Орипов, Р. Парфи, У. Азим, Ҳ.Худойбердиева шеърлари матнидаги топохроноснинг вазифаси, образ ва образли ифодалар таҳлилидаги ўрни ҳақида фикр юритилган.

Шоир ўзи яратаётган бадий топохроносга кўп функцияли бадий код сифатида ёндашади ва унга турли бадий-эстетик мазмунларни сингдириб юборади:

Қани, най бер менга, дўстгинам,
Бергил, майли рубоб бўлса ҳам.
Бер бир нафас бўшатиб олай
Тўлиб кетган юрагимни ман.⁴⁴

Шеър тузилишига диққат қилинса, лирик воқелик “тўлган юрак” топохроноси атрофида кечади. Мазкур топохроносда ташқи ва ички олам муносабатлари, макон-замон чегараси яхлитлашган. Дастлаб “най”, сўнгра “рубоб” деталининг сўралгани кечинмалар тиғизлигини англатмоқда. Демак, шеър композициясидаги бадий мурожаат (дўстгинам) ва унга такрор мурожаатлар (“қани, ... бер менга”, “бергил”) сюжет линияси лирик қахрамон ҳаётида содир бўлаётган воқеалар маҳсули эканига ишора қолади. Моҳиятга кўра, барча воқеалар юракда, кенгроқ айтилса, лирик субъектда, яъни маълум маконда содир бўлган. Бироқ қайси вақтда деган саволга лирик субъектнинг ўзи “тўлиб кетган юрак” дея жавоб бермоқда. Демак, шу ерда топохронос аниқ сифати билан кўринган. Бир қарашда кечинмаларнинг мазкур ҳаракати ўта хусусий, тор субъективдек туюлади. Лекин бадий структурадаги шартлилик тамойили унинг умумийлиги юзага чиқишига асос бўлади.

*Қандай ширин дамлар... менинг ҳам
Юрагимда бир ҳис тошмоқда,
Юрагим ҳам дарахтзор каби
Ниманидир олқишламоқда.*

Бу ерда аввалги бандлардаги кечинманинг кульминацион нуқтаси – “юракнинг олқишлаши”, инсонлаштирилишини кузатиш мумкин. Унда аниқ бадий макон ва бадий вақт ичидаги шахс мавжуд. Шеър композицияси шу ергача сатрма-сатр **ўсиб**, асосий тезисларни баён қилади ва охирида умумлашган хулоса берилади. Шу ерда экспозициядаги дўст, най, аниқ

⁴⁴ Орипов А. Танланган асарлар. 4 жилдлик, **1-жилд**. Шеърлар ва дostonлар. – Тошкент:Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – Б. 71.

топохронос қисми яна такрорланади. Натижада макон-замоннинг айланма доираси ҳам шакллантирилади.

Ю.М.Лотман ёзишича, муаллиф матни бир вақтнинг ўзида бир неча кодлар тизимида ишловчи қилиб қуради⁴⁵. Масалан, “*Тонг отмоқда, тонг ўқлар отар, / Тонг отмоқда, қуёш – замбарак. / Яраланган Ер шари ётар, / Бошларида яшил чамбарак*”⁴⁶. Мазкур шеърда муаллиф дастлаб “тонг” ва “отмоқ” сўзларини махсус код сифатида уч марта қўллайди ва ҳар гал уларнинг янги маъно-моҳиятини очиб боради. Бу эса ўқувчи ички олами (яъний ботиний топохронос)да ҳам бир бутун лирик композиция сифатида намоён бўлади. Ботиний макон ва ботиний замон бизнинг тушунчамизга кўра қандай бўлишини хоҳласак, шундай кўрсатиб беради.

Шоир қалбида туғилган ҳиссиёт ва онгда яралган фикр уйғунлашиб, яхлит ҳолга келиши учун уларга ботиний макон-замон зарур бўлади. Шундагина лирик композиция, лирик қаҳрамон, лирик кечинма ҳақида тўлароқ бадиий маълумот олиш мумкин:

*Шундай кўз ўнгида хиёнат қилган хотини,
Салтанат – тахтидан мангу қувилган султон,
Роса юз йил томчи сувга ташна бўлган зот.
Сочлари оқарган,
Яраси қонаган овоз.*⁴⁷

Лирик матндаги воқеа, шахс фожеаси бўлиб, унда лирик субъектга оид биографик маълумотлар умр топохроноси сифатида намоён бўлади. Лирик субъект бўлиб ўтган азобли, аламли ҳодисаларни унутолмай, ўз фожеасини қайта-қайта эслаш, ёдлаш орқали қалби ва руҳидан ўтказиши шеърдаги мазмун теранлиги ва кечинма табиатидаги ранг-барангликни таъминлаган. Бир қарашда тавсифий лирикадек туюлган шеърда автопсихологик ҳолат ифодаланган. Шу ерда лирик жанр чегараси, топохронослар ўртасидаги шартли белги бирлашиб кетади. Натижада хроно-топос-хронос шаклланади. Демак, бир маконда бир нечта замон белгилари йиғилган топосга тушадиган юклама ортади ва у лирик образ, шеърини матн композициядаги конфликт, сюжетлар кескинлигининг хронотоп-топохронос оша тасвирини ҳам намоён этади. Бунда умр топохроноси ва у англаган лирик сюжет (кечинма)нинг

⁴⁵Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – С. 251.

⁴⁶ Парпи, Рауф. Сайланма. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.36.

⁴⁷ Парпи, Рауф. Сайланма. – Тошкент: Akademnashr, 2013, – Б.239.

матн

структураси

қуйидаги

кўринишда

бўлади:

Диаграммага диққат қилинса, битта умр топохроноси уч замондаги бадий-эстетик юкламани ифодалаяпти. Бунда албатта лирик субъект қалби азобланади. Бадий матндаги бадий ғоянинг таъсирчанлиги ошади.

Турли хронотопларнинг битта умумий топохроноста бирлашиб, хронотоп-топохросни шакллантирилишини Ҳ.Худойбердиеванинг “Бу – биз ўзбеклар!” шеърида ҳам кузатишимиз мумкин. Матнда ўтмиш, айни замон ва келажак ўртасидаги мутаносиблик яхлитлашиб, битта топохроноста ифодаланган:

Боболар фаромуш, кўриб сиртмоқ, дор,
Асрдан асрга ўтди юпун, эгик, хор.
Сарсон шамоллар-да увлади зор-зор:
Биз киммиз?
Қонлар кўп тўкилди, энди келгай шон,
Бугун, асрдан асрга, беармон.
Кўздай Сарбон билан ўтгувчи карвон.
Бу – биз, Ўзбеклар!⁴⁸

Ҳар қандай лирик шеър структурасида, аввало, топохронос ёрдамида маълум бадий вақт ва макон мутаносиблигини сақлаш лозим. Лирик шеъриятдаги макон-замон нисбатан тигиз, ҳиссиёт ва метафориклик асосига қурилган бўлиб, кечинмага бой бўлади. Топохронос ва унинг ўтмиш ҳамда келажакни боғловчи хусусияти ёки **архетип** сифатидаги менталь топохроносларни ички вертикаликда боғланиши шеър бадий мазмуни салмоғининг ошишини таъминлайди.

Тўртинчи бобнинг иккинчи фаслида “**Шеър структурасида образ ва образлилик**” муаммоси тадқиқ этилган.

Шоир ботинида яратилган бадий олам ва унинг шеърий структураси воқеликни янги бадий-эстетик тасвири сифатида қабул қилиниши керак. Англаниш жараёнида ҳақиқий бадий матн структураси лирик кечинма, мазмуний қатлам билан тўлиб боради. Лирик шеър матни вазн ва қофияга солинган, субъективизмни ифодалайдиган асаргина эмас, балки тараққиёт

⁴⁸ Ҳудойбердиева Ҳ.Йўлдадирман: шеърлар. – Тошкент: Шарқ, 2006. –Б.277–279.

билан бақамти яшаётган, олам ва одам, шахс ва жамият муносабатларидаги мураккабликларни англаган шахснинг кечинма ва фикрлари ифодаси бўлади. Унда лирикага хос бўлган вазият, ҳиссиёт, жараён мавжуд бўладиги, бу хусусиятлар лирик шеърнинг ички топохроноси шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилади. Жумладан, Анвар Обиджоннинг уччаноклари структурасидаги ўзига хослик воқеликни метафора ёки метафорик метонимия орқали ифодаланганда кўринади. Масалан:

Танамдан кўр сўнмоқда,
Кўзимдан нур сўнмоқда...
Дурга тўлиб борар бош.⁴⁹

Бу ерда “умр” топохроноси ифодаланган. Шоир атайин “умр” сўзини тушириб қолдириб, унинг ўрнига умумий ҳолатда метонимия усули ёрдамида ўтаётган вақтга, умрга ишора қилмоқда. Шу тариқа шеърда метафорик образ ва метонимик усул ёнма-ён ишлатилиб, улар замирида аниқ топохронос ифодаланган. Аввало, бунда лирик қаҳрамоннинг бесамар ўтаётган умрга ачиниши, тугаб бораётган ғайрат, шижоатга ишора бор. “Кўзимдан нур сўнмоқда” сатри метонимик асосда кўзи хиралашиши деган жараёни қайта номлаш билан ўқувчига лирик қаҳрамон кечинмасини англатади. Лекин шеър билан яхлит метафорик бирикма ҳосил қилаётганини инобатга олсак, у ҳам метафорик образ яратишда ўзига хос вазифа бажаряпти. Яъни биринчи сатрда лирик қаҳрамон айтмоқчи бўлган умумий ғояни чуқурлаштириб, аниқлаштириб, такрорлаб келган. Лекин асосий гап айтилгани йўқ. Чунки лирик қаҳрамон кимдир унга панд бераётгани, нимадандир кўнгли тўлмаётганига ишора қилляпти. Аммо бу ҳали мавҳум. Ана шу мавҳумлик “Дурга тўлиб борар бош” сатри орқали йўқоляпти. Шу ерда ақласида метонимия орқали дур деб қайтаномланган. Дур орқали ақланетуккишининг кичик кечинмалари очиб берилган ва образ яратилган. У маъноқўчим туридан образ турига айланган.

Шоир шеърини асарда у ёки бу кодни қўллар экан, аввало, ўз моҳиятидаги бадиийлашган информация, кечинмани ташқи борлиққа олиб чиқади. Шеърда код белги, товуш, сўз, образ бўлиши мумкин ва буларнинг ҳар бири бадиий информацияларнинг координатори вазифасини ҳам бажаради:

Ой шодон, тун чароғон,
Ухлар гўё чол Қўқон
Худоёрхон қасрида. [158]

Аввало, бу ердадаги “қаср”га диққат қилиш керак, у “Худоёрхон” аниқловчиси билан конкрет топосга айланган, Қўқон метафорик асосда образга кўчган. Аммо дастлабки маъносида кичик топохронос сифатида ой, тун, қаср деталлари билан аниқ маконни, сўнгра, шеърдаги қаҳрамон моҳиятини, миллий характери, дунёқарашини очиб бермоқда. Шеърдаги ой

---

⁴⁹ Обиджон, Анвар. Танланган шеърлар. – Тошкент: Шарқ, 2006, – Б.254. Шоир шеърлари мазкур манбадан олинди. Кейинги ўринда саҳифа кўрсатилади.

гўзаллик, сокинлик, улуғлик тимсоли; ҳаво очиклигини билдирувчи восита, сўзловчининг кўтаринки кайфияти ҳақида маълумот беради. Лекин лирик қаҳрамон онгидаги асосий ният бу **эмас, балки** Қўқон образидир. Чунки Қўқон миллий ўзликни англаш, тараққиётни бошқариш салоҳиятига эга катта ижтимоий куч бўлган.

“Абориген дардлари” номли бир туркум учликда жўшқинлик, даъваткорлик, кураш, душманга қатъий жавоб етакчилик қилади.

Қандай иблис доллар бу?

Менга қарши ёллар у

Ҳаттоки ўз ўғлимни. [168]

Шеърда топохронос сифатида ҳозирги Америка қитъасидаги воқеа олинган. Европаликлар мустамлакачилар маҳаллий халқларни босиб олиш учун қабила ичидан иродаси бўш кимсаларни топиб, пул, ахлоқсиз оқ танли аёл эвазига улардан қабиланинг асосий стратегияси, ожиз томонларини билиб олган ва ерларни қўлга киритган. Бу умумий ҳолда юқоридаги мавзунинг мантикий давоми саналади. Лекин у бошқа мустақил шеър доирасида кечяпти. Бундан ташқари, шеърдаги мавзу XX аср охири ва XXI аср бошларида баъзижойларда юз берган воқеликка оҳангдошлигига кўра, ундаги бадий топохронос универсаллик касб этган, дейиш мумкин.

Бадий асардаги образ шунчаки персонаж ёки мажоз эмас, аслида унинг ҳаракат доираси кенгрок бўлиб, лирик воқелик содир бўладиган топохронос ҳам образ сифатида келиши мумкин ёки асосий образнинг вазифасини бир қадар тўлдириши, ойдинлаштириш мумкин. Бадий образ кўриладиган, ҳис этиладиган, англанадиган тасаввур, тушунча, фараз; ҳаётни бадий тарзда қайта ифода этадиган нарса, ҳодиса, манзара, одам, сўз, ибора қабилар йиғиндиси саналади:

Тинмай **кўзёш** тўкётиб,

Кўзёшига чўкётиб,

“Бахтлиман!” деб қичқирди. [158]

Анвар Обиджон шеърда бош образга тавсиф берар экан, унинг иродали, ҳаётни севувчи, кечиримли эканлигини кўрсатиб бериш учун халқ тилига хос элементларни ишлатади (тўка ётиб – тўкётиб; чўка ётиб – чўкётиб). Композион жиҳатдан шеър тезис, тезис, антитезис шаклидадир. Шеърдаги “тўкётиб”, “чўкётиб” сўзларининг қофияси, “**кўзёш**” сўзи ва “**ў**” товушининг такрори шеърнинг ҳиссий таъсирини таъминлаган. Лекин охири сатр биринчи ва иккинчи мисрадаги ҳиссий динамикани пасайтирган. Бироқ “тўкётиб”, чўкётиб сўзларининг “бахтлиман” маъносибилан зиддияти образ мазмунини кучайтирган.

Образ санъатда воқеликнинг қайта идрок этилиши маҳсули, яъни топохронос эканлигидан келиб чиқсак, образнинг моҳияти ойдинлашади. Унда зулм остида эзилиб, ҳақсизликдан қийналиб яшаган, бироқ ана шундай ҳолатда ҳам иложсизликдан бахтлиман, дейишга мажбур бўлган одам тасвири бор. Шоир ўтган асрнинг етмишинчи-саксонинчи йилларидаги воқеликни ўз кўзи билан кўрган ва жамиятдаги мавжуд қарама-

қаршиликлардан таъсирланган. Бунинг натижасида қалбида, шуурида зиддиятли образнинг асл моҳияти шаклланади.

Демак, образ яратишда шоир топохроноснинг имкониятларидан унумли фойдаланган ва семантик белгиларни зарур ўринда бадиийлашган кодга айлантирган. Сўз ва бадиий матннинг маъносини қаршилантириш, ўзаро зидлаш орқали образга шартлилик, ассоциативлик бағишлаган.

УМУМИЙ ХУЛОСА

1. Адабиётдаги бадиий макон ва бадиий замон категориясига оид илмий-назарий қарашларни ижтимоий-фалсафий, бадиий-эстетик ва тарихий аспектда ўрганиш ҳамда мавжуд манбаларни тизимлаштириш натижаси ўлароқ, макон ва замон категорияси борлиқнинг мавжуд бўлиш шарти сифатида қадим замонлардан бери илм-фан объекти бўлиб келганлиги аниқланди. Хусусан, адабиётшуносликда ҳам “адабиёт оламнинг инъикоси”, “адабиёт реал воқеликни бадиий акс эттириш воситаси” каби қатор мантиқий хулосаларда адабиётнинг реал макон ва замонни бадиий ифодалашни ёки қайта ташкиллаши ҳақида фикр юритилади. Шунинг учун бадиий макон ва бадиий вақт категорияси адабиётшунослик, жумладан, кичик лирик шеърлар тадқиқида ҳам долзарб ҳисобланади.

2. Атоий, Лутфий, Алишер Навоий, Бобур, Ҳамза каби шоирларнинг ғазал, рубоий сингари кичик лирик асарларидаги лирик сюжет ҳамда асар структурасида бадиий макон ва бадиий вақт категориясининг ўрни катта бўлиб, баъзи шеърларда дастлаб, тезис, сўнгра лирик сюжет тасвири ёки олдин сюжет, сўнгра тезис қўлланиши орқали жанрларнинг мазмуний композицияси конкретлашгани ва бадиийлиги ортгани кузатилди.

3. Лирик шеърятдаги “бадиий макон ва бадиий замон”, “бадиий замон ва бадиий макон” каби тушунчаларнинг терминологик маънолари бир-биридан қисман фарқ қилади. Биринчисида макон бирламчилиги, кейингиси эса вақт, замонга урғу берилади. Бу эса кичик лирик шеър жанри, ундаги лирик композиция, лирик сюжет каби поэтик масалалар ҳал этилишида муҳим аҳамиятга эга эканлиги Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Анвар Обиджон, Усмон Азим, Турсун Али, Ғулом Фатҳиддин, Зебо Мирзо каби шоирлар шеърлари таҳлилларида аниқланди.

4. Топохронос концепт (тушунча, тасаввур) бўлиб, инсон менталь оламидаги тушунчаларнинг бадиий асар яратишдаги ўрни, шоир ички оламидаги фикр ва тасаввурларнинг маълум бадиий ниятасосида уч ўлчамли олам моделини назарда тутди. Бунда ҳар бир шеър учун алоҳида ботиний топохронос шаклланади. Хусусан, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Шавкат Раҳмон, Усмон Азим, Турсун Али, Ғулом Фатҳиддин каби шоирлар шеърлари мисолида фикримиз исботини топди. Шунинг учун топохронорос макон ва замоннинг шунчаки бирлиги эмас, балки инсон тафаккури, тасаввури учун реал борлиқда мавжуд бўлган воқеликнинг кўпмаъноли образи дейиш маъқул кўрилди.

5. Лирик шеърят учун макон ва замон бирлиги муҳим саналиб, ундаги воқеаларга вақт бирламчилиги эътибори билан қаралса, у хронотопга айланади. Натижада лирик шеърятдаги вақт қамрови кенгайиши, бир мазмуни доирасига бутун инсониятнинг муҳаббат тарихига оид қарашлар сингиб кетиши Зебо Мирзо шеъри мисоли таҳлилида очиб берилди. Шунинг учун топохронос хронотопга қарама-қарши қўйилмади, балки макон ва замон категориясининг икки хил шакли сифатида олинди.

6. Аслида топохронос ва хронотоп макон ва замон муносабатларининг икки хил шакли сифатида мавжуд. Лекин бизнинг назаримизда, шоир оламни уч ўлчамда англаган экан, макон бирламчилигини англаган ҳолда кичик лирик шеърда вақтни, кечинма ҳаракатини ифодалайди. Аммо шундай ҳолатда ҳам кичик лирик шеърда макон бирламчи бўлиб қолаверади. Чунки лирик воқелик асосида материя ёки бадий макон мавжуд бўлади.

7. Ҳар қандай лирик шеърда поэтик хусусиятларни шакллантириш учун хизмат қиладиган лирик композиция, лирик кечинма, лирик образ каби бадий константалар қаторида топохронос бўлиши илмий исботини топди. Шунинг учун кичик шеър асарларни таҳлил этишда мазкур масалани ҳам қўшиб таҳлил этиш асар бадий-эстетик юкламасини тўлароқ англашга ёрдам берди.

8. Тадқиқот давомида замонавий ўзбек шеърятининг вакиллари шеърларини таҳлил қилиш орқали улардаги лирик шеър композицияси, сюжети ва лирик кечинма ифодасида топохроноснинг мувофиқлаштирувчи, умумлаштирувчи, лирик субъект ички оламидаги ботиний оламни аниқлаштирувчи каби қатор бадий-эстетик функциялари мавжудлиги аниқланди.

9. Кичик лирик шеърларнинг жанрини белгилашда топохронослирик воқеликни тавсифий, ижровий, персонажли, медитатив кўринишда ифодалаши етакчилик қилади. Натижада лирик композиция, лирик кечинма мазкур жанрлардан бирига мос келиши учун шоир топохроносни шунга мувофиқ равишда кўрсатади. Бу эса лирик шеър жанрини белгилашга хизмат қилади. Жанри аниқланган шеърдаги шаклий-услубий ўзига хослик ва бадий-эстетик хусусиятларни баҳолаш мумкин бўлади.

10. Лирик шеърлардаги топохроносни қуйидагича тасниф қилиш мумкин: 1. Ташқи топохронос. У диспозиция (ўз навбатида фабулага ҳам мос келади)ни белгилайди. 2. Ботиний топохронос шоир ички оламида ташқи топохроноздан олинган предмет, объектив тасвир ёрдамида шеърдаги бадий мантиқни, мазмунни шакллантиради. Бундан ташқари, шеърдаги топохроносни бадий-эстетик функцияси, тасвир кўламига кўра ҳам 1) улкан, 2) катта, 3) кичик топохроносларга ажратиш мумкин. 3. Топохроносларни очик (боғ, ўрмон, тоғ) ёки ёпиқ (уй, хона, интерьер кабилар) каби турларга ажратилади.

11. Изланиш давомида ботиний топохронос ретроспектив асосда ўтмишдаги топохроник жараён (воқеа)га ёки футурологик нуқтаи назардан келажакни ифодалашига кўра ҳам лирик сюжетларни жамловчи эканлиги кўрилди. Натижада шеър структурасидаги топохроноснинг вазифасига кўра ўтмиш, бугун, келажак топослари билан яхлит тизимга айланиб, асар мазмунига салмоқдорлик бағишлайди.

12. Шоир ўзи англаган воқеликни бадиий идрок этар экан, унда топохроносга оид предмет, воқелик, тушунча, тасаввур кабиларни яхлитлайди, умумлаштиради, улардан бетараф ёки ўзи идрок қилган ҳамда яратаётган ботиний топохроносга хосларини қолдиради. Нафақат қолдиради, балки уларга қўшимча бадиий-эстетик вазифа юклаб. ўқувчига завқ берадиган, уни фикрлашга ундайдиган, комилликка етаклайдиган бадиий асарга айлантиради. Шу маънода топохронос бадиий ижодий психологиянинг асосий объекти ҳам бўла олади.

13. “Навбахор ўлди”, “Баҳор келди” каби сўз бирикмалари, “ўрмон”, “йўл” каби сўзлар билан бошланган баъзи шеърларда хронотоп етакчидек туюлади. Аслида тасвирланаётган воқелик маълум бир маконда юз бераётганини эътиборга олиш лозим. Бунда макон ва замон деярли тенг намоён бўлиши ёки топос бирламчилиги мавжуд. Шунинг учунмазкур шеърларда юқоридаги сўз бирикма ва сўзлар топохронос сифатида олинди.

14. Учликларнинг япон хайку ва корейс сичжолари билан қиёсий-типологик таҳлили жараёнида лирик воқелик, лирик кечинма умумий топохронос асосида юзага чиқиши, мисралар миқдори ва композицион қурилишига кўра ўзаро яқинлиги аниқланди. Аммо мазмунни ифодалашда ишлатилган топохронос ҳамда уларни тасвирлашда қўлланган тасвирий воситаларда фарқли жиҳатлар мавжуд.

15. Шеър структурасидаги топохронос билан образ ва образли ифодаларнинг ўзаро муносабатини ўрганиш чоғида бадиий макон ва бадиий замон мутаносиблиги бадиий тафаккур тадрижидаги, лирик воқеликни таъсирчан ифодалашда асосий ўринни эгаллаб, шоир услуби ва индивидуал маҳоратини намоён этади.

16. Кичик лирик шеърлар структураси ва ўқувчида учрайдиган ассоциатив тафаккур шеърга матндан ташқаридаги топохроносни ҳам жалб этиши мумкин. Бунда ўқувчининг шу пайтгача орттирган билим, малака ва кўникмаси муҳим ўринга эга бўлиб, у матндаги топохроник калит, бадиий кодлар орқали матнда қўшимча топохронос яратади.

Умуман олганда, кичик лирик шеърлар ҳам бадиий тафаккур маҳсули сифатида макон ва замон умумфалсафий категориясининг бир қатор хусусиятларини ўзида намоён этади. Лекин бунда соф лирикага хос хусусий жиҳатлар, масалан, субъективлик, топохроник деталларга қўшимча маъно ва бадиий-эстетик вазифа юкланиши кабилар ҳам мавжудлиги мазкур муаммони кичик лирик шеър доирасида тадқиқ этишга ундади.

**SCIENTIFIC COUNCIL №DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 ON AWARD OF
SCIENTIFIC DEGREES FERGANA STATE UNIVERSITY**

FERGANA STATE UNIVERSITY

YULCHIEV QAHHOR VAHOBOVICH

**THE CATEGORY OF SPACE AND TIME IN MODERN UZBEK POETRY
(on the example of small lyric verses)**

10.00.02 – Uzbek literature

ABSTRACT OF DOCTORAL DISSERTATION (DSc) ON PHILOLOGY

Fergana – 2021

The theme of the doctoral (DSc) dissertation was registered by the Supreme Attestation Commission of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under B2019.2.DSc/Fil168.

The doctoral (DSc) dissertation was carried out at Fergana State University.

The abstract of the doctoral (DSc) dissertation was posted in three (Uzbek, Russian, English (resume)) languages on the website at www.fdu.uz and on the website of "ZiyoNet" Information and Educational Portal at www.ziynet.uz.

Official opponents:

Suvon Meli,
doctor of Philological sciences, professor.

Hasanov Shavkat Ahadovich,
doctor of Philological sciences, professor.

Tadjibayeva Muqaddas Abdurahimovna,
doctor of Philological sciences, professor.

Leading organization: Tashkent State University of Uzbek language and literature

The defence of the dissertation will be held on "14" XI 2021, at 09:00 at the meeting of the Scientific Council DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 of Fergana State University (Address: 19, Murabbiylar street, Fergana city Tel.: (99873) 244-44-29; Fax: (99873) 244-46-03; e-mail: fardu_info@mail.ru).

The dissertation can be looked through in the Information Resource Centre of Fergana State University (registered under No. 136). (Address: 19, Murabbiylar street, Fergana city Tel.: (99873) 244-44-29; Fax: (99873) 244-46-03; e-mail: fardu_info@mail.ru).

The abstract of the dissertation was distributed on "30" XI 2021.
(Registry record No. 37 dated "30" XI 2021)

SH.M.Iskandarova
Chairman of the Scientific Council on Award of Scientific Degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

M.T.Zokirov
Scientific Secretary of the Scientific Council on Award of Scientific Degrees, PhD associate professor

A.G.Sabirdinov
Chairman of the Scientific Seminar of the Scientific Council on Award of Scientific Degrees, Doctor of Philological sciences, associate professor

INTRODUCTION (the abstract of the (DSc) dissertation)

The actuality and significance of the dissertation work. An artistic space and time category, which is one of the conditions of existence in the artistic and aesthetic thinking of the peoples of the world, is a component of this system of literary and artistic works of every nation. Artistic space and time, the toposchronos, which is a functional category that manifests the unity of form and content of the work of art, fully highlights the appearance of the work of art and reflects the freshness in the content of the work, the originality in expression. Research carried out in these categories, including traditions of holistic understanding and expression of existence, is of practical importance for the science of literature.

Category of artistic space and time in world literature, chronotope, toposchronos, composition in a small lyrical poem, scientific-theoretical research on the plot, image and imagery analysis in the lyrical genre, the similarities, connections, differences between the Uzbek trinity, the Japanese haiku and the Korean sichjo serves as a fundamental basis for the coverage of poetic problems in these examples of Uzbek poetry. The lexical meaning of the term lyrical toposchronos, scientific terminology, classification of theoretical features, the influence of the toposchronos on the composition, plot, image, experience of lyrical poetry can be used to define the genre of lyrical poetry, which in turn lyrical poems historical-cultural, historical-comparative, comparative-typological, ontological and can fully justify the study in terms of structural analysis methods.

In the last five years, Uzbek literary criticism has paid special attention to the form and content of small lyrical poems such as unity, couplet, triplet, quatrain, cinquain, ghazel and rubai, as well as lyrical experience and images in them. The widespread use of the toposchronos in lyrical poetry involves the study of the problems of the modern lyrical protagonist through the elements of the lyrical plot in the short poem, the nature of the lyrical experience, the issues of lyrical expression and image. After all, "Today, Uzbekistan is making a bold step towards a new stage of its development on the basis of the priority idea"⁵⁰, "From the national revival – towards the national upsurge", scientists will have to carry out research in the artistic-aesthetic, scientific-theoretical, scientific-practical circle of Uzbek literature and literary studies with world literary critics.

This dissertation research has served on a certain extent to realize the tasks determined in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to further improve the activities of the Academy of Sciences, the organization, management and funding of research" of February 17, 2017 No PF-2789, "On measures to further develop the higher education system." dated April 20, 2017 No. PQ-2909 , "On measures to further improve the system of preservation, research and promotion of ancient written sources", of May 24, 2017, No. PQ-2995 "On a comprehensive program of measures for the development, promotion and promotion of the culture of reading and reading", of September 13,

---

⁵⁰ "Миллий ўзлигимиз ва мустақил давлатчилигимиз тимсоли". Президент Ш.Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. // Ўзбекистон овози. – Тошкент, 2019, 22 октябрь.

2017 No. PQ-3271, "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language" of October 21, 2019 No. PF- 5850.

Relevant research priority areas of science and developing technology of the Republic. The research of the dissertation was carried out in accordance with the priorities of the development of science and technology of the republic on: "Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of society and a democratic state, development of an innovative economy".

Comments on foreign scientific researches on the theme of the dissertation.⁵¹ Research on the category of artistic space and time, topochronos, chronotope and their application is carried out in the following leading research centers and universities of the world: Oxford university (Mark Brune, Samuel Taylor Coleridge - UK), Keys Eastern Reserve University (Mark Turner, Case Western Reserve - USA), Paris (Jean Paul Sartre, Gaston Bashlyard, Kevintin Meyasu - France), Amsterdam (Vivian Evans - Netherlands), St. Petersburg (M.V.Nikitin), Moscow (D.S.Likhachyov, M.M.Bakhtin, E.Khalizev, N.D.Tamarchenko - Russia), Kaluga (Balashova E.A. - Russia) Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore (S.Meliev), Tashkent State University of Uzbek Language and Literature (B.Karimov, U.Jurakulov), Tashkent State Pedagogical university (I.Yakubov).

The following scientific results have been obtained in the study of artistic space and time in world literature on the basis of the role of this category in the composition of works of art, image, plot relations, interpretation of this category as "topochronos", "chronotope" or separate study of art space and time: Mark Brun the role of artistic time in the structure of the work on the example of W. Wartsword's novel "Introduction"; Mark Turner studied the location of artistic time in the spatial structure of the work in three parts and its contents (Oxford University, UK); J.P. Sartre showed that space is neither a foundation nor a form, but the perfection of a foundation, G. Bashlyard showed the primacy of space (University of Paris, France); John Cuddon suggests that the existence of a work of art is expressed in space and time as an "aura" (University of London, UK); Quentin Meyasu showed that space can exist even when time runs out (University of Paris, France); Vivian Evans, on the other hand, studied the problem of space and time from an ontological perspective (University of Amsterdam, The Netherlands); DS Likhachev gives the category of artistic space and time in the gradual improvement of Russian literature (Moscow State University, Russia); MM Bakhtin introduced the term of chronotope (Mordovian Pedagogical Institute, Russia), MV Nikitin introduced topochronos to literature (St. Petersburg State University, Russia).

In world literature, research is carried out on space and time in a work of art, in particular, on the terminology of space and time in a lyrical poem, topochronos and chronotope: space and time are two aspects of the same situation; showing

---

⁵¹ Диссертация мавзуси бўйича хорижий адабиётлар шарҳи: <http://www.oxfordhaqngfbooks.com>; <http://poemhunter.com>; <http://www.psu.com>; [www://spsu.ru](http://www.spsu.ru); www.atibook.ir; www.gumer.ru; <http://books.mgu.ru>; www.dissercat.com; www.royallib.ru каби сайтлардаги илмий асар, автореферат ва маълумотлар асосида тайёрланди. Улар бўйича тадқиқот давомида яна кенгроқ маълумотлар берилди.

chronotope art in lyrical poetry; the emergence of space in the art of triplet poetry; to be the basis of toposchronos composition in lyrical poetry; to prove the similarities and differences of the triplet, the haiku and the sichjo; to reveal the features of the lyrical experience on the basis of elements such as landscape and portrait.

Problem development status. The problem of artistic perception of existence in literary criticism and the creation of a lyrical work on this basis is studied in the works of Plato and Aristotle. While Abu Rayhan al-Biruni states that an event in a particular space cannot exceed the time limit, Abu Nasr al-Farabi describes the relationship of absolute space, substance, and time in it from a metaphysical point of view. Abu Ali Ibn Sina emphasizes that rhythm, measure, intonation in poetry are related to time, Imam al-Ghazali emphasized the understanding of the category of space and time in existence through thinking. Najmiddin Kubro divided the unity of space and time into two parts and put forward the theory of "ofiq and anfuzia"⁵². Research has been conducted and opinions have been expressed by Western European scholars such as Quintus Goritz Flakk, Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Johann Gottfried Herder, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, John Cuddon⁵³. From the second half of the twentieth century, the focus on the problem intensified. In Russian philology, the term "toposchronos" is used by MV Nikitin. In fact, the term was used in Italy in the seventeenth century to refer to Gabriel Bichelini's color painting. Later L. Timofeev, Yu. M. Lotman, G. Pospelov, M. D. Akhundov, I. Sulton, Yo. Isoqov, X. Gadamer, I. V. Stebleva, E. V. Khalizev, V. N. Toporov, N. D. Tamarchenko, A. Hayitmetov, H. Umurov, D. To'raev, D. Kuronov, K. Yuldashev, B. Karimov, E. A. Balashova, U. Jurakulov also paid attention to this problem⁵⁴.

⁵² Афлотун. Давлат: насрий дoston. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015; Аристотель. Метафизика. Перевод с греческого П. Д. Первова и В. В. Розанова. – Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006; Бируни А. Индия: Пер. с араб./Репринт с изд. 1963 г. — Москва: Ладомир, 1995; Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри (Танланган асарлар). – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993; Абу Али ибн Сино. Шеръ санъати <http://www.e-adabiyot.uz.adabiyotshunoslik>. Абу Ҳомид Ғаззолий. Ихёу улумид-дин. Тафаккур китоби. – Тошкент: Тошкент ислом университети, www.ziyouz.com.uz; Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1997. Исҳоқова З. Шайх Нажмиддин Кубро. – Тошкент: O'zbekiston, 2013. – 136 б.

⁵³ Квинт Горация Флакк / Куронов Д., Раҳмонов Д. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Тошкент: Фан, 2008.; Кант, Иммануил. Критика способности суждения. – Москва: Искусство, 1994; Гегель. Эстетика. Биринчи жилд. Рус тилидан Маҳмуд Абдуллаев таржимаси. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар жамияти, 2011; Гердер, Иоганн Готфрид. Идеи к философии истории человечества. 674 с. www/bdn-steiner.ru; Хайдеггер М. Бытие и время. Пер. с нем. В.В. Биbihина. — Харьков: «Фолио», 2003. —с. 59-78 <http://yanko.lib.ru>; Жан-Поль Сартр. Бытие и ничто. [www/royallib.ru](http://royallib.ru); Cuddon, J. A. A dictionary of literary terms and literary theory / – 5th ed. – London: Wiley Blackwell, 2013. www.Atibook.ir

⁵⁴ Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.; Germania toposchronos stemmata grafica sacra et profana Gabrieli Bucelini, Ulmate, 1655 / <http://www.collecta.fr/p/col-ouv-03075>. www.books.google.co.uz. Тимофеев Л. И. Проблемы теории литературы. – Москва: Учебно-педагогическое издательство, 1955; Ахундов М. Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы. – Москва: Наука, 1982. – 224 с; Лотман Ю. М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998; Пospelov Г. И. Теория литературы. – Москва: Высшая школа, 1979; Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент: Фан. 1983; Хализев В. Е. Теория литературы. Москва: Высшая школа, 1999; Гадамер Х. Истина и метод: Основы филос. герменевтики: Пер. с нем./Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. — М.: Прогресс, 1988; Теория литературы: В 2 т. / Под ред. Н. Д. Тамарченко. — Т. 1: Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. — М.: Издательский центр «Академия», 2004; Стеблева И. В. К реконструкции древнетюрской религиозно-мифологической системы. / Тюркологический сборник. –

In Uzbek literature, research has been conducted on the artistic time and artistic space, forms of chronotope. In particular, B. Karimov's prose works, I. Yakubov's works on space and time in the novels of the independence period, and U. Jurakulov's researches on chronotype in Alisher Navoi's "Khamsa" are among them. D. Kuvvatova wrote about time and epoch in epics, U. Hamdamov wrote about the influence of time on lyrical poetry, and S. Meliev wrote about space and time in global interpretation. Research shows different approaches to the problem. In particular, the problem of time and space, the chronotope, has been studied more in prose works, while relatively little research has been done in lyric poetry. In lyrical poetry, the categories of artistic space and artistic time, their unity - are not studied in terms of toposchronos. Indeed, it is necessary to study and deepen artistic-aesthetic views by studying the role and importance of lyrical composition, lyrical plot, lyrical image and artistic language relations in lyrical genres such as ghazal, rubai, triplet, studying the evolution of artistic thinking.

Relevance of the dissertation research with the plans of the scientific-research works of the higher education. The research was carried out within the framework of the program of Fergana State University for the training of highly

---

Москва: Наука, 1972. – С.213-226. Топоров В.Н. Пространство и текст. Текст: семантика и структура. М., 1983; Темирболат А.Б. Проблема хронотопа в современной прозе: Учебное пособие. – Алматы, 2003. – 199 с.; Каменарович М.Б. Проблемы пространства и времени: Монография. — М.: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2004. — 432 с.; Sulton, Izzat. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005; Йўлдошев Қ.Ёник сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – 548 б.; Ёкубов И. Ўзбек романи тадрижи. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2006; Шутая Н.К. Типология художественного времени и пространства в русском романе XVIII – XIX вв. Автореф. дисс. ... док. филол. наук. – Москва, 2007. – 35 с.; То‘раев Д. Yangi o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Fan, 2008. – 136 б.; Умарова М. Тарихий драмаларда бадий вақт концепцияси (Шекспир ва Фитрат дарамалари мисолида): Филол...фан... номз...дисс... автореф. Тошкент, 2011. – 24 б.; Ёкубов И. Бадий матн ва эстетик талкин. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2013; Каримов Б. Рухият алифбоси. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2016; Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. жанр, Хронотоп. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2015; Инг Ёнг О. “Алпомиш” ва “Жумўнг” достонларининг қиёсий типологияси. Фил.фан. ... док. дис. автореф. – Тошкент: ТАИ, 2014; Жўракулов У. Аlisher Navoiy «Хамса»сида хронотоп поэтикаси. Филол. фан. док. дисс. – Тошкент, 2017. – 288 б.; Маслова А.Г. Поэтика времени и пространства в русской поэзии последней трети XVIII века. Автореф. диссерт ... док. фил. наук. – Киров, 2014; Милиев Сувокул (Сувоун Мели). Глобал илмий-бадий талкин поэтикаси. Филология фанлари доктори (DSc.) диссертацияси. – Тошкент, 2020; Ни Н.И. Сиджо в системе жанров мировой лирики и традиций корейской национальной культуры. Автореф. ... дисс. канд. филол. наук. – Алматы, 1999; Балашова Е.А. Функционирование русской стихотворной идиоллии в XX–XXI вв.: вопросы типологии. Диссертация на соискание ... док. филол. наук. – Калуга, 2015. – 625 с.; Кувватова Д.Х. XX аср иккинчи ярми ўзбек достончилигининг тараққиёт хусусиятлари. Фил.фан. док. диссертацияси. 2016; Ҳамдамов У.А. XX аср ўзбек шеърининг бадий тафаккур тадрижининг ижтимоий-психологик хусусиятлари. Филология фан. док. диссертацияси. 2017; Рязанова С.В. Пространство и время в художественном творчестве. Дисс. ... канд. филос. наук. – Санкт-Петербург, 2017. – 221 с.; Назаров Ў.Ж. Омон Мухтор романларида бадий хронотоп муаммоси (ўзбек адабиёти материаллари асосида). Филол.фан.фалс.док. ... дисс. – Тошкент: 2018. – 157 б.; Тўраева Б. Тарихий романларда бадий замон муаммоси. Филол.фан.фалс.док. ... дисс. – Тошкент: 2018. – 157 б.; Хурсанов Д.Б. Ҳозирги ўзбек шеърининг хронотоп поэтикаси. Филол. фан. б.фалсафа доктори (PhD) диссер. автореф. – Самарқанд, 2020; Шульдо И. А.. Имплицитность как принцип текстообразования и анализа литературного текста (на материале испанских литературных памятников XII–XVII вв.). Диссертация ... док. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2016. – 34 с.; Насиров А.Н. Одил Ёкубов романлари поэтикаси. Филология фан. док. дисс. автореф. – Самарқанд: 2018. – 70 б.; Давлатова Р.Х. Ўзбек тилининг дейктик бирликлари. Филол.фан. доктори (DSc) автореф. – Тошкент: 2020. – 71 б.; Ёкубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси. – Тошкент: Nurafshon business, 2021. – 336 б.; Гарипова Г.Т. Принципы миромоделирования в русской прозе XX века (неклассическая парадигма художественности). Диссер. на соиск. ... доктора филол. наук. – Владимир, ВГУ, 2021. – 612 стр.

qualified scientific and scientific-pedagogical staff, the development of fundamental research in priority areas of science and technology.

The aim of the research is to show the emergence of a small lyrical poem, the place of topos, including the genre, composition, lyrical curiosities, artistic space and artistic Time category in the character.

The tasks of the research are:

To research, systematize scientific-theoretical views on the category of artistic space and time in literature from the socio-philosophical, artistic-aesthetic and historical aspects;

To show the historical development and evolution of the category of artistic space and time in Uzbek classical poetry;

To clarify the terminological meanings of concepts such as artistic space and time, chronotope, topos in lyrical poetry, to determine the scope of application;

To prove with exact examples a number of artistic functions of the topos in the composition, plot and lyrical experience of the lyrical poem, such as coordinating, generalizing, defining the inner world of the lyrical character;

To show the role and importance of the topos in the definition of the genre of small lyrical poetry on the example of the triplet lyrical genre, thereby assessing their formal-methodological originality, genre perfection and artistic features;

To analyze trinities comparative-typologically with Japanese haiku and Korean “sichjos” and determination of the role of artistic topos in their formation, study of similarities and differences of genres related to each other according to the number of verses and compositional structure;

To study the task of the topos in the structure of the small lyrical poem in the poetic text, its integration into the whole system with the topos of the past, present, future;

To study the relationship between character and imagery with the topos in the structure of poetry and thus to reveal the importance of the proportion of artistic space and artistic time in the evolution of artistic thinking.

The object of research work: Poems of modern Uzbek poetry ErkinVahidov, Abdulla Aripov, Rauf Parfi, AnvarObidjon, ShavkatRahmon, Halima Khudoiberdieva, Usmon Azim, Tursun Ali, GulomFathiddin are the object of our scientific work. In order to determine the genesis of the problem, the poems of Hafiz Khorezmi, Atoi, Lutfi, Alisher Navoi, Babur, Hamza and other examples of Uzbek classical literature were also used.

The subject of the research work: The subject of research is the category of artistic space and time in lyrical poems, as well as the lyrical composition, lyrical experience, lyrical image, lyrical plot, lyrical genres associated with it.

Methods of research: Methods of historical-comparative, system-structural, comparative-typological, ontological analysis, description, classification methods were used in the research work.

Scientific novelty of the research work:

the importance of the elements of artistic space and time in the poetic structure of small lyrical poems in revealing the essence of composition, plot, image is determined on the basis of Uzbek folklore, examples of Uzbek classical literature and poems of modern Uzbek poets;

the role of semantic composition of lyrical experience of toponomastics such as landscape, portrait, image in small lyrical poems: ghazal and rubai were grounded;

the phenomenon of the emergence of the category of artistic space and artistic time within a particular poetic text was considered as toponomastics. A theoretical view has been put forward that the toponomastics represents the space-time form in relation to space and time, reflecting the poetic essence through exact details such as leaves, road, garden, sea;

the triplets of Rauf Parfi, Anwar Abidjan, Abdullah Sher was compared with Japanese haiku and Korean sichjo. In the poems of this type, the difference in emergence of toponomastics in the Uzbek triplets, such as metaphor, irony, rhyme, weight, and the common features of the poems, such as three lines, aphoristic nature, encouragement of associative thinking proved the uniqueness of each nation;

small lyrical genres, including triplets as an artistic constant, such as composition, image, experience, toponomastics must also be obtained, as well as its emergence through the introduction into the poetic text of elements capable of obtaining a poetic load of the internal senses of the lyrical image, are proved by the example of poems Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Anvar Obidjon, Usmon Azim.

The practical results of the study are as follows:

Theoretical and scientific conclusions of socio-philosophical, artistic-aesthetic and historical study of the category of space and time in Uzbek poetry provide new scientific and theoretical information for literary criticism, to improve textbooks and manuals created from disciplines such as the basics of analysis, history of Uzbek literature, literary theory, history of Uzbek literary criticism, modern literary process;

the artistic and aesthetic functions of space-time in determining the poetic features of small lyrical poems are shown;

toponomastics in the structure of small lyrical poems and its various features have been proved to serve to perfect the structure of the poem, the plot, the expression of experience;

The monographs and scientific articles created on the basis of the results of the research are based on the practical significance of the development of artistic and aesthetic knowledge of students in literary education, the teaching of Uzbek poetry.

Authenticity of the research results is seen in the fact that the problem is clearly stated, the conclusions are based on historical-cultural, historical-comparative, comparative-typological, structural analysis, description and classification methods, reliable theoretical sources of Uzbek and world literature of different periods.

Scientific and practical value of the research results. The scientific significance of the research is that the results of the research complete and expand the knowledge about the formal-methodological and methodological renewal of the entire development of Uzbek poetry, especially in the works of modern poets. It serves to develop the views on the unity of space and time in lyrical poetry, the lyrical composition of the toponomastics, the lyrical plot, the lyrical conflict, the role of the triplet in the organization of the lyrical genre, and the comparative-typological analysis of the triplet with haiku, sishjo.

The practical significance of the results of the research is that the scientific and practical views on the place of the category of space and time in small lyrical poetry help to conduct scientific observations on formal and methodological research in modern Uzbek poetry, to create research works in comparative literature in future.

Implementation of the research results: Based on the scientific results of the dissertation on "The category of artistic space and time in modern Uzbek poetry (on the example of a small lyrical poem)":

conclusions on the importance of the elements of artistic space and time in the poetic structure of small lyrical poems in revealing the essence of composition, plot, image were used in international project "Management of European Credit Transfer System (ECVET) Testing Units for Vocational Education and Training in Education and Training Systems (2016-2019) No. 574097-EPP-1-CY-EPPKA2-CDHE-JP" (Handbook of Kokand State Pedagogical Institute No. 279 of 15 April 2021) in Kokand State Pedagogical Institute. As a result, a new approach to the analysis of poetry was achieved;

the main results of the form-methodological changes in the poetic structure of small lyric poetry determined the further development of our poetry on the basis of Uzbek folklore, Uzbek classical literature, world literature styles and principles, as well as personal searches of the creators was used in teaching the subjects "theory of literature", "Comparative Literary Studies" at the philological Faculty of Bochum Ruhr University, Germany "(Reference from Bochum Ruhr University, March 25, 2021). As a result, it was possible to introduce students from Germany with samples of Uzbek poetry and their content;

small lyrical genres, including the composition of the triplets, the image, from the scientific and theoretical conclusions on the need to obtain toponomastics as an artistic constant such as experience, as well as opening the artistic features of the poem, The Scientific Research Institute of Humanities of the Karakalpakstan Department of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan conducted in 2012-2016 F1-FA-0-43429-Digital was used to carry out a fundamental scientific project on the theme "research of theoretical issues of genres of Karakalpak folklore and literature" (reference book of Karakalpak Department of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan № 212 of April 29, 2021). As a result, the scientific and theoretical basis of the critical texts created within the framework of the project was achieved;

scientific-theoretical conclusions on the nature of lyrical experiences of toponomastic instruments such as landscape, portrait, image in small lyrical poems as ghazal, rubai, and the emergence of the meaningful composition of the poem were used in the implementation of the scientific-practical project "testological analysis and preparation for publication of Karakalpak folk songs" of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Karakalpakstan branch FA-A1 (Reference number 212 of the Karakalpak Department of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan on April 29, 2021). As a result, the contribution was made to the theoretical basis of the structure of the texts being analyzed;

triplets of Rauf Parfi, Anvar Obidzhon and Abdulla Sher as a result of a comparative analysis with the Japanese haikus and Korean sichjos, showed that the occurrence of toponomastic in these types of poems is a metaphor, irony, rhyme, weight in Uzbek triplets and that the poems are three-lines. It was used in the scientific-methodological instruction "harmonious generation-requirements of the period", published in the framework of the project implemented in 2017-2020 on "theoretical and practical improvement of the socio-cultural activities of children with disabilities on the basis of artistic and creative means", number OT-F-1 – 100 from the conclusions about common aspects such as aphoristically, motivation for associative thinking. (Reference book of Fergana State University № 121 of March 25, 2021). As a result, scientific news was delivered to the writers;

the content composition of the triplets, the feedback on the instantaneous formation of the lyrical experience in a huge internal world, was used in the activities of the literary circle "Golden pencil" under the Fergana Regional Department of the Union of writers of Uzbekistan, in literary events, in meetings with young writers (Union of writers of Uzbekistan. Reference number 2021 on 13 July 01-03 / 944). As a result, the scientific-theoretical aspects of the activities of the trainings, the scientific level of literary meetings increased;

the phenomenon of the emergence of the artistic space and artistic time category within the framework of a certain poetic text is obtained as a toponomastic, and through such specific details as leaves, path, garden, sea, the views of toponomastic from the expression of the form of space-time in the relationship of space and time, indicating the essence of poetry was used in teaching the subjects "Uzbek literature", "theory of literature" at the Faculty of Uzbek Philology of Khujand State University named after Gafurov in the Republic of Tajikistan (Republic of Tajikistan B. Reference book of Khujand State University named after Gafurov dated March 15, 2021 № 124). As a result, the content of lectures, seminars and practical classes on the history of Uzbek literature, the current literary process was enriched.

Approbation of the research results. The results of the research have undergone approbation in 8 international and 3 national scientific-theoretical conferences.

Publication of the research results. According to the results of the dissertation, a total of 33 scientific papers were published: 2 of them are monographs, 2 articles were published in foreign publication, 19 articles were

published in national journals legalized for doctoral dissertations by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of 266 pages, an introduction, four Chapters, Conclusion and a list of references.

MAIN MEANING OF THE DISSERTATION

The introductory part of the thesis grounds the topicality and necessity of the research theme, defines objectives, tasks, the object and subject of the research, shows its consistency with priority directions of science and technology development of the republic, describes the scientific novelty, reveals the scientific and practical importance of the received results, provides information about the implementation of research results into practice, published works and structure of the dissertation.

The first chapter of the dissertation is entitled “Artistic space and time: genesis and development” and the problem is discussed in two chapters. The first chapter explores “Fundamentals of the problem: socio-philosophical, artistic-aesthetic and historical aspects”. At the beginning of the chapter it is said that the category of space and time is a general philosophical category, and that in lyrical poetry the concepts of chronotope and topochronos are two sides of the same phenomenon. Topochronos is a term used to describe the unity of space and time, in which space is primary, time is secondary, and chronotope is the opposite. Topochronos is used in such fields as cultural studies, linguistics. It was introduced to linguistics by M. Nikitin (1997).

Plato's artistic space and unit of time in lyricism can be divided into two: 1) visible artistic space and time (real) - this includes the objective detail, process, etc., associated with the lyrical subject's direct representation of external existence. They are found in more adventurous poems, ballads, epics; 2) The perceived artistic space and unit of time (unreal) is an internal existence created in the personal world, which can be applied to the personal space and time in lyrical poetry.

Aristotle said, “There are two obvious reasons for the origin of the art of poetics, both of which are natural. First of all, imitation is a characteristic of human beings from childhood ... imitation is a characteristic of human nature from time immemorial, like harmony and rhythm.”⁵⁵ When a man creates a work in the image of nature, we can say that he creates a space in nature and time in life, as well as an artistic space and artistic time in the form of action.

Farabi says, “Perhaps knowing is one of the effects of human nature. If knowledge is one of the effects of human nature, then its essence is its effect (action) that arises on the pursuit of the highest perfection when this effect (action) occurs”⁵⁶. From the point of view, that man is a small universe, the concept of space and time that exists in the big universe correctly describes the fact that the

---

⁵⁵Юкоридаги манба. – Б.24.

⁵⁶Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри (Танланган асарлар). – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – Б.57.

movement of things also takes place inside the human being. Abu RayhanBeruni says: "According to the teachings of the ancient Greeks, there are five things from antiquity: the Creator (praise be to him!), The common heart (ore), the first matter, abstract space, and abstract time. Based on these five things he (ar-Razi - Yu.Q.) created his doctrine"⁵⁷. Although the scholar is talking here mainly about the creation of the universe, the foundations in it are closely related to our research, and the scholar has specifically pointed out that time and space form the basis of the world. Abu Ali ibn Sina, Imam al-Ghazali, and Najmiddin Kubra expressed significant views on this topic. While studying the problem of the unity of time and space in the sources, we can see that time and space change turns to be the leaders. I. Kant acknowledges that, in addition to the spatial nature of objects, their emotional imagination is purely subjective, yet space is the object, the leader in the emergence of phenomena⁵⁸.

Hegel said that " it (that is, the limit of the existence of beauty) means that the imagination about beauty in nature and about beauty in art will stand side by side only in one space, because between them there will be quantitative, only external differences. ... Only spirit means truth, as broad-based foundation means truth, and all beauty is considered to belong to Almighty and was created by Him"⁵⁹. In these considerations, Hegel argues that the real space and the inner space are relatively equal, yet the spiritual space is relatively high.

In our modern literature, there are some ideas about the relationship between space and time. In particular, A. Saadi says "art is a nature which was illustrated by heart and brain". He says "Harvest is more beautiful than the others in nature - it attracts a person's attention with its beauty."⁶⁰ Here the scholar thinks that the poet is seriously reworking the visible space and time in his inner world. The effect of real space on the inner space is correctly shown. Here we can see some features of the inner space that the scientist Hegel called high. This means that the real event, which has moved into the inner space and artistically reworked, will have the structure, composition, style, and language tools that the poet shows. It is true that the basis is a real space, however, it will be seriously reworked. This shows that it is higher than outer space.

In his article about I. Gaspirinsky, B. Karimov said: "The events of any prose-artistic work take place in a certain place and time. The chronotope, which corresponds to the pathos of this reality, is chosen by the writer himself or created by his own poetic thinking."⁶¹ U. Jurakulov's research on the works of Alisher Navoi and the chronotope forms in the novel "Bygone Days" by A.Qodiriy is also noteworthy⁶². I. Yakubov, on the other hand, noting that the attitude to the

---

⁵⁷Юқоридаги манба. Ўша жой.

⁵⁸Кант, Иммануил. Критика способности суждения. – Москва: Искусство, 1994 — С.13.

⁵⁹Георг Вильгельм Фридрих Гегель. Эстетика. Биринчи жилд. Рус тилидан Махмуд Абдуллаев таржимаси. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар жамияти, 2011. – Б.3

⁶⁰Саъдий, Абдурахмон. "Амалий ҳам назарий адабиёт дарслари"дан / Мумтоз шарқ поэтикаси манбалари Х.Болтабоев талқинларида. 1 китоб. – Тошкент: О'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – Б. 73.

⁶¹Каримов Б. Рухият алифбоси. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2016. – 364 б.

⁶²Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. жанр, Хронотоп. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2015. – 356 б.

processes of existence begins with the human mind and mood, showed the influence of the unity of time and space on man⁶³.

Professor D.Kuvvatova compared the epic "Hero and Leander" (F. Schiller) with the epic "Spring of Dream" by ErkinVahidov. She concludes that one of the similarities between these two epics is that the main events in both epics take place near the water, the seashore⁶⁴. It should be noted that the events in the epics take place in certain spaces, especially their composition, the essence of personage, and its inner existence, the main events take place near the water places.

The gradual development of the study of the category of space and time in the socio-political and socio-psychological aspects of modern poetry in the conditions of Uzbekistan can be found in the dissertation of the scientist U. Hamdamov⁶⁵. The idea of poets, psychology, which is "a part of the epoch" was stressed in them. Hence, in poetry, too much attachment only to the category of time in the primacy of space and time can also have a negative effect on the artistic and aesthetic perception of real existence.

So there is every reason to believe that the category of space and time is the basis of artistic cogitation.

The second paragraph of the chapter is devoted to the problem of "The category of artistic space and time in Uzbek classical poetry." At first, folklore myths, folk proverbs, folk songs, toshbitig, etc., then on the example of written literature - ghazals, rubais of Hafiz Khorezmi, Atoi, Lutfi Navoi were analyzed. Mainly opinions of YoIskhakov, A Hayitmetov, N Rahman and I Haqqul were taken into consideration.

In the following verse of Atoi, we can see the beginning of the lyrical plot through the portrait:

Ул санамки, сув яқосинда паритек ўлтурур,
Ғояти нозуклукиндин сув биля ютса бўлур⁶⁶.

Translation: That is the lady who is sitting by the water like a fairy,
Since she is very slim, you can swallow her with water.

This verse is a verbal expression of the picture of life, in which the presence in a specific space is taken as the feelings of the lyrical character, the beauty that affects the inner world. Here a beautiful girl in real life is described as a fairy in the myth about mermaids. Thereby the lady is expressed as very beautiful.

In Alisher Navoi's ghazal with the rich rhyme "тамаъ" we can identify features belonging to the category of artistic time and space.

Торттимранжихуморайлаб майи аҳмартамаъ,
Ул кишидеккимқозартоғайлабонгавҳартамаъ.

Translation: As miner digs mountain in order to look for diamond,
I also suffered in order to look for a happy life.

⁶³ Ёқубов И. Бадий матн ва эстетик талқин. – Тошкент: Fan va texnologiyalar, 2013. – Б. 121.

⁶⁴ Кувватова Д.Х. XX аср иккинчи ярми ўзбек достончилигининг тараккиёт хусусиятлари. Филология фан. док. диссертацияси. 2016. – Б.150-151.

⁶⁵ Ҳамдамов У.А. XX аср ўзбек шеърини бадий тафаккур тадрижининг ижтимоий-психологик хусусиятлари. Филология фан. док. диссертацияси. 2016. – 260 б.

⁶⁶ Юқоридаги манба. – Б.352.

In the first line of the verse, the thesis is given, in which the general idea expressed as a result of the analysis of the lyrical protagonist's own life serves as an exposition in the lyrical plot. The phrase “mayiahmar” in the verse is a spatial detail that serves to reveal the meaning of the semantic structure of the ghazal. It means that "mayiahmar" is the final stage of the sorrows of the soul in love which steps forwards to achieve its goal and towards its origin, Allah. Here the situation is represented by "ahmar"- red colour makes the state of lover even more impressive. The situation of the lyrical protagonist became concrete by being likened to a man digging a mountain for a diamond. Here, the author expresses his idea vividly through an exact space and a specific profession (miner). That is, the thesis in the first verse became plot in the second verse.

Alisher Navoi expresses his period in his ghazals, giving the strokes of a specific time and space by reflecting his image and state of mind. For example, in the verse, *"Many times I have been faithful to the people of the world, I have suffered, O heart, let's come, let's leave the whole world"*⁶⁷ the causes and consequences of the activity of the image ("people around the world") in the expression of deep mental anguish are described by the signs of the category of space and time (leave, world).

Alisher Navoi expanded the possibilities of the rubai genre by revealing the character of the image in a short poem through the portrait method. In the following rubai, the mental state of the lyrical protagonist is expressed through a portrait, the pathos of the poem is high, and there is mental parallelism:

Кўз била қошинг яхши, қабоғинг яхши.
 Юз билан сўзинг яхши, дудоғинг яхши.
 Энг бирла менгинг яхши, сақоғинг яхши,
 Бир-бир не дейин, бошдин аёғинг яхши.

Translation: Your eyes and eyebrows are good, eyelids are good.

Your face and words are good, your lips are good.

First of all, your forehead is good, your chin is good,

Let me tell you one by one, your all from head to feet are good.⁶⁸

In this rubai, the main character describes his lover's portrait in a simple but impressive way using the art of printing. It describes her eyes, eyebrows, eyelids, lips, chins and cheeks. In addition, the character, the open-faced, namely, the polite speech of the lover is also mentioned here. While the author gives a good description of all parts of the human body, he repeats the word good seven times and makes a specific meaning enhancement. Through the repeated use of the word good, he was able to demonstrate a method of aesthetic pleasure in the unity of artistic thinking and tone.

In another rubai, he describes the tragedy that befell him, the death of a loved one with the help of a scenery:

Ёшунфон эмиш қаро булутқа моҳим,

⁶⁷Навоий, Алишер. МАТ. Йигирма томлик Биринчи том. Бадойиъ ул- бидоя. – Тошкент: Фан, 1987. – Б.559.

⁶⁸Навоий Алишер. Қаро кўзим. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б.765.

Гардунни совурмоғлиғ эрур дилхоҳим.
Кирмиш қаро туфроққа қуёшдек шоҳим,
Невчун қаро қилмасун қуёшни оҳим?!

Translation: Just as the moon passes behind a black cloud, so does my loved one disappear, and when the sun disappears, the environment becomes dark, without turning my life into dust in such a way. My moon (my beloved) disappeared in the black earth as the sunset, so why shouldn't my pleading reach the sun and make her face black?⁶⁹

When the moon is covered with clouds and then there is a storm is considered a natural phenomenon in rubai. Even after sunset, the world is dark and everything is visible. The poet adds a new meaning to these phenomena of nature through spiritual parallelism, rhetorical question, allegory, exaggeration. He says like the moon is behind the black cloud and my loved one is gone, why not turn around into the dust, my sun has already set, and why not my pleading reaches the sun and makes her face black. Thus, Alisher Navoi expresses his state of mind using scenery and portrait methods, as well as his artistic and aesthetic principles.

The object of the research is also indicated in the analysis of ghazal with rhyme “Вор” by Hamza:

Бу кунлар фурқатингда турфа ҳолу изти робим вор,
Нафас ичра туман-турлу чекарга кўп азобим вор.

Translation: I miss you these days, I do not feel good, I have pain in my heart. I have different pains that I suffer every time I take a breath of being apart.⁷⁰

The ghazal is written in a specific way and is based on a motif: living apart. Motive plays a key role in the emergence of the unity of space and time. Thereby, the motive of being apart and the various lyrical experiences that take place in it also serve as a kind of lyrical plot as an expression of the life of the lyrical character for a certain period of time.

So, in the Uzbek classical poetry, especially in the works of small lyrical genres, there is a lyrical time and space, in which the poets have created beautiful art based on the possibilities of the genre.

The second chapter of the dissertation is called "Topochronos in lyrical composition". It also aims to study the problem in two paragraphs. In the first paragraph, entitled "Lyrical plot and topochronos", MV Nikitin first describes the speech activity, the movement of time, the idea of the distribution of movement over a period of time.

In the first paragraph, entitled "Lyrical plot and topochronos", MV Nikitin first describes the speech activity, the movement of time, the idea of the distribution of movement over a period of time. In any lyrical poem, there is a lyrical composition, a lyrical plot, a lyrical image, and an artistic language.

For example,

Ётар остонамда танҳо заъфар барг,
Шамолнинг оҳидан тўкилган парча.

⁶⁹Навоий, Алишер. МАТ. Йигирма томлик. Биринчи том. Бадойиъ ул- бидоя. – Тошкент: Фан, 1987. – Б. 654.

⁷⁰Ҳамза Ҳ.Н. Тўла асарлар тўплами: 5 томлик. Т.1. Девон. –Тошкент: Фан, 1988. – Б. 66.

Бу – ғамгин кузакдан энг сўнгги дарак,
Энг сўнгги ноладир яшаб чарчаган

Translation:

A lone saffron leaf on my threshold,
A piece spilled from the wind.
This is the last word from the sad autumn,
It is the last moan which is tired of living.⁷¹

The first line of the verse came as the beginning of the exposition according to the plot composition, and according to the content composition, it is a thesis. In the second line, there is deep sorrow in the nature of the lyrical character in the metaphorical way in which the detail of the leaf is likened to a piece of wind, in parallel. The detail of the wind was transformed into a character; the leaf was taken as a piece from its pain. The poet reflected the peculiar dialectical development of thoughts and feelings through the scenery in the piece. The example of a beautiful landscape represents the heartbeat, feelings, and experiences. A detail of a single leaf is a sign of the loneliness of the lyrical character, that the winds of life have cut off his dreams. In order to brighten up the poetic idea of the poem, the formal-semantic system of the leaf detail in the poem - барг → япроқ → хазон (leaf) - was effectively used. This system is also noteworthy as a tool leading to the aesthetic ideal of the lyrical character, in which the lyrical reality underlying them is imagined in a clear space. The poet's clear intention lies in the choice of auxiliary details - "threshold", "wind". The threshold is exactly the beginning of the house, or vice versa, the end of the street, which is the middle of the two spaces. This shows that there are differences in the place of the artistic space in the lyrical plot. The house as a toponom is recognized primarily as the beginning of a place where a lyrical character is an adored place associated with the body, feelings, dreams, while the threshold is the beginning of real life, a place with a particular order that contradicts what is said in the house.

The artist imagines a reality in three-dimensional space in the process of artistic perception. Then, with the formation of the object's attitude to the character, event, and process in this imagination, the change and development of events in the disposition begin. But it is not yet a work of art, it is a disposition. In order to express lyrical intention and the problem of a character, space structure-the composition is re-created. Thus, in lyrical poetry, the artistic space is filled with all the objects related to the pictorial detail or lyrical experience. This can be seen in analysis of the following poem:

У боғда сен қолдинг –
Дарахтлар билан.
Қушлар билан қолдинг. Тушларинг билан...
Юрагингдан мени айладинг барҳам,
Қандайдир беқайғу ишларинг билан
Сўзларингда нега шеър йўқ?
Билмайсан

---

⁷¹Саид Ғани, Ҳабибулло. – Тошкент: Ёш гвардия, 1986. – Б. 22.

Translation: You stayed in that garden -

With trees.

You stayed with the birds. With your dreams ...

You turned me away from your heart,

With some careless work

Why is there no poetry in your words?

You don't know.⁷²

This poem initially describes a common space - a garden. Then the poet adds more clarity to the image and brings trees, birds. In fact, from describing the garden space, the reader associates the idea that there are many trees and birds in them. There is a similarity in this imaginary and external space, but the presence of a person to whom the lyrical character refers in the background of the image in the poem implies that space is loaded with a unique artistic aesthetic function of the author. He depicts the image of a lady he once loved with the help of details such as dreams, hearts, poems, in the past and present. However, the memory of the space the poet is describing, the ability to distinguish between experiences the exact meaning of the scenery, and the idea in the poem is a big problem.

Thus, if the theory of toponomachy put forward by M.V. Nikitin is used to express the primacy of space, the lyrical composition and the plot, image, language in it reveal its artistic logical function more precisely. Here the term space-time or toponomachy is seen as an integral meaning. This meaning represents the semantic system of details in a lyrical work (literary text in the broadest sense) in structural integrity with the lyrical composition.

Gaston Bachelard, while contemplating the art of space, follows the approach of Carl Jung and compares the world to a huge house, emphasizing that the basement is an ancient culture, every room on the first floor and its details are unique phenomena in the human mind⁷³. In the poem, the poet finds the strength to understand the path of knowledge he has traversed, his life, and it is at this point that the dialectical relationship of inspiration and talent emerges. Indeed, in poetry, the unity of spirit, soul, and perception emerges as an artistic space. In the example of the analysis of the poems of G. Fathiddin and Tursun Ali, it is proved that the artistic space is the basis of the lyrical composition and plays an important role in the structure of the poem. Thus, the invisible plot in the lyrical poem, the lyrical image and the artistic language in their expression also apply to the toponomachy and serve to ensure the art of the poem.

In the second paragraph of the second chapter, "The role of the toponomachy in the expression of lyrical experience" is discussed. Based on the opinions of scholars such as M. Heidegger, G. Catherine, B. Sarimsakov, E.V. Khalizev, D. Tamarchenko, V.I. Tyupa, S.N. Broytman, A. Sabirdinov poems of Tursun Ali, Gulom Fathiddin, ShAbdullaev are analyzed.

---

⁷²Азим, Усмон. Жимлик: назм, наср, драматургия. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – Б. 107.

⁷³Bachelard, Gaston. The poetics of space. – New York: Orion press, 1964. – p.3.

It is known that as a result of external influences, “Sensation received through the senses affects the stable and unstable feelings that exist in human nature, and stimulates his intellect. As a result, the change that occurs in the human heart, with its mental activity, creates certain processes in the psyche. This process is generally called experience.”⁷⁴ Hence, the importance of the toponomachos in the expression of experience is great. It must first be understood that toponomachos is a relatively broad concept. Because “belonging to the universe” refers to the ontological concept and the structure of the moment of existence that forms the basis of the universe. Thus, there is no doubt that the study of the phenomenon of the "universe" goes beyond the meaning of the inner world and its existence”⁷⁵ So, as the existence passes through the inner world, the poet brings into the poem the details of the space he is experiencing that correspond to his own experiences. In order to give a clear picture of reality, the poet gives them a feature of toponomachos using spatial details:

Йўл юраман. Йўл узун.
 Теграмда тишларин қайраб.
 Изғийди йиртқич совуқ.
 Бутун борлиғимни куйдирар
 Кўксимда ловуллаётган оловнинг тили.

Translation: I'm walking. The road is long.

Gritting teeth in front of me.

It's too cold.

It burns my whole body

There is fire burning my chest.⁷⁶

The detail of the road, given as a wild image of the cold, and the placement of the image of the heart against it, created a semantic conflict between them. First and foremost, the detail of the road is a simple path, the meaning shifts on a metaphorical basis, and it becomes a way of life. This way toponomachos represents the life of the character on a lyrical scenery and metaphorical basis.

In his poems, the poet delivers the real expression of the momentary experience through a spatial image, a scenery:

The road.
 A wheat field
 Like the setting sun
 I'm going to the horizon.
 The road is not over...
 A wheat field ends... [62]

In this poem, the poet expresses the earth, Motherland through toponomachos road and a wheat field and expresses future, his dreams through the toponomachos horizon. Here he shows the love to Motherland and life in his heart. While the repetition of the words road and wheat emphasizes the meaning they convey, the

⁷⁴ Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004. – Б. 78.

⁷⁵ Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Библихина. — Харьков: Фолио, 2003. — с.84.

⁷⁶ Турсун Али. Ой япроғи.—Тошкент: Шарқ, 2008. –б.103. Шоиршеърларимазкурманбаданолинган. Шеърсўнгидасаҳифасикўрсатилади.

ellipsis marks signify life duration, the naturalness of the character's nature. Because the toposchronos synthesized in the poet's inner world receive new loads under the influence of the poet's artistic and aesthetic views.

In fact, "this outer space is simply a place where we meet, and we come across it as a correlation of our existence (a concept whose meaning is understood by something else). Therefore, when we come to this world, we do not realize transcendence: we simply study "two sides of the same coin," and the medal knows that it has only the back"⁷⁷. The toposchronos shows us other worlds in a way that we understand by representing the union of the category of space-time. For example, when a poet creates an artistic world using scenery, he reveals a new semantic edge of the word, adding a new meaning to every detail of the image of nature (i.e. toposchronos):

Рангпар деразадан мўраларди жим
Чинор оғушига яширинган ой.
Ғира-шира тунда сузар хотиржам
Жўнгина кулбамиз – тенги йўқ сарой.

Translation: Glancing through the pale window
The moon is hidden over the maple tree.
Roaming calmly at night
Our ordinary hut is a unique palace.⁷⁸

This passage, as the beginning of a poem, reveals the idea of vitality in the heart of the lyrical protagonist, the tolerance of the lover. The maple, the moon, and the details in it are the symbol of a happy lover and lover of happiness. The details of the "hut" and the "palace" enter into a metaphorical relationship and reflect the depth of the lyrical protagonist's experience using semantically contradictory epithets (ordinary-unique). The detail of the "window" given in the first line is the path to the heart of the lyrical character. The fact that he is given the quality of "pale", on the one hand, is a sign of the antiquity of this path, on the other hand, it gives artistic information about the state of love of the lyrical hero.

The analysis of the experience and toposchronos can be clearly seen in Shamshod Abdullayev's poem "Qishloqchollari" (The old men of the village)⁷⁹:

Этик кўнжидаги қамчи,
хотиротга нақшбанд нигоҳ.
Бесўнақай, бироқ, сергак оёқлар,
остида кучукдай ғужанак ҳаёт.

Translation: The whip in the boots,
patterned look at the memory.
The awkward but alert legs,
Busy life lies under it like a puppy.

⁷⁷МейясуК.После конечности: Эссе о необходимости контингентное. / пер. Л. Медведевой — Екатеринбург-Москва : Кабинетный ученый, 2015. — С.14.

⁷⁸Фатхиддин, Ғулом. Истак. шеърлар. – Тошкент: Камалак, 1992. – Б.35.

⁷⁹Абдуллаев Ш. Қишлоқ чоллари. / Ўзбек модерн шеърляти. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2003. – Б.12.
www.ziyouz.com kutubxonasi

The image of the old man in the passage quoted can be topochronous as a character. The images represented the poet's inner world using the details of boots, the whip, the memory, the look, the legs, the life. For the poet, the vigilant old men, who have gone through many events, whose eyes show the memory of the whole nation, who have a whip in their boots, are the owners of real life, and life lies like a dog under their feet. This is a bright image of the homeland. The old men are the symbol of the whole nation, and even time stops in front of them. There is an indication that the old men are in absolute topochronos on the example of the puppy's comparing to time.

Thus, in the expression of the lyrical experience, the topochronos chooses the part of the existence of vast space and time that corresponds to the artistic intention of the lyrical character. In this case, space is represented in certain lines, it does not fully describe the whole space, and time, first of all, is described by its actions related to the dynamics of lyrical experience. This makes the topochronos lyric, not a real one.

The third chapter deals with the **"Topochronos and the Problem of the Lyrical Genre."** The first paragraph of the chapter examines the relationship between the **"Triplet and the Topochronos."**

In lyrical poetry, space in any form serves to express the content of the work, to organize the structure:

Ғимир-ғимирларга тўладир ҳаёт.
сен қаёққа кетаяпсан, йўловчи?!
Бир оз тўхта тин ол,
Тингла ғаройиб баёт!

Translation: Life is full of different movements.

where are you going, passenger?!

Pause for a moment,

Listen to a wonderful verse!⁸⁰

The poem expresses the eternal truth that life itself is beautiful. The determiner of "movement" in the first verse refers to the constant movement of life. At a time when the happiness of ordinary human beings in the world is not shared by everyone, it is a pleasure to watch a "life full of movements." The lyrical character, through the details of life such as the passenger, the verse, and the metaphor, epithets, transformed the instantaneous experience into a vivid lyrical image, depicting a beautiful picture of life (topochronos). When one of the three details in it is removed, the topochronos changes, which shifts the poem from descriptive to meditative or executive.

The genre grows, changes, disappears or appears as a historical category and merges with another. The poet chooses a form, a genre, appropriate to his poem, which also shows that the genre depends on the content. R. Wellek and O. Warren argue that there is no point in studying the history of genres, that there is no clear standard for dividing works into genres, and that "the problem of genre is thus seen

---

⁸⁰ Али, Турсун, Лахзалар суврати: – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – Б.73.

as one of the main problems in both literary history and criticism.⁸¹ Due to the complexity of developing strict boundaries of lyrical genres and separate norms, Russian sources also recommend classifying poetry in several aspects according to topics (love, citizenship, philosophy, and scenery), meditative and daily functions (folk lyrics).⁸²

Professor B.Sarimsakov writes: "The main principle of Aristotle's poetry (literature) when it came to types was mimesis, imitation of reality, its re-creation ... On the basis of this concept: 1) human creation based on re-perception of reality; 2) such a creation is unique to human nature; 3) by this feature it differs from others; 4) creation that delights man; 5) with this feature a person acquires basic knowledge; 6) what a person reflects is integral and encourages thinking; 7) generalizes; 8) perceived; 9) something re-perceived; 10) different point of view; 11) daily-neutral; 12) all the requirements of the creative process that lead to the creation from imitation to reality, when taken as a whole, such as the reality underlie the character."⁸³ Apparently, a scholar only shows the basics of classifying the created work. However, almost all of them, in particular, the work of "human creation based on re-perception", "creative work that delights man", "get the first knowledge", "what makes a person whole and think", "generalize", "Perceived", "re-perceived", "different point of view", "reality underlying the image" can also be introduced into small lyrical poems. For example,

Қор ҳиди димокқа урилди.
Ухлайди шамолнинг қўйнида
Баргларини тўкмаган райҳон.

Translation: The smell of snow hit my breath.
Sleeps in the wind
Basil without shedding leaves.⁸⁴

In this triplet, the poet's artistic re-perception of reality, thereby gaining initial knowledge, generalizing and symbolizing the basil under the snow as a whole, realizing and re-perceiving the reality of life, reveals that the person based on the image is a man under the life snow. Here the winter topos is represented by snow, wind details. Because topos arise from spatial detail and their movement over time. Thus, in expressing the genre of the triplet, the poet depicts the event in the winter topos in three lines and composition.

H. Umurov gives the following classification: "1. In terms of content: a) genres based on aesthetic character, pathos, and the direction of a particular content: lament, elegy, invective, debate, "hasbihal" (condition of human nature), riddle, poem, problem, history, letter, scenery, monologue, dedication, testament, description, preface, veteran; b) genres based on the literary text, although it is mainly a musical work: romance, cantata, march, suite, song, anthem;

⁸¹Рене Уэллек, Остин Уоррен. Теория литературы. – Москва: Прогресс, 1978. – С. 255.

⁸²Литературный энциклопедический словарь. / Под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – Москва: Советская энциклопедия, 1987.- с.183-184.

⁸³Саримсоков Б. Адабий турлар ҳақида мулоҳазалар./ Ўзбек адабий танқиди: [антология] / тузувчи ва нашрга таяёрловчи Б.Каримов. – Тошкент: Turon-Iqbol, 2011. – Б.300.

⁸⁴Рауф Парфи. Сўнги видо. – Тошкент: Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2006. – б.124.

c) genres used in oral and written lyrics: lullaby, "yor-yor" (song to sing in wedding parties).

2. In terms of form: a) lyric according to the content and structure of the form genres: aytishuv, mustazad, sonnet, muvashshah, mushaira, shirushakar, qita, ghazal, tuyuk, rubai, masnavi, fard, tarkiband, tarjiband, urama, poetic, tirade, various genres of verse, white poetry, sarbast; b) Lyrical genres according to the number of verses and composition: musallas, murabba, muhammas, musaddas, musabba, musamman, mutasaa, muashshar, quartet, octave; c) Lyric genres according to the reorganization (transformation): kitai, intersection, taronai, ruboiyona”⁸⁵.

In this regard, the classification of Professor D. Kuronov is relatively accurate. “We emphasize the expediency of classifying contemporary genres of poetry in terms of the subject and object of the lyrical character. These genres differ from the main genres of lyricism as executive lyricism, character lyricism, meditative lyricism, and descriptive lyricism (and its manifestations: scenery lyricism and event lyricism). First of all, there is one important point related to this classification - it is necessary to go on to explain why we do not distinguish auto psychological lyricism. The fact is that most lyrical works are auto psychological in nature, that is, this form has a universal nature: both meditative lyric and descriptive lyric can be auto psychological.”⁸⁶

In developing the identification of singular and triplet genres, we relied mainly on the number and composition of verses in H.Umurov's classification. We will try to use D.Kuronov's classification as well.

In Anvar Abidjan's triplet, the expression of the topos by means of a landscape method also carries a great artistic and aesthetic importance:

Ёмғир тезлар ва тезлар,
Ажиб ёқимтой сўзлар
Оқиб тушар тарновдан. [99].

Translation: Rain is fast and fast,
Amazingly cute words
Flows through drainpipes. [99].

While the lyrical event is represented by the details of the external world, the poet chooses the genre and necessary topos that suit his work. Because poetry that is manifested in a clear topos emerges to artistic perfection within a particular genre. Any lyrical genre improves on the basis of certain topos. In this case, the lyrical experience-topos-genre determines its artistic and aesthetic function, which constitutes the lyrical event.

The second paragraph of the third chapter is devoted to "**Comparative-typological analysis of the triplets**". The Uzbek triplets are compared with the Japanese haiku and Korean sichjo, and in their lyrical composition the relationship of the topos, the lyrical protagonist is studied in a comparative aspect.

⁸⁵УмуровХ. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Шарқ, 2002, – Б.227-228.

⁸⁶Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. –Toshkent: Akadernashr, 2018. – B. 394.

It is well known that an event, an object, expressed in an artistic text, refers to space, time, the sequence, and continuity of the process in them. Forexample,

Бир ақли-ей мана бу қурмағур,
Бир чиройлики мана бу,
Булар ҳам туғилганмикин?

Translation: Here is a wise man,
Here's a very beautiful person,
Were they also born?⁸⁷

Rauf Parfi uses a rhetorical interrogation to express his sarcastic attitude towards what is happening. Here, the poet contrasts the inner world of the lyrical character with the toponochronos of the real events. Hence, the reader or analyst will have to draw an artistic speech or piece of text outside the text into the framework of the structure, based on the structure of the text and its main purpose, during the study of the toponochronos in the trinity. This feature expands the scope of the relationship between the text structure of the toponochronos.

In fact, haiku verses are not rhymed, the poem consists of 17 syllables, 5 + 7 + 5 syllables in each line, often with a sezura after the 2nd line. In the 15th century, the three-line beginning of the humorous renga appeared as zachin. Matsuo Basyo created a serious haiku and developed the formal and aesthetic principles of the genre.⁸⁸ It has the character of simple poetic speech and free expression. According to the theme, it is mainly about nature. The open expression of the poet's personal experiences is not so peculiar to the haikus. Symbolism plays a big role in them. The peculiarity of haiku is that in three lines the poet must either creates beautiful scenery, or describes a momentary lyrical experience, or express deep philosophical thoughts. Hence, the poet re-creates the exact toponochronos by synthesizing them in his artistic world.

Engo (mechanical associativeness), yodzu (impression, persuasion - Yu.Q.) in haiku is dominated by emotional overflow. Formally, however, three-line poetry, mostly landscape is dominated. So, it is possible to examine some aspects of the triplets that are typologically similar:

Атиргул ўлибди, –
Хаёлимга урилди
Марҳума хидлар.

Translation: The rose is dead, -
It hit my mind
Dead odors.⁸⁹

This lyrical case is associatively a place where a flower grows and has become a toponochronos in the example of the person who sees it. The first line of the poem describes the theme and the main problem. The thesis in the second line, and the conclusion is provided in the third line. The rose and fragrant details in the poem are saturated with the inner experience of the lyrical character and become a

⁸⁷Рауф Парфи. Сўнги видо. – Тошкент: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2006, – Б.121.

⁸⁸Литературный энциклопедический словарь. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1987. –С.484.

⁸⁹Шер, Абдулла. Хоккулар // Шарқ Юлдузи, 1991, № 4. – Б.38.

image. The epithet "dead" for the word "odor" reveals that those experiences are over, but that the lyrical character has emotional experiences in his emotional perception.

Sichjo is a genre with an independent structure and meaning of three lines, with two, altogether four "turoq" in its first and second lines. The fifth turoq will be a separate line and consists of three syllables. In general, there were 14, 15, or 16 syllables in the poem.

In the following poem by Songan (1537-1593), the idea that meeting a lover is infinite happiness and is vividly expressed on the basis of religious concepts:

Йўлчетида, юзма-юздир
Тош Буддалар –
Йўқ хижрон.

Translation: On the side of the road, face to face
Stone Buddhas -
No apart.

The poem here covers the whole universe, and the time covers the times from the beginning to the end. Such a vast coverage of the toponomastichronos is associated with the name of the Creator, i.e. the Buddha, in a small lyrical poem. In the poem, Buddha statues meet and are described to live on the side of the road for a long time. The stone signifies tranquility, continuity, hope, eternity. They signify that the way is temporary, and the stone is forever. Apart is an obstacle in the way of striving for a mature society or artistic ideal here. The paired Buddhas, on the other hand, met each other and attained eternal peace.

간 밤에 부던 바람에 만경도화 다 지저다
아이는 비를 들고 쓸오려 하는고마
낙환들 꽃이 아니라 쓸어 무슴하리오

Тунги шамол тўккан шафтоли гулини,
Бола йиғиштирмоқда. Улар гуллар эмасми?!
Супуриб нима қияпсан.

Translation: Peach blossoms shed by the night wind,
The child is picking up. Aren't they flowers?!
Why are you sweeping.⁹⁰

The peach blossom in the poem by Chon Minkyoo (1697-1731) represents a momentary delicate beauty. In Korea, the peach blossom is a divine blessing. Addressing the child, the poet asks the child to continue human life which is compared to the spilled peach blossom. Here ideas such as humanity, vitality, generational continuity are manifested.

In Rauf Parfi's triplets, he describes the changes and deep experiences in human psyche:

Кўзимга бир юлдуз йиқилди,
Эриди, айланди бир тошга,

⁹⁰Ни Н.И.Сиджо в системе жанров мировой лирике и традиций корейской национальной культуры. Автореф. ... дисс.канд. филол.наук. – Алматы. 1999. – С.22. Корейсча шеър таржимаси Н.И.Нига тегишли.

Тешиб ўтди кафтимни.

Translation: A star fell in my eyes,
It melted, turned into a stone,
It pierced my palm.⁹¹

This poem depicts the experience of a lyrical character who once had great dreams and life plans but failed to achieve them, and his dreams froze in his eyes. The main idea in the poem is humanity. The details of the eyes, stars, and palms in the poem were used on the same principle and served to reveal the artistic content. The lifelong pain in the palm of his hand is the pain of perfection, maturity, freedom.

The similarities of these forms are the expression of as much content as possible using small toponomastic or toponomastic details in haiku, sishjo, and triplets.

The fourth chapter of the dissertation is entitled "Toponomastic, images in the structure of poetry." It is also divided into two paragraphs. The first chapter, entitled "Toponomastic and the structure of the poetic text" discusses the role of the toponomastic in the text of poems by A. Aripov, R. Parfi, U Azim, H. Khudoiberdieva, their role in the analysis of images and imaginative expressions.

The poet approaches the artistic toponomastic he creates as a multifunctional artistic code and enriches it with various artistic and aesthetic meanings:

Қани, най бер менга, дўстгинам,
Бергил, майли рубоб бўлса ҳам.
Бер бир нафас бўшатиб олай
Тўлиб кетган юрагимни ман.

Translation: Oh, give nay to me, my friend,
Give at least rubab.
Let me make my breath
Empty my filled heart.⁹²

If we pay attention to the structure of the poem, the lyrical event revolves around the toponomastic of "filled heart". In this toponomastic the relations of the external and internal world, the boundaries of space and time are unified. The fact that using first the "nay" and then the "rubab" details mean that the experiences are intense. So, the artistic referral in the composition of the poem (my friend) and repeated appeals to it ("Oh, ... give me", "give") indicate that the plotline is the product of events in the life of the lyrical character. According to the content, all events took place in the heart, more broadly, in the lyrical character, that is, in a particular space. However, when asked when the lyrical character himself answers "a filled heart." So here toponomastic appeared with clear quality. At first glance, this movement of experiences seems very private, narrowly subjective. But the principle of conditionality in the artistic structure is the basis for the emergence of its generality.

⁹¹Рауф Парфи. Сўнгги видо. – Тошкент: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2006, – Б.115.

⁹²Орипов А. Танланган асарлар. 4 жилдлик, 1- жилд. Шеърлар ва дostonлар. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – Б. 71.

Қандай ширин дамлар... менинг ҳам
Юрагимда бир ҳис тошмоқда,
Юрагим ҳам дарахтзор каби
Ниманидир олқишламоқда.

Translation: What sweet moments ... mine too
There is a feeling in my heart,
My heart is like a tree
Applauding something.

Here we can observe the culmination of the experience in the previous paragraphs - the "applause of the heart", the humanization. It has a clear artistic space and a person within artistic time. The composition of the poem grows line by line so far, explains the main theses, and at the end a generalized conclusion is given. Here the friend, nay, clear toposchronos part of the exposition is repeated again. As a result, the circle of space-time is also formed.

According to Yu.M. Lotman, the author constructs the text as working in a system of several codes at the same time.⁹³ For example, "*Dawn is breaking, morning is shooting, / Dawn is breaking, the sun is a gun. / The wounded globe lies, / The green circle on their heads.*"⁹⁴ This manifests itself as a whole lyrical composition in the reader's inner world (i.e., the inner toposchronos). The inner space and the inner time show what we want it to be according to our perception.

They need an inner space-time in order for the feelings born in the poet's heart and the thought created in the mind to unite and become one. Only then one can get more artistic information about the lyrical composition, the lyrical character, the lyrical experience:

Шундай кўз ўнгида хиёнат қилган хотини,
Салтанат – тахтидан мангу қувилган султон,
Роса юз йил томчи сувга ташна бўлган зот.
Сочлари оқарган,
Яраси қонаган овоз.

Translation: His wife, who cheated in front of him,
Sultanate - a sultan who was expelled from the throne forever,
A person who has been thirsty for water for a hundred years.
His hair is gray,
The sound of bleeding wounds.⁹⁵

The lyrical subject cannot forget the painful and painful events that took place. His heart and soul through repeated recollection and memorization of his tragedy provided the depth of content in the poem and the diversity of the nature of the experience. The poem, which at first glance seems like a descriptive lyric, expresses an auto-psychological state. This is where the boundary of the lyrical genre, the conditional character between toposchronos, merges. As a result chrono-

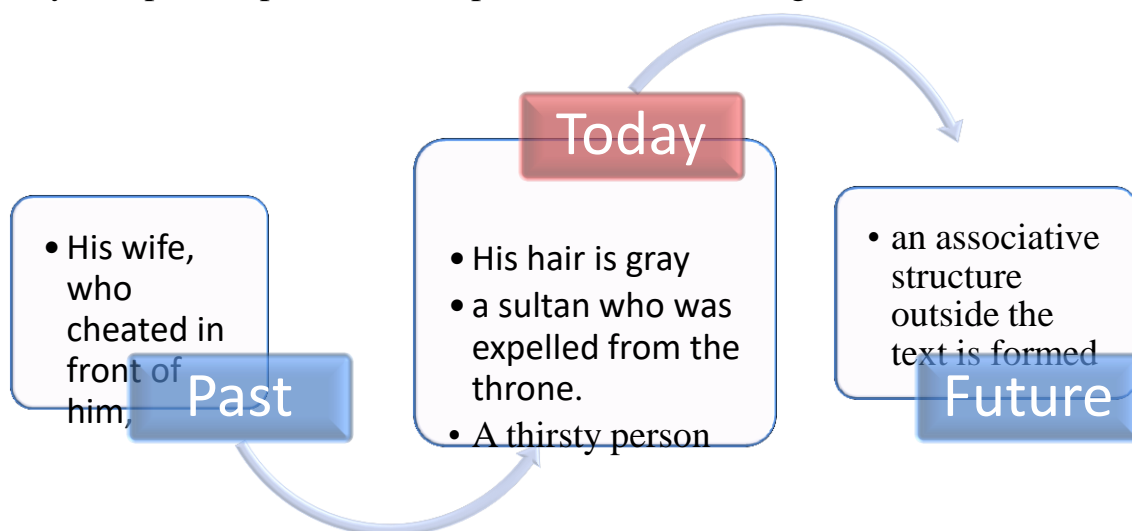
---

⁹³Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – С. 251.

⁹⁴Парпи, Рауф. Сайланма. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.36.

⁹⁵Парпи, Рауф. Сайланма. – Тошкент: Akademnashr, 2013, – Б.239.

topos-chronos forms. In this case, the text structure of the toposchronos of life and the lyrical plot (experience) is represented as following:

If we look at the diagram, the one-life toposchronos represents the artistic-aesthetic load of three epochs. In this, of course, the heart of the lyrical character suffers. The effectiveness of the artistic idea in the literary text increases.

We can observe different chronotops unifying into one common toposchronos and forming a chronotop-toposchronos in H.Khudoyberdieva's "These are us Uzbeks!" poem.

Боболар фаромуш, кўриб сиртмоқ, дор,
 Асрдан асрга ўтди юпун, эгик, хор.
 Сарсон шамоллар-да увлади зор-зор:
 Биз киммиз?
 Қонлар кўп тўкилди, энди келгай шон,
 Бугун, асрдан асрга, беармон.
 Кўздай Сарбон билан ўтгувчи карвон.
 Бу – биз, Ўзбеклар!

Translation: Grandparents forget, looking around,
 From century to century passed oblique, chorus.
 Many sighs in the winds:
 Who are we?
 There's been a lot of bloodsheds, and now it's time to come
 pride,
 Today, from century to century, without sighs.
 A caravan passing by.
 This is us, the Uzbeks!⁹⁶

In the structure of any lyrical poem, first of all, it is necessary to maintain a certain artistic time and space balance using toposchronos. The space-time in lyrical poetry is relatively dense, built on emotion and metaphor, and is rich in experience. The connection of the toposchronos and the mental toposchronos in the internal

⁹⁶Худойбердиева Х.Йўлдадирман: шеърлар. – Тошкент: Шарк, 2006. –Б.277-279.

vertical as a feature that connects the past and the future, or as an archetype, provides an increase in the weight of the artistic content of the poem.

The second paragraph of the fourth chapter examines the problem of **"image and figuration in the structure of poetry"**. The artistic world created within the poet and his poetic structure should be accepted as a new artistic-aesthetic image of reality. In the process of perception, the structure of a true literary text is filled with a lyrical experience, a layer of meaning. It has a situation, feeling, a process that is characteristic of the lyric, and these features serve as the basis for the formation of the inner topochronos of the lyrical poem. In particular, the peculiarity in the structure of Anvar Abidjan's poetry is seen when the reality is expressed through metaphor or metaphorical metonymy. For example:

Танамдан кўр сўнмоқда,
Кўзимдан нур сўнмоқда...
Дурга тўлиб борар бош.

Translation: It is disappearing from my body,
The light is fading from my eyes ...
Head is getting filled with diamonds.⁹⁷

Here the topochronos of "life" is expressed. The poet deliberately omits the word "life" and instead refers to the passing time, the life using the method of metonymy. Thereby in the poem, the metaphorical image and the metonymic method are used side by side, at the base of which a clear topochronos is expressed. First of all, it is a sign of the lyrical protagonist's pity for a fruitless life, of his fading courage. The line "The light is fading from my eyes" conveys to the reader the experience of a lyrical character by renaming the process of dimming the eyes on a metonymic basis. But considering that it forms a holistic metaphorical connection with poetry, it also plays a unique role in creating a metaphorical image. So, in the first line, the lyrical protagonist has deepened, clarified, and repeated the general idea he was trying to convey. But the main thing is not said. Because the lyrical protagonist is pointing out that someone is cheating him, that he is not satisfied with something. But this is still abstract. This ambiguity disappears through the line *"Head is getting filled with a diamond."* Here the mind is actually renamed as a diamond through metonymy. Through diamond, the inner experiences of a mentally mature person are revealed and an image is created. It has evolved from a moving type of meaning to a type of image. When the poet uses this or that code in a poetic work, first of all, the artistic information of its meaning brings the experience to the external universe. In a poem, the code can be a symbol, a sound can be a word, an image, and each of them also acts as a coordinator of artistic information:

Ой шодон, тун чароғон,
Ухлар гўё чол Кўқон
Худоёрхон қасрида. [158]

Translation: The moon is happy, the night is bright,

---

⁹⁷Обиджон, Анвар. Танланган шеърлар. – Тошкент: Шарқ, 2006, – Б.254. Кейинги ўринда саҳифа кўрсатилади.

Sleeps as if old man, Kokand
In the palace of Khudoyar Khan. [158]

First of all, it is necessary to pay attention to the "tower" here, which became a clear topos with the identifier "Khudoyar Khan", Kokand moved to the image on a metaphorical basis. But in the first meaning, as a small toponym, it reveals the exact space with the details of the moon, night, tower, and then the meaning of the character in the poem, the national character, and the worldview. The moon in the poem is a symbol of beauty, peacefulness, greatness; a vehicle that indicates serenity and provides information about the speaker's high mood. But this is not the main intention of the lyrical protagonist. Maybe it's the image of Kokand. Because Kokand was a great social force with the potential to understand national identity and manage development.

A series of trilogies called "Aboriginal Problems" is led by journalistic zeal, advocacy, struggle, and resolute response to the enemy.

Қандай иблис доллар бу?
Менга қарши ёллар у
Ҳаттоки ўз ўғлимни. [168]

Translation: What the hell is this dollar?
It is the way against me
Even my own son. [168]

In the poem, an event on the present-day American continent is taken as a toponym. It is described that the Europeans found indigenous people, and in exchange for money, and white woman, thereby they learned from them the basic strategy of the tribe, its weaknesses, and conquered the lands. This is generally considered a logical continuation of the above topic. But it happens in another independent poem. In addition, the theme of the poem is universal in the late twentieth and early twenty-first centuries, in some places (for example, the problems with the dollar in Uzbekistan - Yu.Q.).

The image in a work of art is not just a character or a metaphor, in fact, its range of movement is wider, and the toponym in which the lyrical reality takes place can also come as a image, or to complement the function of the main image. An artistic image is a set of expressions such as visible, perceived, imaginary being seen, felt, understood; an object, an event, a scene, a person, a word, a phrase, etc.:

Тинмай кўзёш тўкётиб,
Кўзёшига чўкётиб,
"Бахтлиман!" деб қичқирди. [158]

Translation: Crying continuously.
Full of tears in his eyes,
"I'm happy!" he shouted. [158]

While describing the main character in the poem, Anwar Abidjan uses elements of the vernacular to show that he is strong-willed, life-loving and forgiving (тўкаётиб – тўкётиб; чўкаётиб - чўкётиб). In terms of composition, the poem is in the form of a thesis, an antithesis. The rhyme of the words "тўкётиб", "чўкётиб" is "кўзёш" and the repetition of the sound "ў" in the poem provided the

emotional impact of the poem. But the last line slowed down the emotional dynamics in the first and second lines. However, the semantic clash of the words “тўкётиб”, “чўкётиб” with the word “бахтлиман” increased the content of the image.

Since the image is a product of the re-perception of reality in art, that is, toponochronos, the meaning of the image becomes clear. It depicts a man who was oppressed and suffered from injustice, but even then he would say that he was happy. The poet saw with his own eyes the events of the seventies and eighties of the last century and was influenced by the existing contradictions in society. As a result, the conflicting image is formed in his heart and consciousness.

Thus, in creating the image, the poet effectively used the availabilities of the toponochronos and turned the semantic symbols into an artistic code where necessary. Contrasting the meaning of the word and the literary text, by contrasting it, he gave the image conditionality, associativity.

CONCLUSION

1. As a result of the study it was determined that scientific-theoretical views on the category of artistic space and artistic time in the socio-philosophical, artistic-aesthetic and historical aspects and the systematization of existing sources, the category of space and time have been an object of science since ancient times. In particular, in literary criticism, a number of logical conclusions, such as "literature is a reflection of the world," "literature is a means of artistic reflection of a real event," suggest that literature is an artistic expression or reorganization of real space and time. Therefore, the category of artistic space and artistic time is also relevant in the study of literature, including short lyrical poems.

2. The category of artistic space and artistic time plays an important role in the lyrical plot and structure of small lyrical works of such poets as Atoi, Lutfi, Alisher Navoi, Babur, Hamza. In some poems it has been observed that the semantic composition of genres is developed and the ideological expressiveness is increased first by the thesis, then by the image of the lyrical plot, or, first by the plot, then by the thesis.

3. The terminological meanings of such concepts as “artistic space and artistic time”, “artistic time and artistic space” in lyrical poetry slightly differ from each other. The first emphasizes the primacy of space, and the second emphasizes time. The analysis of the poems of such poets as ErkinVahidov, Abdulla Aripov, Rauf Parfi, AnvarObidjon, Usmon Azim, Tursun Ali, GulomFathiddin showed that it is important in solving small poetic genres, lyrical composition, and lyrical plot.

4. Topochronos is a concept (perception, imagination), which refers to the role of concepts in the human mental world in the creation of a work of art, a three-dimensional model of the world based on a specific artistic intention of thoughts and ideas in the poet's inner world. In this case, a separate inner toponochronos is formed for each poem. In particular, our opinions have been proved by the poems of such poets as ErkinVahidov, Abdulla Aripov, Rauf Parfi, ShavkatRahmon, Usmon Azim, Tursun Ali, GulomFathiddin. Therefore, it was

preferred to say that topochronos is not just a unit of space and time, but a multifaceted image of reality that exists in real world for human thinking, imagination.

5. For lyrical poetry, the unity of space and time is important, and if the events are seen from the point of view of the primacy of time, it becomes a chronotope. As a result, the expansion of time in lyrical poetry, the infiltration of views on the history of love of all mankind into one context, was revealed in the analysis of the example of the poem by ZeboMirzo. The topochronos was therefore not opposed to the chronotope, but was taken as two different forms of the category of space and time.

6. In fact, topochronos and chronotope exist as two different forms of the relationship of space and time. But in our view, as the poet perceives the world in three dimensions, he expresses the movement of time, experience in a small lyrical poem, understanding the primacy of space. But even so, in a small lyrical poem, space remains primary. Because on the basis of the lyrical event there is existence or artistic space.

7. It has been scientifically proven to be a topochronos among the artistic constants such as lyrical composition, lyrical experience, lyrical image, which serve to form poetic features in any lyrical poem. Therefore, the analysis of small poetic works, including this issue, helped to fully understand the artistic and aesthetic load of the work.

8. During the study, the analysis of poems of modern Uzbek poetry revealed a number of artistic and aesthetic functions of the topochronos, such as coordinating, generalizing, defining the inner world of the lyrical character in the composition of the lyrical poem, plot, and lyrical experience.

9. In defining the genre of short lyrical poems, the topochronos is the leader in expressing lyrical reality in descriptive, executive, characteristic, meditative form. As a result, the poet portrays the topochronos accordingly so that the lyrical composition and lyrical experience fit into one of these genres. This serves to define the genre of lyrical poetry. It will be possible to assess the formal stylistic originality and artistic-aesthetic features of the poem in which the genre is defined.

10. Topochronos in lyrical poems can be classified as follows: 1. External topochronos. It defines the disposition (which in turn also corresponds to the fable). 2. The inner topochronos forms the artistic logic, the content of the poem with the help of the objective image, the object taken from the outer topochronos. In addition, the topochronos in the poem can be divided into 1) large, 2) large, 3) small topochronos, depending on the artistic and aesthetic function, the scale of the image. 3. Topochronos are divided into open (garden, forest, mountain) or closed (house, room, interior, etc.) types.

11. In the course of the research, it was found that the inner topochronos is a collection of lyrical plots on a retrospective basis, either in terms of the past topochronic process (event) or in terms of futurological representation of the future. As a result, according to the role of the topochronos in the structure of the

poem, the past, present and future become a holistic system with the topos, increasing the content of the work.

12. When the poet artistically perceives the reality he understands, he summarizes and generalizes the object, reality, concept, imagination, etc. of the topos, leaving them neutral or characteristic of the inner topos, which he perceives and creates. He not only leaves but also gives them an additional artistic and aesthetic task, turning it into a work of art that delights the reader, encourages him to think, leads to perfection. In this regard, topos can also be the main object of artistic creative psychology.

13. In some poems that begin with phrases such as “Navbahor died”, “Spring has come”, and words such as “forest”, “road”, the topos seems to be the leader. It should be noted that the real event depicted actually takes place in a specific space. There is almost equal representation of space and time or topos primacy. Therefore, in these poems, the above phrases and words were taken as topos.

14. In the process of comparative-typological analysis of the triplets with Japanese haiku and Korean sichjo, lyrical reality, the emergence of lyrical experience on the basis of general topos, the similarity of the number of lines and compositional structure was revealed. However, there are differences in the topos used in the expression of content and in the visual aids used to describe them.

15. In the study of the relationship between image and imaginative expressions with the topos in the structure of the poem, the balance of artistic space and artistic time plays a key role in the evolution of artistic thinking, the effective expression of lyrical reality.

16. The structure of small lyrical poems and the associative thinking encountered by the reader may also involve the topos outside the text in the poem. In this case, the knowledge, skills, and abilities acquired by the reader so far play an important role, which creates additional topos in the text through the topos key, artistic codes in the text.

17. In general, small lyrical poems, as a product of artistic thinking, reflect a number of features of the general philosophical category of space and time. However, the presence of specific features of pure lyricism, such as subjectivity, additional meaning to topos details and the assignment of artistic and aesthetic tasks, promotes the study of this problem in the context of small lyrical poetry.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ**

ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ЮЛЧИЕВ КАХХОР ВАХОБОВИЧ

**КАТЕГОРИЯ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ В СОВРЕМЕННОЙ
УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ
(на примере малых лирических стихотворений)**

10.00.02 – Узбекская литература

АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК (DSc)

Фергана – 2021

Тема диссертации докторских наук (DSc) зарегистрирована за номером B2019.2.DSc/Fil168 Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Ферганском государственном университете.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета по адресу (www.fdu.uz) и на информационно-образовательном портале "ZiyoNet" (www.ziynet.uz).

Официальные оппоненты: **Сувон Мели,**
доктор филологических наук, профессор.

Хасанов Шавкат Ахадович
Доктор филологических наук, профессор.

Таджибаева Мукаддас Абдурхимовна,
доктор филологических наук, профессор.

Ведущая организация: **Ташкентский университет узбекского языка и Литерары по имени Алишера Навои.**

Защита диссертации состоится "14" 11 2021 года в 10.00 часов на заседании Научного совета DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 по присуждению ученых степеней при Ферганском государственном университете (Адрес: 100151, г. Фергана, ул. Мураббийлар, 19, тел: (99873) 244-44-29; факс: (99873) 244-66-03; e-mail: fardu_info@umail.uz).

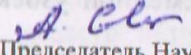
С докторской диссертацией (DSc) можно ознакомиться в информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована за № 136). Адрес: 100151, г. Фергана, ул. Мураббийлар, 19, тел: (99873) 244-44-02.

Автореферат диссертации разослан: "30" 11 2021 года.
(Протокол реестра рассылки № 37 "30" 11 2021 года).

Ш.М.Искандарова,
Председатель Научного совета по присуждению ученых степеней док. фил. наук, профессор.

М. Т. Закиров,
Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней кан. фил. наук, доцент.

А. Г. Сабирдинов,
Председатель Научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, док. фил. наук, доцент.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора филологических наук (DSc))

Цель исследования заключается в том, чтобы показать место жанра, композиции, лирических переживаний, категория художественного пространства и художественного времени в образе и образности, в том числе топохроноса при проявление малых лирических стихов.

Объектом исследования избраны произведения современной узбекской поэзии Эркина Вахидова, Абдуллы Арипова, Анвара Абиджана, Рауфа Парфы, Шавката Рахмона, Абдуллы шера, Усмана Азима, Турсуна Али, Гуляма Фатхиддина. Кроме того в целях опеределения генезиса рассматриваемой проблемы уделено внимание стихотворениям Атои, Лутфи, Алишера Навои, Хамзы, а также к другим образцам классической узбекской литературы, относящимся к теме исследования.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

на материале образцов узбекского фольклора, классической узбекско литературф и произведений современных узбекской литературы выявлена важность категорий пространства и времени в поэтических структурах небольших лирических стихотворений в раскрытии композиции, сюжета и образа;

обосновано место средств топохроноса: пейзажа, портрета, образа – в создании природы лирических отступлений, содержательной композиции малых лирических стихотворений как газель, рубаи;

выдвигается теоретическое теория о том, что топохронос, который считается за явление проявление категории художественного пространства и времени в рамках конкретного поэтического текста, выражает пространственно-временную форму во взаимосвязи пространства и времени через такие конкретные детали как лист, дорога, сад, море;

доказано в результате сопоставительного анализа трехстиший Рауфа Парфи, Анвара Абиджана и Абдуллы Шера с японским хайку и корейским сичжо, что возникновение проявление топохроноса в подобного типа стихотворениях узбекской трехстишие.

показано на примере стихотворений Эркина Вахидова, Абдуллы Арипова, Анвара Абиджана, Усмана Азима проявление топохроноса в качестве художественной константы небольших лирических жанров, в том числе, трёхстиший: композиции, образа, переживания, в раскрытие художественных особенностей поэзии.

Внедрение результатов исследования. На основе научных результатов диссертации «Категории художественного пространства и времени в современной узбекской поэзии (на материале малых лирических произведений)»:

результаты исследования роли элементов художественного пространства и времени при раскрытии сути композиции, сюжета и образа в малых лирических стихах были использованы в международном проекте

«Пилотирование европейской системы перевода зачетных единиц (кредитов) для профессионального образования и обучения (ECVET) России и Узбекистана» под № 574097-EPP-1-CY-EPPKA2-CDHE-JP, «RUECVIT (2016-2019 гг.) в Кокандском государственном педагогическом институте (Справка Кокандского государственного педагогического института от 14 апреля 2021 года, под № 279). В итоге освоен новый подход при анализе стихотворного произведения;

основные результаты исследования, обозначившие дальнейшее развитие нашей поэзии на основе видовых изменений поэтической структуры малых лирических стихотворений, узбекского фольклора, стилей и видов мировой литературы были использованы при преподавании дисциплин «Теория литературы», «Сравнительное литературоведение» на филологическом факультете университета Рур ФРГ (Справка Рурского университета Бохума от 25.03.2021 года.) В результате удалось ознакомить студентов из Германии с образцами узбекской поэзии и их значением;

научно-теоретические выводы о природе лирических переживаний, инструментов топохроноса, таких как пейзаж, портрет, образ в небольших лирических стихотворениях, таких как газель, рубаи и о возникновении содержательной композиции стихотворения были использованы при реализации научно-практического проекта «Гестологический анализ и подготовка к публикации каракалпакских народных песен» Каракалпакского отделения академии наук Республики Узбекистан, под № Ф1-ФА-Г006, выполненном в 2015-2017 гг. (Справка № 212 Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан от 29 апреля 2021 года). В результате был внесен вклад в теоретическую основу структуры анализируемых текстов;

научно-теоретические выводы, посвященные принятию топохроноса как художественной константы наряду с композиция, образ, переживания, были использованы в фундаментальном проекте «Исследование теоретических вопросов жанров каракалпакского фольклора и литературы» под № F1-FA-0-43429, выполненном в 2021-2016 гг. (Справка № 212 Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан от 29 апреля 2021 года). В результате была достигнута научно-теоретическая основа критических текстов, созданных в рамках проекта.

результаты сравнительного анализа поэтических трехстишие Рауфа Парфы, Анвара Абиджана, Абдуллы Шера с японского хайку и с корейского сиджо использованы в научно-методических указаниях на тему: «Гармонично развитое поколение – требование времени», изданных в рамках проекта «Теоретическое и практическое совершенствование социокультурной деятельности детей с ограниченными возможностями здоровья на основе художественно-творческих средств» под №ОТ-Ф-1-100, выполненного в 2017-2020 годах. (Справка Ферганского государственного университета № 121 от 25 марта 2021 года). В результате молодым поэтам и писателем доведены научные новости;

содержательный композиция трехстиший использовался в деятельности литературного кружка «Олтин калам (Золотой перо)» при Ферганском областном отделении Союза писателей Узбекистана, на литературных вечерах, на встречах с молодыми творцами (Справка Союза писателей Узбекистана от 17 июля 2021 года, под № 01-03/944). В результате научно-теоретические аспекты деятельности кружка, научный уровень литературных встреч повысились;

явление возникновения категории художественного пространства и художественного время в рамках определенного поэтического текста получается как топохронос, и через такие детали, как листья, тропинка, сад, море, виды топохроноса из выражения формы пространства-времени во взаимосвязи пространства и времени, указывающие на сущность поэзии использовался при преподавании предметов "Узбекская литература", "теория литературы" на факультете узбекской филологии Ходжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова Республики Таджикистан 2017-2021 гг., (Справка Ходжандского государственного университета им. Б. Гафурова Республики Таджикистан от 15 марта 2021 ода, под № 124). В результате обогатилась содержание лекций, семинаров и практических занятий по предметам «Истории узбекской литературы» и «Современный литературный процесс» у.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объем диссертации составляет 266 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS
I бўлим (I часть; I part)

1. Йўлчиев Қ. Лирик топохронос. Монография. – Тошкент: Fan ziyosi, 2021. – 224 б.
2. Йўлчиев Қ. Типологик ўхшашликлар: бирлик ва учлик. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2016. – 220 б.
3. Йўлчиев Қ. Уччаноқ ва сичжо. // FarDU. Ilmiy xabarlar –Научный вестник ФерГУ, 2011, № 2, – Б. 28-30. (10.00.00. № 20).
4. Юлчиев К. Жанровые схождения (на примеры трехстий и сиджо). // Звезда Востока, 2012. № 4, - С.137-142.(10.00.00. № 19).
5. Йўлчиев Қ. Абдулла Шер хоккулари. // Ўзбек тили ва адабиёти. 2015. № 6. –Б.54-57. (10.00.00. № 14).
6. Йўлчиев Қ. Лирик кечинманинг бадий ифодаси. // Шарқ юлдузи, 2016, № 3, - Б. 125-129. (10.00.00. № 19).
7. Йўлчиев Қ. Лирик шеърда хронотоп. // Ўзбек тили ва адабиёти, 2018, № 3. – Б. 70-74. (10.00.00. № 14).
8. Йўлчиев Қ. Хронотоп – лирик композиция асоси (Шамшод Абдуллаев шеърлари мисолида). // FarDU.Ilmiy xabarlar –Научный вестник ФерГУ, 2018, № 5, – Б. 89-91.(10.00.00. № 20).
9. Йўлчиев Қ. Ўзбек шеърятда лирик хронотоп ривож. // FarDU.Ilmiy xabarlar –Научный вестник ФерГУ, 2019, № 2, – Б. 77-81.(10.00.00. № 20).
10. Йўлчиев Қ. Бадий тафаккур тарихида макон ва замон масаласининг тадрижий такомил. // Ilm sarchashmalari, 2019, № 6, – Б. 63-68. . (10.00.00. № 3).
11. Йўлчиев Қ. Рауф Парфи учликларида макон ва вақт категорияси. // VuxDu ilmiy axboroti. 2019, № 2. – Б. 135-139. (10.00.00. № 1).
12. Йўлчиев Қ. Лирик хронотопнинг шеър матнидаги ўрни. // Ўзбек тили ва адабиёти. 2019. № 3. –Б. 49-52. (10.00.00. № 14).
13. Йўлчиев Қ. Уччаноқда макон ва вақт категорияси. // FarDU.Ilmiy xabarlar – Научный вестник ФерГУ, 2019, № 4. – Б.131-134.(10.00.00. № 20).
14. Йўлчиев Қ. Объектив ва субъектив яхлитлик. // НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ 2019, № 3. – Б. 244- 248. (10.00.00. № 26).
15. Yulchiyev Q. The problems of space and time in literature. // EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR) - Peer Reviewed Journal Volume: 6 | Issue: 2 | February 2020 \ Indiya, Journal DOI: 10.36713 /epra 2013 \ Web of Sciens: 1.01, SJIF Impact Factor: 5.614 \ | ISI Value: 1.188. – P.17-20.

16. Йўлчиев Қ. Лирик шеърятда бадий макон функцияси. // НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ, 2020, № 5. – Б. 227-233. (10.00.00. № 26).

17. Йўлчиев Қ. Лирик макон тузилиши. // Сўз санъати. Халқаро илмий журнал. 2020. № 5, 3 жилд, – Б.148-152. <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2020-5-23>. SJIF Impact Factor: 5.74. (10.00.00. № 31).

18. Йўлчиев Қ. Лирик шеърятда бадий макон муаммоси. // Ўзбек тили ва адабиёти. 2020. № 4. –Б.63-67. (10.00.00. № 14).

19. Йўлчиев Қ. Лирик шеърда сюжет ва топохронос. // FarDU.Ilmīy xabarlar – Научный вестник ФерГУ, 2021, № 1. – Б.102-107. (10.00.00. № 20).

20. Йўлчиев Қ. Навоий ғазалида макон ва вақт категорияси. // ҚДПИ илмий хабарномаси - Научный вестник ҚДПИ, 2021, № 1. – Б. 112- 120). (10.00.00.).

21. Йўлчиев Қ. Мумтоз жанрда макон ва вақт категорияси. // НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ, 2021, № 6. – Б. 224- 229. (10.00.00. № 26).

22. Юлчиев К. Лирическая композиция и пространство. // Science, research, development № 26, International scientific and practical conference / 27, 02, 2020 - 28,02, 2020. Poznan. Poland. – P.89-91.

23. Йўлчиев Қ. Кўклам хронотопи. Ўзбек ва тожик филологиясининг долзарб масалалари. Халқаро онлайн конференция материаллари. Нури маърифат, Хўжанд, 2020. – Б. 524-528.

24. Йўлчиев Қ. Лаҳзалар мусавири. // Филологиянинг долзарб масалалари. А.Сабирдиновнинг 60 йиллигига бағишланган илмий анжуман, 2018, 6 октябрь. – Б.60-64.

25. Йўлчиев Қ. Лирик шеърда топохронос. Абдулла Орипов ижодининг ўрганилиш масалалари. Республика илмий-амалий онлайн конференция. 2021, 24 март. АнДУ. – Б.19-21.

II бўлим (II часть; II part)

26. Йўлчиев Қ. Алишер Навоий ижодида хронотоп масаласи. // “Хорижий тилларни ўқитишнинг долзарб муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона: ФарДУ, 2019. – Б.110-112.

27. Йўлчиев Қ. “Вор” радибли ғазалда бадий вақт категориясининг баъзи қирралари. // O‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb masalalari mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Andijon-2019. –B.84-86.

28. Йўлчиев Қ. Лейтмотив – замон ва макон воситаси. // Глобализация и языковая картина мира. Сборник материалов международной научно-практической конференции. – Фергана, 2019. 15-16 мая. – С.73-75.

29. Йўлчиев Қ. Вақт ва макон генезисига оид баъзи қарашлари. // “Хоразм – Марказий Осиё цивилизацияси тизимида” мавзусида халқаро илмий-амалий анжуман. УрДУ, 2020 йил 17-18 апрель,

30. Yulchiyev Q. The structure in lyric oospace / Лирик макон структураси. // Filoloji ve kültür arařtırmaları. – Karabük, 2020, Türkiye. – P. 423-427.

31. Йўлчиев Қ. Лирикада бадий макон ва вақт категорияси. // Замонавий филологиянинг долзарб муаммолари ва ечимлари мавзусидаги халқаро илмий рецензияланган онлайн конференция. 2020, 7 декабрь journals/e-science.uz. <http://doi.org/10/47100/conferences/vli2/313>.

32. Йўлчиев Қ. Лирик вақт кенгайиши. // International scientific-practical conference “XXI century skills in language teaching and learning”, April 24, 2020 – P.72-75.

33. Йўлчиев Қ. Лирик хронотоп ҳақида баъзи мулоҳазалар. Филологиянинг долзарб масалалари. // Й.Солижоновнинг 80 йиллигига бағишланган халқаро анжуман материаллари. – Фарғона, 2020. – Б. 67- 69.

Автореферат “FarDU. Ilmiy xabarlar – Scientific journal of the Fergana State University” журнали тахририятида тахрирдан ўтказилди.

Босишга рухсат этилди: 29.11.2021 йил.

Нашриёт босма табағи –0,65.

Шартли босма табағи –0,32. Бичими 84x108 1/16.

Адади 100.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150114, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар, Авиасозлар кўчаси 2-уй.

